

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 09742

TSVISHN HAMER UN SERP

Szmerke Kaczerginski

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ש. קאַטשער גינסקי

צווישן האַמער און סערפּ

(צו דער געשיכטע פון דער ליקווידאַציע פון
דער יידישער קולטור אין סאַוועטן-רוסלאַנד)

אַרויסגעגעבן דורך אַ גרופּע פריינד פון ווילנע

1949

פאַריז

Sz. KACZERGINSKI

« Entre la faucille et le marteau »

*(A propos de la liquidation de la culture
juive en Russie Soviétique)*
Paris 1949

ש. קאטשערגינסקי
צווישן האַמער און סערפ

די געשיכטע, ווי אזוי די סאָוועטישע רעגירונג האָט מיט די פאַרשיידנסטע אויסטערלישע מיטלען אומגעבראַכט די יידישע קולטור און אירע שעפער אין סאָוועטן־פאַר־באַנד, וועט נאָך געשריבן ווערן. די וועלט, און די יידישע בפרט, קען נאָך אַלץ נישט תּופּס זיין די דאָזיקע אכזריות. מען געפינט זיך נאָך ווי אין אַ הינערפלעט, ס'איז נאָך שווער פאַר אַנדערע דאָס צו באַנעמען, אָבער צום גליק, כאַטש אַ ביסל שפעטלעך, דרינגט שוין אַריין צו די יידן אין גאַר דער פרייער וועלט (די יידן אין ראַטן־פאַר־באַנד און אין די „פּאַלקס־דעמאָקראַטיעס“ ווייסן דאָס שוין גענוג פון אייגענער דערפאַרונג) דער באַוואוסטזיין, אַז קיין אויס־לייוונג פאַר יידן, ווי פאַר אַלע בירגער אין דער וועלט, איז פון דער באַלשעוויסטישער רעגירונג־סיסטעם נישט צו דערוואַרטן.

די לעצטע געשעענישן בנוגע דעם יידישן ישוב אין ראַטן־פאַר־באַנד (דאָס אַרעסטירן די יידישע שרייבער און דאָס ליקווידירן די רעשטלעך פון דער יידישער קולטור־טע־טיקייט), צו וואָס איך וועל נאָך שפעטער באַריכות זיך אומקערן, האָבן דערווייזן, אַז וואו נאָר די סאָוועטן קומען — קומט אויך אום די יידישע קולטור. און אויב עס קומט אום די יידישע קולטור, איז שוין במילא קלאָר, אַז די יידן, וואָס דאַרפן געניסן פון דער קולטור, ווערן ווי אַ נאַצי־אַנאַלע קערפערשאַפט פאַרשוואַנדן. פאַרשוואַנדן גייס־

טיק און אויך פיזיש. וועל איך, ווי געזאגט, זיך איצט ניט פארנעמען מיט שרייבן די געשיכטע פון אַט דער אכזריות. ניט איך בין באַרפון צו דעם, און ניט איך האָב די נייטיקע מאַטעריאַלן דערצו. איך וויל אָבער ברענגען דאָ פאַרן יידישן לייענער און פאַר דעם היסטאָריקער וויכטיקע זאַרטיס צו אַט דער גרויזאַמער געשיכטע, מיט וועלכער איך בין גאַנץ גענוי באַקאַנט.

איך ברענג דאָ אַ ריי פאַקטן פון יידישן קולטור־לעבן אין ראַטן־פאַרבאַנד. מיט די געבראַכטע פאַקטן אַן גע־שעענישן בין איך אַליין זייער גוט באַקאַנט. אָפט זיי אַליין דורכגעמאַכט אָדער צוגעזען. די ווייטער געבוי־אַכטע גע־שעענישן קומען פאַר דער עיקר אין מיין היימ־שטאַט ווילנע. דאָכ איז אָבער אַ גענויע אָפּשפּיגלונג פון דעם, וואָס עס איז פאַרגעקומען מיט יאָרן צוריק און די לעצטע צייט איז פון גאַנצן שטח פון ראַטן־פאַרבאַנד. כמעט אַזוי קומט אויך פאַר איצט מיט די יידישע ישובים אין די אַזוי גערופענע „פּאָלקס־דעמאָקראַטיעס“.

איך האַלט פאַר אַ הייליקן חוב פאַר דער יידישער גע־שיכטע און פאַר די יידן פון מיין דור וועגן דעם צו דער־ציילן.

און געבענטשט וועלן זיין יענע, וואָס האָבן נאָך וואָס צו דערצייילן וועגן דעם און וועלן מיין ביישפּיל נאַכטאַן און פאַרשרייבן.

נייע באַגריפן

די פאַרגאַנגענע מלחמה האָט ניט נאָר געשאַפן אַ שפאַר ביסל נייע ווערטער. אין דער מענטשלעכער שפּראַך, נאָר האָט אויך איבערגעדרייט קאַפּויער און אַריינגעגעבן אַן

אנדער אינהאלט אין אלטע ווערטער. דער יידישער וויסנ-
שאפטלער ד"ר נחמן בלומענטאל האָט אפילו אַרױסגעגעבן
צו דער געשיכטע פון אַט דער ווערטער-פאַרוואַנדלונג אַ
גאַנצן בוך (אין פּויליש א"נ „סלאָוואַ ניעווינע" — אומ-
שולדיקע ווערטער), וואו ער באַווייזט ווי אַזוי די נאַציס
האַבן אונטער דער מאַסקע פון אין גאַנצן אומשולדיקע ווער-
טער, באַקאַנטע אין דער פשוטער טאַגטעגלעכער אומגאַנס-
שפראַך, באַהאַלטן זייערע מאַרד- און פאַרניכטונגס-באַפעלן.

לאַמיר נעמען ווי אַ ביישפּיל דאָס אומשולדיקע וואָרט
ליקווידאַציע. פאַר דער מלחמה איז דאָס געווען אַ גאַנג-
באַר וואָרט צווישן סוחרים (ליקווידירן געשעפטן, פאַ-
בריקן); אין סיכסוכים (ליקווידירן אַ סיכסוך אד"גל). האָט
זיך ווער געקענט פאַרשטעלן, אַז אַזאַ בוכהאַלטעריש וואָרט
זאָל פאַרוואַנדלט ווערן גאַר אין אַן אַנדער באַטייט? האָט
זיך ווער געקענט פאַרשטעלן, אַז ס'וועט קומען אַזאַ צייט
און ביים אויסריידן דאָס וואָרט — וועט מען דערוען פאַר
זיך ימען בלוט, מענטשלעכע קרבנות, אויסמאַרדונג פון
ישובים, פון פעלקער? אַז „ליקווידירן די געטא" — האָט
געהייסן פשוט אויסמאַרדן דאָרט די יידן; אַז „ליקווידאַציע
פון לאַגער" — האָט געהייסן פשוט, אַז די געפאַנגענע דאָרט
ווערן אויסגעמאַרדעט, פאַרגאַזט אָדער פאַרברענט?

קעגן וואָס זאָג איך דאָס אַלץ?

כדי די ליינער זאָלן וויסן, אַז דאָס וואָרט „ליקוויד-
אַציע" אין טיטל פון מיין טעמע, איז ניט צופעליק. ווייל —
פאַר דער געשיכטע פון פאַלק איז כמעט ווי ניט וויכ-
טיק צי מיליאָנען פון זיינע זין און טעכטער זיינען
אומגעקומען פיזיש, אָדער זיי זיינען פאַרשוואַנדן געוואָרן

אויף אן אנדער אויפן (זיך אַסימילירט, געשמדט אד"גל). אין
ביידע פאלן פעלט אין השבון די צאל.

איך וועל קיין מאל גיט פאָרגעסן מיינע אַמפּערייען אין
וויילנער געטאָ מיט דעם נביא פון געטאָ זעליק קאַלמאַנאָ-
וויטש ע"ה: ער האָט כסדר געטענהט, און פאַרן יידישן פּאַלק
איז אין גרונט גענומען אַלץ איינס צי די יידן זיינען
אומגעקומען ביי די דייטשן צי די יידן לעבן אין
ראַטן־פאַרבאַנד. פאַרן יידישן פּאַלק, האָט דער געלערנטער
געזאָגט, וועלן די לעבעדיקע ווי די טויטע שוין אין צאַליקן
השבון גיט אַריינגערעכנט ווערן.

אויב זעליק קאַלמאַנאָוויטש האָט עס (ווי נאָך אַנדערע
זאָכן) פאַרויסגעזען, האָב איך, אַ פשוטער ייד, געדאַרפט
דורכלעבן די געטאָ, שפּעטער די וועלדער, און נאָך שפּע
טער זיין אַ פאַר יאָר אין ראַטן־פאַרבאַנד. כדי צו קומען
צו דער זעלבער מסקנא.

און די מסקנא הייסט: ליקווידאַציע.

ליקווידאַציע מיטן נייעם „מאַדערנעם“ פּשט.

עס איז בלוין טרויעריקער פאַר דעם היינטיקן גע-
שיכטלער און סתם גוטן ייד, וועלכער האָט געמיינט (און
זיכער מיינען נאָך אַנדערע אויך היינט), אַז פון וועמען, פון
וועמען, אַבער פון דער ראַטן־רעגירונג האָט מען זיכער
צו דערוואַרטן גיט קיין ליקווידאַציע פון דאַרטיקן ישוב,
נאָר אַ פּונאַנדערבלי.

עס איז געוויס טרויעריק, וואָס דאָס וואַרט „ליקווידאַ-
ציע“, ווי עס האָבן עס פאַרשטאַנען די נאַציס, ווערט פּונקט
אַזוי פאַרשטאַנען פון סאָוועטישן רעזשים.

עס איז טרויעריק, אויב ניט נאך מער ווי טרויעריק, ליידער ווייזן די פאקטן, מיט וועלכע מיר וועלן שפעטער דאס אילוסטרירן, אז מיר האבן קיין טעות ניט. אמת, דא איז עס א ביסעלע איידעלער. דא קומט פאר דאס דערשטיקן בנשיקה. עס ווערט ניט דערלאזן, אז פעדערן זאלן חס ושלום פארפליען ערגעץ צו ווייט. אבער דער רע-וולטאט איז:

דעם יידישן פאלק וועלן פעלן די יידן אין ראטן-פאר-באנד, אויב דער סיסטעם זאל דארט לענגער אנהאלטן. די יידן וועלן מוזן פארשווינדן. ניט לייכט איז מיר געווען, ווי געזאגט, דעם דאזיקן שוין דערלעכן אמת צו דערגיין.

איך האב א מאל געזאגט אין אן ענגערער סביבה צווישן שרייבער: עס וואלט מיר ניט אזוי וויי געטאן, ווען מען וואלט מיר אמפוטירט א גליד פון מיין קערפער, ווי עס טוט מיר וויי מיין נשמה פון דעם אמת, וואס איך האב זיך, אין לויף פון עטלעכע יאר, דערוואוסט, זייענדיק אין ראטן-פארבאנד.

עס טוט מיר וויי, אבער איך בין גליקלעך, וואס דער אמת איז דאך ארויסגעקומען, כאטש אין דער נשמה איז גע-בליבן א וואונד, וואס קען שוין קיין מאל ניט פארהיילט ווערן. א וואונד אויף דעם ארט פון 15 יאריקן גלויבן אין אמת, יושר און גערעכטיקייט, מיט וואס מען האט א באדייטנדיקן טייל פון דער יידישער יוגנט פארויכערט, אז דאס קומט נאר פון ראטן-פארבאנד.

ווייל איך ניט ריידן איצט וועגן טויזנטער אנדערע וויכטיקע פראבלעמען, וועגן לעבן אין ראטן-פארבאנד בכלל און וועגן יידן בפרט. איך וויל דא נאר, ווי געזאגט, אילוסט-

רירנדיק מיט אַ ריי וויכטיקע, פּערזענלעך דורכגעלעבטע פּאַקטן אין משך פון עטלעכע יאָר, אויפווייזן די ליינער, אַז די ליקוידאַציע פון דער יידישער קולטור (אַריינגערעכנט, פּאַרשטייט זיך, די העברעאישע, ווי דאָס רעליגיעזע לעבן א"אנד), וואָס הייסט אויך במילא פון יידישן ישוב אין ראַטן-פּאַרבאַנד, האָט זיך דאָרטן אָנגעהויבן אַ סך פריער ווי מען מיינט, אַז דער אַרעסט פון די וויכטיקסטע שרייבער איצט אין מאַסקווע, קיעוו אַזו"וו און דאָס ניט דערלאָזן צו דרוקן קיין יידיש אות אד"גל איז ניט קיין צופּער-ליקייט און ניט קיין שטראַף פאַר ספּעציעלן נאַציאָנאַליזם אָדער... קאַסמאָפּאָליטיזם. די אַ סיבות האָבן בלוזי פּאַרגיכערט דעם סוף, וואָס וואָלט סיי ווי געקומען אַ ביסל שפּעטער.

און דאָס געזאָגטע וועט באַשטעטיקט ווערן פאַר יעדער ליינער מיט דעם, וואָס איך וועל ווייטער דערציילן.

פאַר דער מלחמה...

ניט געקוקט אויף דעם, וואָס דער רעזשים אין פּאַרמלחמה-דיין פּוילן איז געווען אַ רעאַקציאָנערער, דאָך אַנערקענען אַלע אַן אויסנאַם, אויך קאַמוניסטן, אַז דאָס יידישע געזעלשאַפּט-לעכע לעבן און בפרט דאָס יידישע קולטור-לעבן אין אַלע געביטן (ליטעראַטור, טעאַטער, קונסט אד"גל) האָט כּסדר געהאַלטן אין וואַקסן. אמת, מען האָט געהאַט גוואַלדיקע שוועריקייטן און שטערונגען מצד די מאַכטהאַבערס, אָבער די עקשנות פון יידישע טוער האָט גובר געווען. כמעט דער גאַנצער יידישער ישוב אין פּוילן איז געווען אַריינגעטאַן אין שפּרודלדיקן געזעלשאַפּטלעכן לעבן. די שטערונגען פון

דער מאַכט האָבן אַרויסגערופן ביי די יידן (ווי בכלל ביי אַלע נאַציאָנאַלע מינדערהייטן) אַ באַרעכטיקטע שנאה, וואָס האָט גערופן צו זיין פאַרעקשנטער אין קאַמף. גלייכצייטיק מיט דעם האָבן זיך פאַראַנקערט ביי אונדז אין די הערצער די טרייסטנדיקע, דערמוטיקנדיקע ווערטער פון יושר, פון סאַציאַלער און נאַציאָנאַלער גערעכטיקייט, מיט וועלכע עס זיינען געקומען צו אונדז די לעגאַלע, האַלב־לעגאַלע צי אומלעגאַלע סאַציאַליסטישע פאַרטייען.

זייער שטאַרק האָט זיך אָנגענומען, ספּעציעל ביי יידן, די פּראָפּאַגאַנדע פון די קאָמוניסטן.

— לאַמיר קעמפן פאַר אַזאַ אַרדענונג ווי ס'איז אין ראַטן־פאַרבאַנד — האָבן זיי כּסדר געשריען — וועלן מיר לעבן ווי פּרייע מענטשן, ווי פּרייע יידן. וועט דאָן זיך פּריי קענען אַנטוויקלען אונדזער ייִדישע נאַציאָנאַלע קול־טור.

און מען האָט אונדז דערציילט מעשיות וועגן הונדער־טער ייִדישע שולן, ייִדישע צייטונגען, זשורנאַלן, ביכער, טעאַטערן, קלובן, וועגן לערנען זיך פּריי אד"גל. דער קאַפּ האָט זיך אַזש פון דעם פאַרדרייט.

איז דען אַ חידוש, וואָס די קאָמוניסטישע פּראָפּאַגאַנדע האָט זיך אַזוי אָנגענומען ביי אַ גרויסן טייל פון דער ייִדי־שער יוגנט און אינטעליגענץ?

איז דען אַ חידוש, וואָס הונדערטער און אפשר טויזנטער פון זיי זיינען געזעסן פאַר אַט די אידעאַלן אין די פּויר־לישע תּפּיסות?

איך דערמאַן זיך, אַז אין דער צייט, ווען מיר איז אויסגעקומען צו זיצן אין ווילנער לוקישקער תּפּיסה,

האָבן מיר אויך דאַרטן פאַרגעזעצט דעם קאַמף פאַר אַט די אידעאַלן. אויך דאַרטן האָבן די אַרעסטאַנטן געשריבן און אַרויסגעגעבן געהיים יידישע זשורנאַלן און געשריבן לידער און דערציילונגען אין יידיש (זשירמאַן, סמאַליאַר, איך א"אַנד).

די ליבשאַפט צום לאַנד פון יידישער קולטור־פרייהייט (און טאַקע לויטן סאַציאַליסטישן נוסח) האָט פאַר אונדו פאַרדעקט אַלע שאַטן־זייטן, וועלכע אַנדערע צדדים האָבן אונדו אויפגעוויזן.

ווען טויזנטער יונגע יידן האָבן אין 1934 געשוואַרצט די גרענעץ און זיינען אַריבער אין לאַנד פון זייער טרוים, אין ראַטן־פאַרבאַנד, און ווען מיר, אין פּוילן, האָבן דער־נאָך באַקומען פון זיי בריוו פון די דאַרטיקע קאַנצענטראַציע־לאַגערן (סאַראַוו א"אַנד) וואו מען האָט זיי גאַר אַריינגעוואַרפן, אַז זיי גייען אויס פון הונגער, אַז מען האַלט זיי פאַר . . . שפּיאַנען, אַז זיי קומען אום איינציקווייז, — האָבן מיר, אין פּוילן, נאָך אַלץ דאָס אוועקגעמאַכט מיט דער האַנט, ניט געוואַלט הערן :

— אַ, מסתמא טאַטנס קינדערלעך — האָט ניט איינער געזאָגט — עס פעלט זיי געוויס די מאַמעלע, וואָס טוט אַלץ פאַר זיי . . .

אַבער טראַפנס ספקות זיינען אַריין אין דער נשמה. כסדרדיקע טראַפנס: פון די בריוו, פון די פראַצעסן, פון אונדזערע לערער משה קולבאַק און מאַקס עריק, וועמען מען האָט דאַרט אַרעסטירט. פון מיינע חברים פון „יונג־ווילנע" הענעך סאַלאַווייטשיק און דוד לאַפקאווסקי, וועלכע האָבן געהאַט דעם זעלבן סוף. און פון נאָך און נאָך.

אבער דער כסדר וואקסנדיקער אַנטיסעמיטיזם אין פוילן, די רעאַקציאָנערע פּראָ-היטלעריסטישע מעשים פון דער רע- גירונג האָט כסדר ווי געשלאָגן אין קאַפּ אַרײַן:

— האָלט זיך. ווער ניט צוואַמענגעבראַכן, באַקעמף קודם כל דעם פּאַשיזם. ווער קען וויסן, וואָס עס קומט באַמת פאַר אין ראַטן-פאַרבאַנד.

מיר האָבן געוואָלט ראַטעווען אונדזערע גלייביקע נשמות, האָבן מיר אַליין געזוכט פאַרשיידענע תּרוצים צו פאַרענטפּערן אַט די כסדר מערערע ספּקות.

דעם גרעסטן זעץ אין אונדזער גאַנצן דענקען האָט אונדז צום סוף געגעבן דער סטאַלין-היטלער אַפּמאַך.

מיר זיינען אַרומגעגאַנגען ווי מבולבלע, ווי וואַנזניקע.

מיר האָבן זיך איינע די אַנדערע אין די אויגן ניט געקענט קוקן. מיר פּלעגן טעג ניט רוען און נעכט ניט שלאָפן. פאַר- האַרטעוועטע חברים מיינע, וועלכע האָבן אויסגעהאַדעוועט זייערע יוגנטיאַרן אין די תּפּיסות, האָבן יאַמערלעך גע- וויינט: ווי קען דאָס זיין? ווי קען דאָס זיין? ניט איינער איז דאָך געווען זיכער, אַז היטלער וועט ניט וואַגן אַנצופאַלן אויף פּוילן אָדער אויף אַן אַנדער לאַנד, אויב דער ראַטן פאַרבאַנד וועט נאָר זאָגן זיין דעצידירט וואַרט.

און אַט אַזאָ שוידערלעכע ידיעה.

ס'איז אָבער ניט געווען קיין צייט צו טראַכטן. דייטש- לאַנד פּאַלט אַן אויף פּוילן, ווילנע ווערט באַלד באַמבאַרדירט. און צו דער גרויסער פּרייך פון דער צע- טומלטער יידישער באַפעלקערונג זאָגט אַן דער ראַדיאָ. אַז די רויטע אַרמיי האָט אַריבערגעמאַרשירט די פּוילישע גרע- נעץ און גייט אויף פּוילן.

קומט, הייסט עס, די באַפרייונג. דער לאַנגיאַריקער
חלום זאל פאַרווירקלעכט ווערן. און כאַטש עס זיינען געווען
אַזוי פיל ספיקות, אַזוי פיל וואונדן אויף דער נשמה, איז
דאָס אַלץ ווי מיט אַ פלעווע פאַרצויגן געוואָרן אין אַנבליק
פון דער אַנקומענדיקער רויטער אַרמיי, וועלכע האָט דאָך
באָדאַרפט באַפרייען ניט נאָר אונדזערע גופים, נאָר אויך
אויסלייזן אונדזער לאַנגיאַריק געקאוועטן גייסט.

סיאיו שווער צו פאַרשטיין

אין דער צווייטער העלפט פון חודש סעפטעמבער
1939 איז די רויטע אַרמיי אַריין אין ווילנע.

די פוילישע האַלב־דעמאָקראַטישע צייטונג „קוריער ווי“
לענסקי“ האָט, וואַרעם באַגריסנדיק די רויטע אַרמיי, איר
געוואונטשן, אַז זי זאל וואָס גיכער פאַרטרייבן די נאַציס
פון דער פוילישער ערד. דער יידישער „ווילנער טאַג“,
וועמענס רעדאַקטאָר עס איז געווען דער באַוואוסטער שרייב־
בער און פילאָלאָג זלמן רייזען, אַ צייטונג, וואָס איז געווען
באַקאַנט ווי אַ ראַדיקאַלע און אפילו פראַסאַוועטישע, איז
אַרויס מיט אַ ריזיקן קאַפּ, אַז „די יידישע ווילנע באַגריסט
פייערלעך די באַפרייערישע רויטע אַרמיי!“ די גאַנצע ציי־
טונג איז פול געווען מיט לויב־געזאַנגען פאַר דעם סאַוועטן־
פאַרבאַנד. ענדלעך האָט זיך דאָס האַרץ צעעפנט. די פעדער
האָט געקענט אויסגיסן אויפן פאַפיר אַלע חלומות, וואָס זיי
נען געוואָרן וואָר.

די אַרמיניסטראַציע פון „טאַג“ שיקט אַרויס אַ סך ציי־
טונגס־פאַרשפרייטער אין גאַס. דער אַנגעפראַפטער עולם
אויף די גאַסן רייסט ממש פון די הענט די צייטונגען.

און אין די מיטאג־שעהען, ווען די באַגייסטערטע יידישע דרוקער גרייטן צו אין דער דרוקעריי (אויף דער פּוּינזער געסל נומער 1) דעם קומענדיקן נומער פון דער צייטונג, דערזעען די אַרבעטער צו זייער גרויסער איבערראַשונג סאָוועטישע מיליטער־פּאָליציי פאַר זייערע פענצטער.

„ס'האַט מיר מיט אַ מאָל אַ זעץ געטאָן אין האַרצן — האָט מיר דערנאָך דערציילט איינער פון די זעצער — ס'האַט זיך מיר מיט אַ מאָל דערמאַנט די פּוּלישע פּאָליציי, וועלכע פלעגט אָפט קומען אַהער קאַנפּיסקירן די צייטונג. נאָר דאָס איז דאָך אַלץ געווען... האָב איך אַ טראַכט גער טאָן און ווייטער זיך גענומען אַרבעטן. און תּוֹך כּוֹי טראַכטן — די אַרמיי־פּאָליציי איז שוין אינעווייניק! זיי צעשיטן זיך גיך איבער די קליינע צימערלעך פון דער רעדאַקציע, אדמיניסטראַציע און דרוקעריי. עס גייט אַריין צו אונדז אַ בלאַסער דער אַדמיניסטראַטאָר וואַלאַזשין און מעלדעט אונדז, אַז מיר זאָלן איבעררייסן די אַרבעט און גיין אַהיים!“

עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז כאַטש דער „ווילנער טאָג“ האָט אַזוי געלויבט די רויטע אַרמיי, איז די צייטונג קאַנפּיסקירט געוואָרן.

- - אין ראַטן־פּאַרבאַנד איז געקומען דערנאָך אַן ענט־פּער — עקזיסטירט נישט אַזאַ זאַך, אַז פּריוואַטע מענטשן צי אַ געזעלשאַפט זאָל אַרויסגעבן אַ צייטונג.

ס'איז נישט געווען אייגנטלעך קיין איבערראַשונג. מען האָט עס געוואוסט, אָבער מען איז געווען זיכער, אַז דער „ווילנער טאָג“, וואָס איז געווען באַקאַנט ווי אַ פּראַסאָוועטישע ציי־טונג, וועט ביי דער נייער רעגירונג גלייך איינגעגלידערט ווערן אין יידיש־סאָוועטישן צייטונגס־וועזן. האָט מען זיך

געוואלט טרייסטן און מען האט זיך אליין געפרואווט איבער-
צייגן, אז אויב דער „ווילנער טאג“ וועט ניט דערשיינען,
וועט במשך פון עטלעכע טעג ארויסגעגעבן ווערן א צווייטע
צייטונג פאר דער גרויסער יידישער באפעלקערונג. האט
מען מיט אומגעדולד געווארט. די זשורנאליסטן פון די אי-
בעריקע יידישע צייטונגען („צייט“, „אונט-קוריער“, „רא-
דיא“), וועלכע האבן אויפגעהערט צו דערשיינען ביים אַנקום
פון די סאוועטן, האבן געווארט... די דרוקער-ארבעטער
האבן געווארט, דער יידישער לייענער...

איז אוועק איין וואך, א צווייטע. עס האט אַנגעהויבן
דערשיינען א פוילישע צייטונג, א רוסישע צייטונג. קיין יידי-
שע אַלץ נאך ניט. יידן זיינען אַרומגעאַנגען דעברוירטע.
סטייטש ווי קען דאָס זיין, ווי איז דאָס מעגלעך? מער פון
אַלעמען האָט עס געווייטיקט די יידישע קאָמוניסטן און זייערע
סימפּאַטיקער. זיי האָבן דאָך געהאַט פריער צוגעזאָגט,
און זיכער אין דעם אַליין געגלויבט, אז ווי נאָר די סאַוועטן
מאַכט וועט הערשן אַנשטאַט דער פוילישער, וועט זיך ערשט
דאָן די יידישע קולטור פונאַנדערבליען!

די אַרעסטן פון זלמן רייזען,
יוסף טשערניכאָו אַאַנד

דאָס וואָס די סאַוועטישע מאַכט האָט ניט דערלויבט קיין
איין יידישע אויסגאַבע, אין דער צייט, ווען צייטונגען אויף
פויליש און רוסיש זיינען יאָ דערלויבט געוואָרן, האָט ווי גע-
זאָגט אַנגעפילט מיט זאַרג און ווייטיק אַלע יידן פון דער
סאַוועטישער ווילנע. אָבער ווי אַ דונער אין מיטן העלן טאָג
האַט געטראָפן אַלע יידן אין שטאָט, ווען צו די זאַרגן האָט

מען זיך דערוואוסט, אז איינער פון די חשובסטע יידן פון דער יידישער וועלט, דער שריפטשטעלער זלמן רייזען, איז ארעסטירט געווארן דורך דער סאָוועטישער מאַכט.

פאַר וואָס? פאַר וואָס?

— סטייטש, האָבן יידן ניט געקענט פאַרשטיין, זלמן רייזען איז דאָך געווען באַוואוסט ווי אַ ראַדיקאַלער טוער, האָט שטענדיק ווי דער רעדאַקטאָר פון „ווילנער טאָג“ דורכ־געלאָזן אַלע ידיעות און אַרטיקלען (אַליין אַפט געשריבענע) פּאָליטישע צו די סאָוועטן און צו דער פאַרפּאָלעטער קאַמ־ניסטשער פּאַרטיי אין פּוילן! ער איז דאָך געווען אפילו איי־בער פון די אַנגעזעענסטע איקו־טוער, און איקו־איז דאָך גע־ווען כמעט ווי אַן אומלעגאַלע באַוועגונג אין פּוילן! ער האָט דאָך געשטיצט דעם איקו־קאַנגרעס אין פאַריז.

וואָס טוט זיך דאָ?

און מיט אַ מאָל אַ צווייטע ידיעה: מען האָט אַרעסטירט אַ צווייטן איקו־טוער, דעם באַרימטן אַוואָקאַט, פּובליציסט און דעמאָקראַטישן טוער יוסף טשערניכאָוו.

פאַר וואָס? פאַר וואָס?

סטייטש, האָבן יידן ניט געקענט פאַרשטיין, טשערני־כאָוו איז דאָך פון דעסט וועגן געווען באַקאַנט, ווי דער הויפּט־פּאַרטיידיקער פון די קאָמוניסטן אין די פּאָליטישע פּראָצעסן... אָבער איידער נאָך מען האָט געוואַלט שטעלן נאָך אַזעלכע אומפאַרשטענדלעכע פּראָגעס, זיינען אַנגעקומען פּרישע ידי־עות, אויף וועלכע קיינער האָט זיך שוין, אויב אַזוי, ניט גע־קענט חידושן: מען האָט אַרעסטירט דעם פּועלי־ציון־טוער, דעם זשורנאַליסט א. צינצינאַטוס, מען האָט אַרעסטירט דעם קאַמיטעט פון „בונד“ (אַננאָ ראָזנטאַל, אַוואָקאַט טייטעל,

י. זשעלענזניקאָוו א"אנד)... דעם באַקאַנטן פראַפּעסיאָנעלן און רעוואַלוציאָנערן טוער היים וואָלט און נאָך אַנדערע. רייזענס און טשערניכאָווס פרויען האָבן אָפּגעהאַקט אַלע טאַג די טירן פון דער נקור"ד, אָבער מען האָט אפילו נישט געוואָלט ענטפערן. פרוי טשערניכאָוו איז אפילו צוליב צו פיל דאָקוטשען די סאָוועט־באַאַמטע אויך אַרעס־טירט געוואָרן. אויך דער זון פון זלמן רייזען, שאול, און דער זון פון טשערניכאָוו, מיכאַל, ווערן אַרעסטירט.

וואָס טוט זיך דאָ? וואָס טוט זיך דאָ?

מען האָט נישט געקענט דערגיין וווּ זיי זיצן. אין ווילנע, אַדער ערגעץ אַנדערשוואו אַרויסגעשיקט. ווי פאַרשוואונדן פון דער וועלט.

שפּעטער האָב איך זיך דערוואוסט, אַז די רייזענס און טשערניכאָווס זיינען אַריבערגעשיקט געוואָרן אין דער אַלט־ווילייקער תּפּיסה. פאַרשטייט זיך, אַז מען האָט זיי דאָרטן געהאַלטן אָפּגעזונדערט. דער שפּעטער אומגעקומענער קאַ־בילניקער ייד גילמאַן, וועלכער איז געזעסן מיט טשערניכאָוו אין איין קאַמער, האָט מיר דערציילט, אַז טשערניכאָוו האָט דער אויספאַרשונגס־ריכטער פאַרגעבן אַן אויפ־גאַבע צו שרייבן די געשיכטע פון די יידן אין פּוילן צווישן בייזע מלחמות און צו שרייבן אַן אַפּשאַצונג וועגן דער פּאָלי־טישער לאַגע. אין דער צייט ווען אַלע אַרעסטאַנטן האָבן מורא געהאַט, מען זאָל זיי נישט אַרויסשיקן קיין סיביר, האָט טשערניכאָוו, נאָכדעם ווי ער איז פאַרמשפּט געוואָרן אויף אַכט יאָר תּפּיסה, כּסדר געוואָלט, מען זאָל אים תּיכּף פאַרשיקן וואָס טיפּער אין רוסלאַנד, ווייל ער איז געווען זיכער, אַז בקרוב וועט אויסברעכן אַ מלחמה צווישן דייטשלאַנד און רוסלאַנד און אַז די דייטשן וועלן גלייך אַקופּירן די אַקופּיר־

טע דורך די סאוועטן פוילישע ערד. זיין נבואה איז אבער
 מקוים געווארן, נאך איידער מען האט אים פארשיקט. די
 נאציס זיינען אנגעפאלן אויף רוסלאַנד. די אַרעסטאַנטן פון
 ווילייקער תפיסה ווערן געטריבן צו פוס טיפער אין רוסלאַנד,
 אויפן וועג ווערן די אַרעסטירטע, וועלכע קענען ניט נאָכ־
 האַלטן דעם מאַרש, דורך די נקוו־דיסטן דערשאָסן. טשערני־
 כאַוו, אַ ייד איבער די פּופציק, פּראַוואַט מיט אַלע כּווחות
 נאָכהאַלטן דעם מאַרש, אָבער די כּווחות האַלטן ניט נאָך. ביי
 באַריסאַוו ווערט ער מערדערלעך אומגעבראַכט פון דער סאָ־
 וועטישער וואַך און דערמיט ווערט פאַרענדיקט דאָס לעבן פון
 איינעם פון די אינטערעסאַנטסטע ייִדישע געזעלשאַפטלעכע
 טוער און פּובליציסטן (האַט אַ סך געשריבן אויך אונטערן
 נאָמען י. דניאַלי). מער פּרטים וועגן זיין לעבן און טויט
 האָבן מיר דערציילט צוויי אַרעסטאַנטן, וועלכע האָבן אַלץ
 דאָס צוגעזען (צווישן זיי איינער אַ קאַמוניסט, וועלכן טשער־
 ניכאַוו האָט פאַרטיידיקט אין פּוילישן געריכט און וועלכער איז
 דורך די באַלשעוויקעס אין ווילנע אַרעסטירט געוואָרן ווי אַ
 טראַצקיסט און איז נאָך 9 יאָר אַפּזיצן אין סאוועטישער
 פאַרשיקונג געשיקט געוואָרן איצט אין פּוילן אויף „אַרבעט“).
 טשערניכאַווס פּרוי, וועלכע האָט באַוויזן, אין די ערשטע טעג
 פון דער מלחמה, זיך אַרויסצודרייען פון תּפיסה, איז שפּע־
 טער אומגעקומען דורך די נאציס. זיין זון, דער יונגער גע־
 לערנטער מיכאַל, איז פאַרמשפּט געוואָרן אויף 5 יאָר תּפיסה
 און איז נאָכן אַפּקומען דעם טערמין ווידער אַרעסטירט גע־
 וואָרן און איצט ווייטער, הגם אַפיציעל האָט מען
 אַלע פּוילישע בירגער, אפילו די אַרעסטירטע פון רוסלאַנד,
 געדאַרפט באַפּרייען כּדי זיי זאלן קענען פאַרן צו זיך אין
 היימלאַנד.

ווייניק פרטים האָט זיך איינגעגעבן צו דערוויסן זיך וועגן זלמן רייזענען, איך ווייס בלויז פון דעם, וואָס עס האָט דער־ ציילט איינער אַ ביאָליסטאָקער תּפּיסה־וועכטער, דאָן אַ ייִדי־ שער שרייבער־אַנפּאַנגער (לעבט איצט), וועלכער האָט געאַר־ בעט אַ צייט אין ווילנע, אָז ער האָט אין ביאָליסטאָקער תּפּיסה אין 1940 געזען זלמן רייזענען דורכגייענדיק דורכן תּפּיסה־ קאַרידאָר, רייזען איז געווען אַ ביסל פּאַרוואַקסן, בלאַס און טרויעריק, נאָכדעם האָט מען אים אַריבערגעשיקט אין ווי־ לייקער תּפּיסה.

דאָרטיקע אַרעסטאַנטן האָבן מיר דערציילט, אָז מען האָט זלמן רייזענען אַרויסגעשיקט פון תּפּיסה טיפּער אין רוסלאַנד נאָך איידער די מלחמה איז אויסגעבראַכן. שפּעטער איז מיר אויסגעקומען צו ריידן מיט לייבלען, רייזענס צווייטער זון, וואָס איז אין ביאָליסטאָק דורך די סאוועטן אויך אַרעסטירט און פּאַרשיקט געוואָרן אין 1940 קיין סיביר. ער, לייבל, ווי איך, האָבן דערנאָך געהערט קלאַנגען, אָז רייזען איז ער־ געץ אין אַ סאוועטישער תּפּיסה געשטאַרבן. מער קיין ייִדי־ עות זיינען צו מיר ניט דערגאַנגען. רייזענס פּרוי, מרים, איז אומגעקומען דורך די נאַציס. ביידע זיין רייזענס, וועלכע האָבן שפּעטער באַוווּזן ניצול צו ווערן פון דער פּאַרשיקונג. געפינען זיך איצט אין לאַנדאָן.

אויך פון דער גאַנצער בונדישער גרופּע איז קיינער ניט צוריקגעקומען פון דער פּאַרשיקונג. (חיים וואַלט איז נאָך געשטאַרבן אין דער ווילנער לוקישקער תּפּיסה פאַר די סאַ־ וועטן).

בין איך פּאַרלאַפּן אַ ביסל דעם וועג פּאַרויס, ס'איז אַבער וויכטיק געווען דאָס צו טאָן, ווייל שפּעטער ווייס איך ניט

צי ס'וועט מיר אויסקומען זיך נאך אומצוקערן צו דעם גורל
פון די אומגעקומענע קדושים.

עס הייבט זיך אָן

ס'איז אַוועק אַ חודש, צוויי, און אַט קומט אַ באַפעל, אַז
די סאַוועטן גיבן אַפּ ווילנע צו ליטע.
טויזנטער יידן, דער עיקר יוגנטלעכע, גייען אַוועק מיט
דער אַפטרעטנדיקער סאַוועטישער מאַכט אין ראַטן-פאַרבאַנד.
אין ווילנע בלייבן אַבער צוליבן אַנפלוס פון פליטים פון די
היטלעריסטישע אַקופירטע פּוילישע געביטן נאָך אַלץ אַ 70—80
טויזנט יידן, און ווי מאַדנע דאָס זאָל ניט זיין, ערשט דאָן,
ווען ווילנע ווערט פאַרנומען פון די ליטווינער, וועמעס פרע-
זידענט די קאַמוניסטן פלעגן כסדר רופן „דער פאַשיסט
סמעטאַנאַ“, קומט דאָס יידישע ווילנע ווידער צו זיך. עס
הייבן תיכף אַן אַרויסגיין ווידער פאַרשידענע צייטונגען (ציר-
ניסטישע, דעמאָקראַטישע, סאַציאַליסטישע, פּראָסאַוועטישע),
ווילנע האָט זעלטן איבערגעלעבט אַזאַ בליפּעריאָד פון יידישן
קולטור-לעבן ווי גראָד אין יענער צייט פון דער סמעטאַנאַ-
הערשאַפט, ביז... די סאַוועטן האָבן פאַרנומען גאַנץ ליטע און
אויך ווילנע, פאַרטריבן דעם פאַשיסט סמעטאַנאַ און אַנגער-
הויבן ווידער אַריינפירן סאַוועטישע אַרדענונג.
דאָס מאָל איז גאַנץ ליטע צוערשט געבליבן אַן צייטונג
גען. אַבער אויב צייטונגען אין ליטוויש, פּויליש און רוסיש
האַבן גיך אַנגעהויבן דערשיינען, איז מיט יידיש ווידער גע-
וואָרן דאָס זעלבע. יידיש האָט מען נאָך אַלץ ניט דערלויבט.
ערשט אין אַ פאַר חדשים אַרום איז אַנגעקומען אַ דערלוי-
בעניש פון מאַסקווע (נאָר דער צענטראַלקאָמיטעט פון דער
קאַמוניסטישער פאַרטיי אין מאַסקווע קען געבן אַ דערלוי-

בעניש אַרויסצוגעבן אַפילו די קלענסטע אויסגאַבעס אין וואָס פאַר אַ העק פון לאַנד דאָס זאָל ניט זיין) אַרויסצוגעבן אין גאַנץ ליטע צוויי יידישע טאַג־צייטונגען („ווילנער עמעס“ און „קאָוונער עמעס“) און איין יוגנט־צייטונג („שטראַלן“). מען האָט שוין פאַרגעסן, אַז גאַר ניט לאַנג זיינען אין ווילנע און קאָוונע דערשינען ביז 10 יידישע טאַג־צייטונגען חוץ זשורנאַלן און אַנדערע אויסגאַבעס. מען איז געווען אַזוי מלא שמחה פון די צוויי צייטונגען, אַז יידן האָבן זיך אַזש געקושט פאַר פרייד, ווען זיי האָבן דערזען נאָך לאַנגע חרשים אַ יידיש אַות פאַר די אויגן.

שינויים זיינען אויך פאַרגעקומען אין יידישן טעאַטער־וועלטל. פון די עטלעכע טעאַטערן זיינען געשאַפן געוואָרן צוויי טעאַטערן, אַבער צו דער גרויסער צופרידנקייט פון דער יידישער געזעלשאַפט זיינען די טעאַטערן פאַרמלוכהשט גע־וואָרן. (אַנדערש קען בכלל ניט זיין אין ראַטן־פאַרבאַנד, און ניט נאָר מיט טעאַטערן, נאָר אויך מיט יעדער אַנדער מיט אינסטיטוציע). אויך די יידישע שולן, וועלכע האָבן פריער געהאַט די פוילישע אָדער העברעאישע אונטערריכט־שפראַך, זיינען פאַרמלוכהשט געוואָרן און איבערגעגאַנגען אויף דער יידישער שפראַך.

מיט גרויסע שוועריקייטן איז אויך געלונגען צו פועלן ביים סעקרעטאַר פון פראַפּאָגאַנד־ענינים ביים צענטראַל־קאָמיטעט פון דער ליטווישער קאָמפּאַרטיי פרייקשאַס, צו עפענען אַ יידישע אַפטיילונג ביים ליטווישן מלוכה־פאַרלאַג. וואָלט מען געאַנגען ווייטער מיט דעם וואָס מען האָט דערגרייכט, וואָלט מען זיכער געווען צופרידן. אַבער... און דאָ קומט דאָס „נאַטירלעכע“, ס׳זײסט דאָס פאַרשמעלערן די ראַ־מען פון דער יידישער קולטור־טעטיקייט, וואָס האָט זיך

אויסגעדריקט קודם־כל אין פארמאכן (דורכן „פאראייניקן“) צייטונגען און קולטור־אינסטיטוציעס. ווי אזוי די „פארשמע“ לערונג איז אנגעגאנגען, וועל איך אילוסטרירן מיט עטלעכע ביישפילן:

בלויז עטלעכע יינגערע יידישע זשורנאליסטן (סטאצקי, יודעלעוויטש, פייגעל א״אנד) זיינען צוגענומען געווארן אין דער סאָוועטיש־רוסישער און פוילישער פרעסע. די אַלט־באַ־קאַנטע יידישע שרייבער און זשורנאליסטן, ווי ז. קאַלמאַנאָ־וויטש, משה שאַליט, א. י. גראָדעזנסקי, היים לעווין, א. י. גאַלדשמידט און אַנדערע, זיינען אַרומגעגאַנגען אַרבעטלאָז און דערצו נאָך אין איינע שרעק, זיי זאָלן ניט האָבן דעם זעלבן סוף וואָס זלמן רייזען און טשערניכאָו.

די שרייבער־משפחה האָט זיך פאַרגרעסערט דורך דער באַדייטנדיקער שרייבער־גרופע פון קאַוונע, וואָס איז עטלע־כע און צוואַנציק יאָר געווען פון אונדז אָפגעריסן צוליב די איבערגעריסענע דיפלאַמאַטישע באַציאונגען צווישן ליטע און פוילן (וועגן ענין ווילנע), און פון פוילן (זילבורג, סעמיאַ־טיצקי א״אנד).

מען האָט געפרוואוט זוכן באַשעפטיקונג פאַר די אַרבעט־לאָזע שרייבער. ז. קאַלמאַנאָוויטש (וועלכער איז באַזייטיקט געוואָרן אין גאַנצן פון יידיש־וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט — ייוואָ, וואו ער איז געווען פון די גרינדער און פרעזידיום־מיטגליד) האָט באַקומען אַרבעט ווי אַ קאַרקטאַר, א. י. גראָ־דזענסקי האָט זיך פאַרנומען מיט איבערזעצונגען. נאָך אַז דערע האָבן געהאַפֿט צו באַקומען מיט דער צייט אַנדערע אַרבעט. אין די יידישע צייטונגען האָט מען אָבער די עלטערע שרייבער ניט צוגעלאָזן, דאָרט האָבן געאַרבעט כמעט דורכ־

אויס יינגערע, וואס די רעגירונג האט געהאלטן, אן אויף זיי קען זי זיך מער פארלאזן.

אין די געגעבענע באדינגונגען האבן די יינגערע יידישע קולטור־טוער אנגעהויבן פארטיפן און לויט מעגלעכקייטן אויסברייטערן די יידישע קולטור־ארבעט. א פרייד איז געווען, ווען מען האט זיך דערוואוסט, אז ס'קומט קיין ווילנע די ערשטע דעלעגאציע פון יידישע שרייבער פון מינסק בראש מיט זעליק אַקסעלראַד. מען האט זיי (אַקסעלראַד, עליע קאהאַן און זייער שומר, דער פאַראנטוואַרטלעכער רעדאַקטאָר פון מינסקער „אַקטיאָבער“, מאָדעל) געמאַכט אַ גרויסאַרטיקן קבלת־פנים. זיי האבן זיך געפרייט צו זען, וואָס פאַר אַ געזונטער יידישער צענטער עס איז ווילנע, וואָס פאַר אַ גרויסע יידישע קולטור־ארבעט דאָ ווערט געפירט. זיי האָבן געקליבן נחת פון די יידישע שולן, פון די קינדער־היי־מען, פון די צייטונגען. עס האט זיך געפילט, ווי קנאהדיק זיי ריידן. מען האט ניט געקענט דערגיין ביי זיי צו פיל וועגן יידישן קולטור־לעבן אין סאָוועטישן ווייסרוסלאַנד פון וואָנען זיי קומען.

איין מאל אין א פרימאָרגן, די געסט זיצן זיך אין זייער האַטעלי־צימער (סאַקאַלאָוסקי־האַטעל אויפן ראַג דייטשישע גאַס און טראַקער) צוזאַמען מיט נאָך אַ פאַר שרייבער פון ווילנע, קומט אַריין אַן אומרויאַקער דער רעדאַקטאָר פון „ווילנער עמעס“, דער יונגער דערציילער דוד אומרון. וואָס איז? ער דערציילט, אַז נעכטן אין אָונט האט מען אים גערופן אין פראַפּאָגאַנדע־אַפטייל פון דער פאַרטיי, וואו מען האט אים געמאָלדן, אַז לויט אַ באַשלוס פון דער פאַרטיי ווערט אַפּגעשטעלט דער „ווילנער עמעס“.

— וואָס ??? האָבן אַלע אויסגעשריען מיט אַ מאל.

— יא, אזוי איז עס — האט זיך א דערשלאָגענער אומ-
 רן אוועקגעזעצט.
 — מיר וועלן זאָס ניט דערלאָזן! — האט אויסגערופן
 זעליק אַקסעלראַד.
 — וואָס טראַכט איר אזוינס צו טאָן? — האט אַ פּרעג
 געטאָן מאַדעל.
 — איך וועל גיין אין דער פּאַרטיי און דערקלערן, אַז
 ווילנע איז ניט...
 — וואָס וועט איר טאָן? — האט זיך אוועקגעשטעלט
 אַ דערצאָרנטער מאַדעל.
 — מען דאַרף גיין אין דער פּאַרטיי — האט ניט דורכ-
 געלאָזן אַקסעלראַד — און פּאַדערן...
 — איר וועט ניט גיין! האט זיך אַ רואיקער צוריק אוועק-
 געזעצט מאַדעל.
 — חבר מאַדעל — האט זיך אַריינגעמישט קאַהאַן —
 ס'איז דאָך טאַקע ניט דערלאָזבאַר, אַז ווילנע זאָל בלייבן אַן
 אַ צייטונג.
 — איר אויך? — האט מאַדעל אַ באַרואיקטער אויסגע-
 שפּיזט אויף קאַהאַנען בליקן — אדרבא, פּראַוואַט גיין...
 זיי זיינען ניט געגאַנגען. זיי האָבן געוואוסט, אַז אויב
 זיי וועלן גיין אין דער פּאַרטיי, וועט מאַדעל אוועקגיין מסרן
 אין מינסקער נקו"ד און זייער לעבן איז דאָן אין סכּנה.
 זיי זיינען ניט געגאַנגען, אָבער מאַדעל, ווען זיי
 זיינען צוריקגעקומען קיין מינסק, האט סיי ווי סיי זיי
 געמסרט. נקו"ד האט ביידן אַרעסטירט און ווען די נאַציס
 זיינען באַפּאַלן רוסלאַנד און מען האט עוואַקואירט די

אַרעסטאַנטן פון מינסקער תפיסה, האָט מען אַקסעלראַדן דערשאַסן (ווי אַלע איבעריקע פּאָליטישע געפּאָנגענע). קאַר האָן האָט זיך גלייך אַריענטירט און געוואָגט, אַז ער איז אַ קרימינעלער, האָט מען אים עוואַקואירט טיפּער אין לאַנד. (שפּעטער האָט ער דאָס אַלץ דערציילט. ער איז אומגעקומען ווי אַ סאַלדאַט אויפן פּראַנט אין קאַמף קעגן-די נאַציס).

דער „ווילנער עמעס“ איז געשלאָסן געוואָרן. אזוי אַרום, האָבן זיך די יידן פון ליטע, לעטלאַנד, עסטלאַנד, וועלכע די סאַוועטן האָבן פאַרנומען — געמוזט באַנגוגענען מיט איין יידישער טאַגצייטונג און איין יוגנט־זשורנאַל, אַנשטאַט וואָס פּריער, ביי דער קאַפיטאַליסטישער סיסטעם, האָבן זיי געהאַט ביי אַ 10 טאַגצייטונגען, זשורנאַלן אד״גל. (דאָס זעלבע איז געשען אין ביאַליסטאָק, וואו פאַר דער מלחמה זיינען דערשינען עטלעכע יידישע טאַגצייטונגען. די סאַ-וועטן האָבן דאָרט דערלויבט בלויז איין בלעטל, „ביאַ-ליסטאַקער שטערן“, וואָס איז אַרויס דריי מאַל אַ וואָך).

און אַז ס'איז גענוג איין צייטונג, פאַר וואָס זאַל ניט זיין גענוג איין טעאַטער ?

יידן, און בפרט יידישע אַקטיאָרן, האָבן משמעות צו פיל פאַרגעניגן געהאַט פון דעם, וואָס זיי האָבן געהאַט צוויי טעאַטער־אַנסאַמבלען. ס'איז אַנגעקומען אַ באַפעל צו פאַר-מאַכן דעם יידישן טעאַטער אין קאָוונע.

סטייטש, ווי אזוי, פאַר וואָס ? וואָס זאַלן טאָן די אַק-טיאָרן ?

מען האָט שוין פאַרשטאַנען, אַז מען דאַרף ניט פרעגן, אַז מען טאָר ניט פרעגן, ניט פּראָטעסטירן, אַז מען דאַרף אַנגעמען אַלע באַשלוסן אָן דיסקוסיעס.

ס'איז געווארן ענגער, ענגער ...

די לאַגע האָט דערגרייכט דעם קולמינאַציע־פּונקט מיט די מאַסן־אַרויסשיקונגען פון דער באַפעלקערונג אין סיביר. דאָן האָבן זיך אָנגעהויבן די שוואַרצע טעג ניט נאָר פאַר דער פּוילישער באַפעלקערונג, נאָר אויך פאַר דער ייִדי־שער. הונדערטער ייִדישע משפּחות זיינען אין מיטן דער גאַכט אַרויסגעריסן געוואָרן פון זייערע היימען. ציוניסטן, בונד־דיסטן, סוחרים, קליינע־ענדלער, האַנטווערקער, געזעל־שאַפטלעכע טוער, ישיבה־בחורים...

אין אַ פאַרטאָג האָט מען דערזען צווישן די, וועלכע ווערן געפירט, אויך דעם סוחר נאָז.

— איר וועט נאָך מיך מקנא זיין! — האָט ער אויס־גערופן צו די יידן, וועלכע זיינען געשטאַנען ניט ווייט און אים באַדויערט.

קיינער האָט נישט גענומען ערנסט דאָס וואָס דער „פּריילעכער לונג און לעבער“ רעדט.

ס'איז אַבער קיין פאַר וואָסן ניט אַוועק. זונטיק דעם 21סטן יוני, אין טאָג ווען דייטשלאַנד פאַלט אָן אויף רוסיאַ, ווערט ווילנע באַמבאַרדירט. עטלעכע טויזנט יידן באַ־ווייזן זיך אַוועקצולאָזן טיפּער אין לאַנד. אַ טייל ווערן דורך דער סאַוועטישער גרענעצוואַך ניט דורכגעלאָזן. זיי קערן זיך אום צוריק אין ווילנע (צווישן זיי די שרייבער שמשון כהן, שלום זשירמאַן און אַנדערע).

מיט צוויי טעג שפעטער, דינסטיק פאַרטאָג, זיינען שוין די גאַציס אין ווילנע.

ווילנער יידן זיינען שוין מקנא זייערע ברידער און שוועסטער, וועלכע די סאַוועטן האָבן פאַרשיקט. דער סוחר נאָז האָט פאַרויסגעפילט...

אין רויך און אין פלאַמען

געט א.

אייגנטלעך וואָלט דער פּעריאָד געדאַרפט אַריבערגע-
היפּט ווערן.

אַבער דאָך איז וויכטיק צו דערציילן עטלעכע אינטע-
רעסאַנט־וויכטיקע פּרטים, וואָס קענען האָבן אַ שייכות צום
ענין קולטור־אַקטיוויטעט, וואָס איך גיי דאָך אויך ניט
פאַרביי אין מיין דאָזיקער אַרבעט.

עס זיינען פאַראַן פאַרשיידענע השערות, פאַר וואָס די
דייטשן האָבן אין אַנדערע געטאָס פאַרקוקט די
קולטור־טעטיקייט, וואָס ייִדן האָבן דאַרט געפירט. ניט דאָס
אַבער אינטערעסירט אונדז אין איצטיקן מאַמענט. וואָס עס
איז יאָ וויכטיק אַנצואווייזן איז, אַז טראַץ דעם שוידערלעכן
מצב, אין וועלכן די ייִדן האָבן זיך געפונען, האָבן זיי זייער
גייסטיקע המשכדיקייט ווייטער געצויגן. ס'איז אפילו מאָדנע־
וואונדערלעך צו זאָגן, וואָס אויב איך רייד וועגן ווילנער
געטאָ, איז דאַרט דער קולטור־מצב געשטאַנען אויף זייער אַ
הויכן ניוואַ און איז געווען שטאַרק פונאַנדערגעוואַקסן.
(פאַרלעזונגען, טעאַטערן, אַרקעסטערס, כאָרן, יוגנטקלוב, שול,
פּראַפעסיאָנעלע פאַך־שולן, שרייבער, קינסטלער און
מוזיקער האָבן געשאַפן גייע ווערטפולע ווערק אד"גל.)

פאַרשטענדלעך, אַז מיר האָבן געוואוסט, אַז דאָס איז
קולטור אין אַ טויטן־קאַמער. האָבן זיך דעריבער געפונען
אַ גרופע פון צווישן די צום טויט פאַרמשפּטע, וועלכע האָבן
געטראַכט ניט ווי צו ראַטעווען דעם אייגענעם נפש, נאָר ווי
אַזוי צו ראַטעווען פאַר די קומענדיקע דורות די ייִדישע

קולטור־אוצרות, וועלכע די דייטשן האָבן געזאַמלט כדי צו פאַרניכטן.

איך האָב געהאַט דעם גרויסן כבוד צו געהערן צו אַט דער „רינגעלבלום“־גרופּע, וועלכע האָט אַרבעטנדיק אין ייוואָ־בנין, וועלכן די דייטשן האָבן גערופן „ראָזענבערג־שטאַב“, דורך אַלע ערנסטע סכּנות געגנבעט פון אונז טער די דייטשע הענט די וויכטיקסטע כתב־ידן, אַלטע דרוקן, בילדער, מוזעאַלע אַנטיקן אד״גל. מיר האָבן זיי אונטער די קליידער אַריינגעשמוגלט אין געטאָ און אין אַ ספּעציעל אויסגעראַבענעם בונקער באַגראָבן. מיר האָבן טייל מאַטעריאַלן פאַרגראָבן אויפן בוידעם פון ייוואָ. אַבער גיט נאָר מיט יידישע מאַטעריאַלן האָבן מיר אַזוי געטאָן. עס זיינען צו אונדז אָנגעקומען פון אַלע באַלטישע לענדער און שפּעטער אויך פון אַקופּירטן סאַוועטישן ייִדיש־סוליאַנד וויכטיקע אויצרות. אויף וויפל מיר האָבן נאָר געקענט, האָבן מיר אויך אַ טייל פון די מאַטעריאַלן באַהאַלטן.

אַ טראַגיקאַמישע פּאַסירונג איז געווען, ווען מען האָט איין מאָל געבראַכט צו אונדז פון דער ווילנער געשטאַפּאַ עטלעכע לאַסט־אויטאָס מיט מאַטעריאַלן פון „ייוואָ“. ס'האַט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דאָס האָט די ווילנער נקוּד (וואו די געשטאַפּאַ האָט זיך באַזעצט) צוגענומען פון ייוואָ (נאָך אין סוף 1940) די מאַטעריאַלן ווי גיט קיין כשרע צו האַלטן אַפילו פאַרן אינסטיטוט, וועלכער איז אין די סאַוועטישע צייטן כמעט ווי גיט געווען טעטיק. די „טריפה“ מאַטעריאַלן זיינען דער עיקר באַשטאַנד פון געבוּדענע יאַרגענג יידישע פרעסע און כלרליי ליטעראַטור פון אַלע סאַציאַליסטישע שאַפּירונגען.

און ווען ס'איז געקומען צו די ליקווידירונגס־טעג אין געטאָ, האָבן מיר זיך געפרייט, וואָס מיר האָבן דאָך עפעס וואָס אויפגעטאָן. מיר זיינען געווען זיכער, אַז די וועלכע וועלן קומען נאָך אונדז, די באַפרייטע, וועלן געפינען אַ גרויסן טייל פון דעם, וואָס עס האָט זיך אונדז איינגעגעבן צו ראַטעווען פון פאַרניכטונג.

זאָל איך דערציילן וועגן דערפאַרונגען פון די, וועמען עס האָט זיך איינגעגעבן צו דערגרייכן אין די וועלדער צו די פאַרטיזאַנער? זאָל איך דערציילן איצט וועגן אַנטיסעמיטיזם פון יענע סאַוועטישע קאַמאַנדירן, וועלכע זיינען געשיקט געוואָרן פון יענער זייט פראַנט? וועגן דער גרויסער צאָל ייִדישע קרבנות פון אַט די „אייגענע“ פאַרטיזאַנער? ניין, דאָס געהערט דאָך גיט צו מיין טעמע, צו דער טעמע פון קולטור. אגב, זיינען שוין פאַראַן וועגן דעם אַ שפּאַר ביסל ידיעות.

אַבער דאָך האָבן מיר אויך אין פאַרטיזאַנקע, אַזוי ווי אין געטאָ, נאָך אַלץ געהלומט, אַז דער סוף פון דער מלחמה וועט ברענגען די ענדגילטיקע אויסלייזונג פאַר יידן אין וועלכן ווינקעלע אויף דער ערד זיי זאָלן זיך גיט געפינען. מיר זיינען געווען זיכער, אַז די ראַטן־רעגירונג וועט געבן דאָן די פולע מעגלעכקייט די יידן פריי צו אַנטוויקלען זייער קולטור אויף אַלע געביטן.

און אַט ווערט דעם 13טן יולי 1944 ווילנע באַפרייט דורך דער רויטער אַרמיי. די מלחמה ציט זיך ווייטער. מיט האַרץ־קלאַפעניש קומען מיר אין דער נאָך ברענענדיגער קער ווילנע, אפשר וועלן מיר נאָך וועמען געפינען. געפונען האָבן מיר עטלעכע הונדערט הרוגים, וועלכע די דייטשן האָבן אויסגעשאַסן ערב זייער אַפטרעטן, די לעצט־

טע יידן, וועלכע האבן זיך געפונען אין צוויי אַרבעטלאַגע־ערן אין שטאָט.

פאַרטיזאַנער האָבן זיך אַ וואָרף געטאָן איבער די הייזער זוכן וואָס אַנזוטאָן און פאַר איין וועגס זיך פאַרזאָרגן פון די רייך איבערגעלאָזענע דייטשישע און ליטווישע היי־זער מיט עפעס ווערטיקס.

מיר, די 2-3 לעבנגעבליבענע פון יענער „רינגעלבלום“ גרופע, וועלכע האָבן זיך דאָן געפונען אין שטאָט, זיינען אַוועק זוכן די באַגראַבענע אַרכיוון. צעווייטיקטע, צווענער־דיק די קרבנות, זיינען מיר נאָך צעבראַכענער געוואָרן, ווען קומענדיק צום ייוואָ, האָבן מיר געטראָפן אַנשטאָט דעם בנין אַ הורבה. עס איז שוין אפילו דער אַש פון דעם פאַר־שרפעטן אַרכיוו, וואָס מיר האָבן געהאַלטן באַגראַבן אויפן ביידעם, ניט געווען. זיינען מיר אַוועקגעלאָפן אין געטאָ. מיר זיינען גיך דורכגעלאָפן די שמאַלע בית־עולם־געסלעך און דערקראַכן צום בונקער, וואו מיר האָבן געפונען אַ טייל פון דעם פאַרגראַבענעם. מיר זיינען דערנאָך געגאַנגען פון גאַס צו גאַס, פון שטוב צו שטוב און געשלעפט אויף זיך זעק מיט ביכער, מיט כתב־ידן, מיט ספר־תורות אד״גל. ביסלעכווייז האָט זיך אַנגעהויבן איינשטעלן די אַרדענונג אין שטאָט. ס׳האָבן זיך אַנגעהויבן באַווייזן יידן פון דער עוואַקאַציע, פון די לאַגערן, פון די באַהעלטענישן, „אַריער“ ס׳האָבן זיך באַוויזן קינדער.

ניט אַלץ פון די אַרכיוו־מאַטעריאַלן, ספרים און פון גרויסן טייל פון פרעסע־אַרכיוו פון ייוואָ און סקולפּטורן האָבן מיר געקענט אַרייננעמען צו זיך אין די דריי צימערן. אונדזער געדאַנק, אונדזער ווילן איז געווען: אויפזאַמלען דאָס אַלץ אין אַ געהעריקן לאַקאַל, אַרגאַניזירן דערווייל

כאַטש אַ ייִדישן מוזיי פון די אַלע געפונענע זאַכן און מיט דער צייט, ווען ס'וועלן זיך אויך אָפגעפינען ייִדישע וויסנ־שאַפֿטלעך — עפענען אַ וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט.

ייִדישע קינדער, צווישן זיי די מערסטע יתומים, האָבן זיך באַוווּן אין שטאַט, איז געווען פֿאַר אונדז אַ נאַטירלעכע זאַך, אַז מען דאַרף עפענען פֿאַר זיי אַ ייִדישע שול און אַן אינטערנאַט.

פון די פֿראַנטן, פון דער עוואַקואַציע, פון פֿאַרטיזאַנקע זיינען זיך צונויפגעקומען אַהער אַ גרופע יונגע שרייבער (פון ווילנע: א. אייזען, ש. בעליס, חיים גראַדע, א. סוצקעווער דער שרייבער פון די שורות, מאיר פופס; פון קאַוונע: מאיר יעלין, יאַנקל יאַסאַדע, יהושע לאַצמאַן, הירש אַשע־ראַוויטש א״אַנד) — דאַרף מען גרינדן אַ ייִדישן פֿאַרלאַג, אַרויסגעבן אַ צייטונג. עס קלייבן זיך אַן אַ 5-6 טויזנט יידן (נישט נאָר ווילנער), עס איז דאָ פֿאַר וועמען צו טאָן. ס'איז דאָ דער ייִדישער קאַמפּאַזיטאָר קליניצקי — איז וויכטיק צו שאַפֿן אַ כאָר, פֿלענער, פֿלענער, און מיר הייבן אַן צו טראַכטן ווי אַזוי זיי צו רעאַליזירן. מיר זיינען זיכער, אַז די רעגירונג, די פֿאַרטיי וועט אונדז אין דעם העלפֿן.

אַט ליגן פֿאַר מיר נאַטיצן, וואָס איך האָב אָנגעהויבן פֿאַרצייכענען פון די ערשטע טעג זינט פון דער שטאַט זיי־נען פֿאַריאַגט געוואָרן די נאַציס.

אפשר וועלן עטלעכע אויסצוגן פון דעם איבערגעבן די שטימונגען פון יענער צייט:

„15טער יולי, איך שטאַט־קאַמיטעט פון דער פֿאַרטיי רייך איך מיט דעם אַרג־אינסטרוקטאָר (אַרגאַניזאַטאָר פון דער קאַמפּאַרטיי) יאַנקל וויניצקי. מיר באַשליסן שאַפֿן אַ

קאמיטעט, וואס זאל אויספארשן די רציחות איבער יידן אין דער צייט פון דער דייטשער אָקופאציע אין ליטע. וויניצקי זאגט צו וועגן דעם זיך דורכריידן אין צענטראַל־קאמיטעט, און אויב מעגלעך, וואלט כדי געווען, איך זאל פארן אין מאסקווע וועגן דעם. אויך אבא קאוונער (איצט אין צ״ק פון מפ״ם אין ישראל — ש. ק.) האט מסכים געווען געהערן צו דער קאמיטעט.

16טער יולי. מיט וויניצקיין באראט איך זיך כסדר וועגן שאפן עפעס אַ יידישע קערפערשאפט. היינט האבן מיר גערעדט וועגן שאפן אַן אַפטיילונג פון יידישן אַנטי־פאַשיס־טישן קאמיטעט, וואס געפינט זיך אין מאסקווע. איך האב געבעטן עטלעכע באקאנטע אַנצושרייבן זייערע איבערלעבונגען פון דער לעצטער צייט. מיט די מאַטעריאלן וועל איך לייגן די גרונטבאזע פאַר דער פאַרשונג פון די רציחות איבער דער יידישער באפעלקערונג. עס האבן מיר צוגעזאגט צו שרייבן ד״ר מ. פייגענבערג וועגן גורל פון די יידישע דאקטוירים אין געטא, כאצקל ברעג־אייזן וועגן קאנצללאגער אין ווייווארע, בלומע קראסנער וועגן דער קינדער־אַקציע אין לאַגער הק״פ, ווילקינסקי וועגן לאַגער הק״פ, אבא קאוונער וועגן דער געשיכטע פון דער „פאַראייניקטער פאַרטיזאַנער־אַרגאַניזאַציע“ אין געטא, וויטקע קעמפנער און זעלדע טרעגער וועגן זייערע איבער־לעבונגען אין פאַרטיזאַנקע.

17טער יולי. ח' זימאן (צווייטער פראפאגאַנדע־סעקרעטאַר אין צ״ק פון דער פאַרטיי) האט מיר היינט אין צענטראַל־קאמיטעט פון דער פאַרטיי געזאגט, אַז איך בין באשטימט געווארן ווי אַ מיטגליד פון דער „אויסערגעוויינ־לעכער קאמיטעט צו פארשן די רציחות פון די דייטשן

איבער דער באפעלקערונג" און ווי א מיטגליד צו פארשן די געשיכטע פון דער פארטיזאנאקע.

איך האב אים פארגעלייגט צוציען צו דער קאמיסיע דעם בארימטן ביאלאג פראפ' דעמבאווסקי.

18טער יולי. פון מאסקווע איז געקומען סוצקעווער. עס ווערט היימישער.

20טער יולי. עס ווייזט זיך ארויס, אז אויף זימאנען איז זיך דא ווייניק וואס צו פארלאזן. ער בייט אלע ווילע זיינע מיינונגען. בכלל איז זיין באציאונג צו יידן א קאלטע, כאטש ער אליין איז דאך געווען א לערער פון יידישער ליטעראטור אין דער שלום-עליכם-גימנאזיע אין קאוונע.

26סטער יולי. מיר הייבן אן ארגאניזירן ביים אפטייל פון קונסט-ענינים פון לס"ר א "מוזיי" פאר יידישער קונסט און קולטור", וואס מיר ארדענען אין דערווייל אין אונדזער פריוואטער ווינונג (מיינע און סוצקעווערס) אויף דער געדימינג-גאס 15. (פריער מיצקעוויטש-גאס).

5טער אויגוסט. דער מוזיי וואס מיר ארגאניזירן ביי אונדז אין שטוב איז געווארן דער צענטער פאר אלע יידן, וועלכע האבן זיך צוזאמענגעקליבן אין שטאט.

דא איז דער איינציקער ארט, וואו מען טרעפט בא-קאנטע, וואו מען שמועסט זיך אדורך, וואו ניי-געקומענע יידן דערוויסן זיך די אדרעסן פון אלע יידן, וועלכע געפינען זיך אין שטאט. עס קומען דא אויך א סך רויטארמייער, אפיצירן, פארטיזאנער. פון גאנצן ראטן-פארבאנד שיטן זיך בריוו פון יידן צו זייערע קרובים אין ווילנע, וועלכע זיינען שוין גיטא. אלע בריוו ווערן געבראכט צו אונדז, וואו זיי ווערן פארעגיסטרירט.

אין שטאָט ווערט צווישן דער באַפעלקערונג, ניט נאָר צווישן דער יידישער, באַקאנט דער אַדרעס מיצוקעווייטשן גאָס 15, ווי דער זיצאַרט פון יידישן קאַמיטעט, האָטש אזאַ עקזיסטירט גאַרניט אַפּיציעל.

כדי צו לינדערן די אַרעבטלאַזיקייט און די מאַטעריעלע גויט פון אַ טייל יידן, שרייבן מיר אָן אַ מעמאָראַנדום צו די אַנפירער פון דער ליטווישער רעגירונג און פון דער פּאַרטיי.

מיר פאַרזען אויך גיט די אייגנטלעכע אַרבעט. עס ווערן געבראַכט ספּרייטורות, וועלכע ליגן צעוואָרפן איבער דער שטאָט. איך ברענג פון דער פּוילישער פּרוי מאַרילע וואַלסקאַ אָן אַ שיעור ווערטיקע ביכער, וואָס עס האָט איבערגעלאָזן ביי איר איר פּריינד משה לערער. עס ווערן טאַגירטעגלעך געבראַכט אין זעק און אין קאַשיקעס אוצרות בריוו, מאָנאָ-סקריפטן און ביכער פון די באַרימטסטע יידישע פּערזענלעכע קייטן. די אוצרות זיינען בלוז אַ טייל פון דעם, וואָס מיר האָבן באַהאַלטן זייענדיק נאָך אין געטאַ. אַלץ ליגט באַגראָבן אין זאַמד אין אַ פינצטערן קעלער אויף דער שאַוולער געסל. די פּוילישע איינוווינער פון הויף ברענגען כסדר מיליציאַ-נערן און נאַטשאַליקעס. זיי מיינען, אַז מיד זוכן גאַלד. זיי קענען גיט פאַרשטיין, צו וואָס מיר דאַרפן האָבן די שמור ציקע פּאַפּירלעך. אייגענקלעכטע אין פּעדערן פון צעריסער גע בעטגעוואָנט. זיי ווייסן קיינער נישט, אַז דאָ האָבן מיר געפונען בריוו פון י. ל. פּרץ, פון שלום-עליכט, פון ביאַליק, אברהם מאָפּו, דעם אייגנהענטיקן טאַג-בוך פון ד"ר הערצל, מאָנסקריפטן פון ד"ר עטינגער, פון מענדעלען, אַ טייל פון די אַרכיוון פון ד"ר א. לאַנדוי, מ. וויינרייך, זלמן רייזען, ז. קאַלמאַנאוויטש, אַלטיידישע אויסגאַבעס, און נאָך און נאָך.

מיר באקומען ניט קיין שום הילף ניט פון דער שטאָר
טישער מאַכט, ניט פון דער רעגירונג. אַלע אַרבעטן מיר
אומזיסט. זאָלן דאָ דעריבער דערמאָנט ווערן מיט כבוד די
מיטאַרבעטער א. אייזען, ש. אַמאַראַנט, ע. גערשאַטער, י. זע
ליקמאַן, בעמי מאַרקעלס, א. סוצקעווער און אבא קאוונער.
מער ווי מיט צוואַנג, אָן מיר וועלן באַקומען שכירות, ברויט
קארטעס, מיטאַגן — העלפט מען אונדז ניט.

11טער אויגוסט. די לאַגע הייבט זיך אָן נאַרמאַלזירן.
עס קומען צו פריינד, וועלכע העלפן אונדז אין דער אַרבעט.
אונדזער ווינונג איז צו קליין, זוכן מיר אַ לאַקאַל. מען
ווייזט אונדז אָן, אָן עס שטייט ליידיק דער בנין פון דער
ראַמילעס ישיבה, וואָס די דייטשן האָבן פאַרוואַנדלט אין
אַ תּבואה־שפּייכלער. מיר שלאָגן אָפּ די טירן פון פאַרשיי
דענע אַמטן, אָבער אומעטום ענטפערט מען, אָן דער בנין
געהערט איצט צו „זאָגאַטזערנאַ“ (אַמט פון תּבואה־צושטער
לונג) און די לעצטע זאַגן זיך אָפּ דעם לאַקאַל צו באַפרייען.
עס בלייבט איבער דער לאַקאַל פון דער געוועזענער
מפיצי־השכלה־ביבליאָטעק אויף דער סטראַשן־גאַס מיט דעם
שכנות־דיקן בנין, וואָס גייט אַרויס אויף דער לידער געסל,
וואָס אין איינעם זיינען זיי איין הויף.

דער הויף איז פאַר די ווילנער יידן אַ היסטאָרישער.
דאָ איז געווען אין דער צייט פון דער היטלעריסטישער
אַקופאַציע דער ערשטער יידנראַט. דאָ איז געווען איינער
פון די רירעוודיקסטע ערטער פון די געטאָיידן: די ביב
ליאָטעק, דער לייענזאַל, דער סטאַטיסטיק־אַמט, אַ ביכער־
סקלאָד, די באַד, די יידישע תּמיסה, ספּאַרטפּלאַץ, אַרכיוו,
דאָ זיינען די יידישע פּאַרטיזאַנער מיט געווער געשטאַנען
עטלעכע מעת־לעת און געוואָרט, גרייטע אויפצונעמען דעם

קאמף קעגן שונא. דא איז געווען דער שטאב פון די פאר-
טיזאגער, א געווער-לאגער, א מאליגע, וואו מען האט זיך
געלערנט שיסן און ווי צווי זיך צו באגיין מיט געווער.

עס זיינען געווען צווישן אונדז עטלעכע, וועלכע זיינען
געווען קעגן אויסקלייבן אזא ארט פארן מוזיי. „צוריק אין
געטא דארף מען גיט גיין“ — האבן זיי געטענהט. געזיגט
האט אבער דער צווייטער צד, וועמען איך האב הייס פאר-
טיידיקט. „גראד דאס ווינקל — האלט איך — איז א צד
געפאסטער פאר א יידישן מוזיי. דאס וואס איז שוין דא
פארען איז דאך שוין אויך היסטאריש. דאס טאר גיט אונז
געגעבן ווערן א וואסערן ס'איז אמת, כדי דארט צו מאכן
א צווייטן „זאגאטזענא“. מען טאר בארייט פארגעסן, וואס
דא איז פארגעקומען, פארקערט, זאל דאס אונדז כסדר דער-
מאנען“.

ערגער איז, וואס די בנינים זיינען אין א שלעכטן צו-
שטאנד. אלע פענצטער אן שויבן, גיטא קיין טירן. אנדערע
וועט זיינען פון דער באמבארדירונג צעשטערט. דורך די
דעכער זעען זיך שטיקער הימל.

דער איינציקער ארט אויף דערווייל, איז דער קליינער
איינשטאטיקער בנין, וואו ס'איז געווען די תפיסה אין געטא.

20סטער אויגוסט. א דאג דער ענערגישער ארבעט
פון א גרופע רעליגיעזע יידן ווערט אקצעפטירט דורך דער
מאכט א יידישע קהילה בראש מיט דעם איינציק גערעכטער
וועטן ווילנער רב גוסטמאן (איז איצט דער ראש פון א גוי-
יארקער ישיבה — ש. ק.). צווישן די מיטארבעטער זיינען
פארן א שוחט, א מוהל, א שמש. צוויי קברנים א"אנ"ד. צו-
זאמען 9 מאן. די קהילה האט זיך פארקליבן אויף דער

דייטשישער גאס 19. אין זעלבן הויף איז אויך פאראן א בית-מדרש.

מיר האבן איבערגעגעבן דער קהילה די יידישערדיק. רעגיסטראציע פון די יידן און די בריוראפטיילונג. דאס פארגרינגערט אויך במילא די ארבעט פון מוזיי.

מיר האבן זיך פאר דעו צייט אנגעטראפן אויף פאר שיידענע שוועריקייטן אין דער ארבעט.

דער דירעקטאר פון דער ליטווישער וויסנשאפט-אקאדעמיע פראפ' שאַלקאָוסקאַס זאָגט צו, דער דירעקטאר פאר קונסט-ענינים באַנייטס זאָגט צו, דער בילדונגס-מיניסטער זאָגט צו, — אַלע וועלן העלפן מיט וואָס זיי וועלן נאָר קענען, אָבער עס דוכט זיך אויס, אַז זיי מאַכן שווער ריקייטן. ווען עס איז אויסגעקומען מיט זיי צו ריידן וועגן מוזיי, פּרעגן זיי אויף וואָס דאַרפן מיר האָבן אַ ספּעציעלן ייִדישן מוזיי, עס קאָן דאָך זיין ווי אַן אָפּטיילונג ביים ליטווישן? (און פאַר וואָס שטיצן זיי דעם קאַראַאימישן מוזיי?) האָבן מיר גערעדט וועגן אַ ייִדישער אָפּטיילונג ביי דער וויסנשאַפֿט־אַקאַדעמיע אין ליטע, זאָגן זיי, אַז עס זיינען ניטאָ קיין ייִדישע געלערנטע.

ענדלעך, ענדלעך האָבן זיי דערלויבט אונדז צו עקזיסטירן אַפּייעל, אָבער ניט אונטערן נאָמען מוזיי, נאָר ווי אַ „קאַמיטע צו זאַמלען מאַטעריאַלן“ ביים קונסט־אָפּטייל פון בילדונגס-מיניסטעריום.

28טער אויגוסט. מיר האָבן נאָך אַלץ קיין איין גראַשן נישט באַקומען. אַנדערע ענלעכע אינסטיטוציעס (ליטווישע, פּוילישע) אַרבעטן שוין נאָרמאַל מיט געהעריקע בודזשעטן. פּריינד העלפן אונדז צו, זעליק קאַזימיר־אָווסקי האָט היינט

געשיקט טישן, א שאפע, עטלעכע בענקלעך, שלמה בראַנד האָט געשאַנקען פון זיין פאַבריק, וואו ער איז דירעקטאָר. עטלעכע לאַנגע בענק, אַ פאַר שטולן. יאַנעק שטול און פייגעלע מילשטיין האָבן געבראַכט פאַפיר צו שרייבן, זאָ- גייסקי — טינט, טאַרטאַק — ליכט. דאָס איבעריקע — פאַפיר, פעדערס, קנאַפקעס האָבן מיר אַליין געשאַפן. איבערגעגעבן בענע פריינד פון דער יידישער קולטור זיינען זיי אַלע. אַבער מער קענען זיי ניט העלפן. עס פעלן אונדז נאָך בענק, טישן, שטולן, פאַליצעס, שאַפעס. אויך דער תּפּיסה־בּנין (פאַר דער מלחמה איז דאָ געווען די דרוקעריי פון ראָזענקראַנץ און שריפטזעצער) איז גענוג רואינירט. לויט דער אויסרעכענונג פון בוי־טרעסט דאַרף קאַסטן ברענגען דאָ אַלץ אין אַרדענונג ביז פּערציק טויזנט רובל. סובסידיעס אויף טראַנספּאָרט האָבן מיר אויך ניט, און ווען ניט די אויטאָס, וואָס עס באַרגן אונדז (אויף אַ ניט־געזעצלעכן אופן) יאַנעק שטול (אַרבעט אין אַ טראַנספּאָרט־קאַנטאַר), ה' אַלפּעראַזיטש און די פורן פון די חברים מגיד און בראַנד, וואָלטן מיר גאַר ווייניק געקענט אויפּטאָן ביים ברענגען פון די ווייטסטע ווינקלען פון שטאַט פאַרשיידענע יידישע מאַטעריאַלן, וועלכע געפינען זיך אַפּ. ניט זעלטן באַרגן מיר אַ האַנט־וועגעלע ביי שכנים און שלעפּן זיך מיט דעם דורכן שטאַט מיט בייכער, צייטונגען, סקולפּטורן, בילדער אד"גל.

מיר האָבן אָנגעגעבן אַ מעמאָראַנדום צום גענעראַל־סעקרעטאַר פון דער ליטווישער קאַמפּאַרטיי ה' סניעצקוס וועגן דערלויבן אָן איינמאַליקע יידישע אויסגאַבע. נאָר וואָס איז צו אונדז אָנגעקומען אַ תּשובּה, אַז סניעצקוס האָט באַווייליגט אָנדזער בקשה. אַ גוואַלדיקע נייעס! די חברה זיינען שטאַרק צופּרידן. מען האָט שוין געמאַכט אַ לחיים. הייסט

עס, אָן ס'קומט פֿאַר אַ קער אין דער באַציאונג צו אונדזערע
קולטור־באַדערפענישן. מיר זיינען זיכער אין דעם.

3טער סעפטעמבער. עס האָבן זיך שוין פֿאַררעגיס־
טרירט ביז צוויי טויזנט יידן. צווישן זיי אַ באַדייטנדיקע
צאל קינדער. די לערערין צילע ווילדשטיין שלאָגט אָפּ די
טירן פֿון בילדונגס־מיניסטעריום צו באַקומען אַ דערלויבע־
ניש צו עפענען אַ יידישע פֿאַלקסשול און אַן אינטערנאַט
פֿאַר יידישע יתומים. איר צו הילף קומען הויכע יידישע
מיליטערי־לייט, וועלכע פֿאַרשטייען אויך, אַז די יידישע קינ־
דער קען מען איצט ניט שיקן אין די ליטווישע אָדער
פוילישע שולן, וואו די לערער און די קינדער זיינען זייער
ווייט צו זיין יידן־פֿריינדלעך. זיי, די מיליטערי־לייט, טאַרן
זיך אייגנטלעך ניט מישן אין ציווילע ענינים. אָבער צילע
שטייט ניט אָפּ, זי רייסט מיט און זיי גייען.

נעכטן האָבן מיר געבראכט אויף קאָואַלסקיס אַ מאַשין
פינף גרויסע פעק מיט יידישע מאַטעריאַלן, וואָס זיינען גע־
לעגן אויפן הויף פֿון „סאַיוואַטיל“ (איינקויף־שטעלע פֿון פֿאַר־
שיידענע מינים אָפּפאַל). די מאַטעריאַלן האָבן די דייטשן ניט
באַוויזן אַוועקצושיקן אויף פֿאַפּיר־איבעראַרבעטונג אין דער
קוטשקורישקער פֿאַפּיר־פֿאַבריק. עפענענדיק דעם ערשטן פֿאַק
האַט מען שוין פֿון אויבן אַרויסגענומען יוסף פֿערעלס אַ
כתב־יד. מיט דער זעלבער מאַשין האַט מען געבראכט אַ
שפּאַר ביסל יידישע צייטונגען, טיילן פֿון פעדאָגאָגישן אַרכיוו
און סקולפּטורן, אַלץ פֿון ייוואַ, וואָס די דייטשן האָבן גע־
האַט גרייט אַריבערצוטראַנספּאַרטירן אין דייטשלאַנד. מער
ווי צוויי קורסן מיט דער מאַשין האַט מען ניט געקענט מאַכן.
אין „סאַיוואַטיל“ און אין נאָך אַנדערע ערטער ליגן נאָך

זייער א טך מאטעריאלן, אבער מיר האָבן ניט קיין טראַנס-
פּאַרט עס צוצונעמען צו זיך.

ס'איז היינט ביי אונדז געווען דער נאַטשאַלניק פאַר אַגיי-
טאַציע און פּראָפּאַגאַנדע ביים צ"ק פון דער אַלפּאַרבאַנדי-
שער קאָמוניסטישער פּאַרטיי ה' זיעלאַנאָוו. ער האָט אויפגע-
נומען גענויע ידיעות און פרטים וועגן אונדזערע אַרבעטן.

10טער סעפטעמבער. כ'האָב אַנגעשריבן אַ באַריכט
פאַרן סאָווינטפּאַרמביוראַ וועגן די אוצרות, וואָס מיר פּאַר-
מאַגן אין מוזיי. מיר האָבן נעכטן צוגעשטעלט אַ באַריכט
וועגן די שאַדנס, וואָס די דייטשן האָבן אַנגעמאַכט דורכן
פאַרניכטן די ווילנער יידישע ביבליאָטעקן. חוץ דעם האָבן
מיר צוגעשטעלט אַ באַזונדער באַריכט וועגן דער פאַרניכ-
טונג פון די ייוואַ-אוצרות.

אַברעם קריזאַווסקי האָט אונדז געבראַכט אַ מתנה קאָ-
פּיר-פּאַפּיר, קאַנווערטן און אַ מעקער.

פון באַגראַנסקין האָבן מיר באַקומען טעקעס. שרייב-
פּאַפּיר, טשוועקעס. מיר ווערן רייכער.

טוצקעווער איז צוריקגעפאַרן אין מאַסקווע.

11טער סעפטעמבער. מיט אַ וואַך צוריק האָבן מיר
(טוצקעווער יאַסאַדע און אידן) איבערגעגעבן אַ מעמאָריאַל ה'
סניעצקוסן וועגן דערלויבן אַרויסגעבן אַ יידישע וואַכן-צייטונג
נעכטן האָט אונדז ה' זימאַן געמאַלדן, אַז וועגן דעם איז נאָך
צו פרי צו ריידן. אָבער מען קען יאָ אַרויסגעבן פון צייט צו
צייט אַלמאַנאַכן פון די יידישע שרייבער פון ליטע. איז די
שמחה אַ גרויסע ביי אונדזערע שרייבער. ענדלעך וועט מען
קענען אַנהייבן אויסליידיקן די שופלאַרן פון די איבערגעלאַ-
דענע מאַגוסקריפטן.

צום ערשטן מאל האָבן מיר היינט באַקומען אויסגעצאָלט
שכירות. פון די 800 רובל וואָס יעדער האָט באַקומען, האָבן
מיר צו 150 געדאַרפט אָפּגעבן צוריק, כדי אויסצוצאָלן די
חובות וואָס מיר האָבען געבאַרגט פּריוואַט.

אין צווייטן הויף אויף נומער 8, האָבן מיר געפונען אַ
העקטאָגראַפֿירטן „ווייזער פאַר פּאַרטיזאַנער“ אין פּויליש, און
אַן אויסגאַבע וועגן פּאַרטיזאַנער אין רוסיש, ביידע אויסגאַ-
בעס האָבן גענוצט די קעמפּער אין געטאַ.

די יידישע קהילה אין ווילנע האָט באַקומען טויזנט דאָ-
לער פון אַמעריקע. די מלוכה-באַנק האָט אויסגעצאָלט דער-
פאַר 5,300 רובל, --- קנאַפע געלט.

12טער סעפטעמבער. עס זיינען אָנגעקומען פון אַ-
מעריקע זייער אַ סך קליידער. אין אַ טייל בגדים ליגן צעטער-
לעך אין יידיש, פון וואָס עס איז קענטיק, אַז די מתנות זיינען
פון אַמעריקאַנער יידן. דערווייל אַבער האָבן פון די זאַכן
באַקומען בלויז ניט-יידן. אין קהילה האָבן זיך רעגיסטרירט
טויזנט פיר הונדערט יידן, וועלכע נייטיקן זיך אין אַנטוועכץ.
די מערסטע פון זיי גייען טאַקע אַרומגעריסן, באַרוועס, אָן
מאַנטלען. ס'איז שוין גוט קאַלט און זיי פּרירן. דערצו נאָך
איז אין אַ סך שטיבער קיין גלאַז אין די פענצטער ניט
פאַראַן. אַ דעלעגאַציע פון דער קהילה לויפט שוין אַרום
עטלעכע טעג איבער פאַרשיידענע אינסטיטוציעס, צו פער-
זענלעכקייטן און אין ערגעץ ענטפערט מען ניט. מען שיקט
פון איין אָרט אין אַנדערן. נעכטן האָט מען געענטפערט, אַז
די בגדים וועלן פאַרטיילט ווערן דער באַפעלקערונג אויף די
אַרבעטסערטער. פון דעם וועלן ליידן דער עיקר די יידן און
ספעציעל די יידישע פּרויען און קינדער, וועלכע קענען ניט
אַרבעטן. אָדער האָבן נאָך ניט קיין אַרבעט.

— וועלן זיי ניט באקומען! — איז געווען דער ענטפער.
 צוליב דעם האבן מיר באשלאסן צו גיין מיט א דעלע-
 גאציע צו פאלעצקיסן (דער ליטווישער מלוכה־פרעזידענט).
 18טער סעפטעמבער. ביי רעליגיעזע יידן איז ראש-
 השנה. מען דאוונט מערב אין בית־מדרש אויף דער דייטשי-
 שער גאס. שחרית און מוסף דאוונט מען אין דער גרויסער
 פוסטער שטאטשול. עס רעגנט פון דאך אויף די מתפללים.
 די קהילה־לייט מיען זיך, מען זאל די גרויסע היסטארישע
 געביידע ברענגען אין אַרדענונג.

21סטער סעפטעמבער. אין שטאט איז געקומען די
 טאכטער פון איליאַ ערנבורג, אויך אַ זשורנאליסטין. זי איז
 געקומען זאמלען מאַטעריאַלן פאַר דער געשיכטע פון דער
 פאַרטייאָנער־באַוועגונג אין ליטע. זי איז אויך געווען ביי
 אונדז אין מוזיי, זי מאַכט אַ פיינעם איינדרוק, זי איז שטאַרק
 איבערגענומען מיט די אַלע שוועריקייטן, וועלכע מען מאַכט
 אונדז אין אונזערע באַמיאַונגען ווידער אויפצושטעלן דעם
 ייִדיש־קולטורעלן לעבן...”

*

מער האב איך מיינע טאגנאטיצן ניט געפירט. פריינד
 האבן מיר געעצהט זיך ניט צו פארגעמען מיט דעם, ווייל ניט
 נאָר איך, נאָר אויך אַנדערע קענען ליידן פון אַט די באַ-
 טיצן, אויב עס זאל חלילה וואָס געשען און מען זאל עס ביי
 מיר געפירט.

ס'איז אבער שוין פון דעם צו זען, אַז מיר האבן שוין פון
 די ערשטע טעג, ווי די שטאט איז באַפרייט געוואָרן, דער-
 פילט, אַז מיר זיינען יידן. מיר האבן אַבער די האַפענונגען
 אויף גערעכטיקייט, וואָס קומט אונדז, ניט פאַרלוירן. מיר

האבן געזוכט דערצו פארשיידענע תרומים, ס'איז אבער שווער געווען צו געפינען שכלדיקע פארענטפערונגען. דערצו נאך, ווען אין גאנץ ליטע איז שוין אנגעגאנגען א נארמאלער לעבן, דער פראנט האט זיך שוין אפגערוקט גאר ווייט פון אונדז. עס זיינען שוין געווען טעטיק ליטווישע, רוסישע און פוילישע צייטונגען, זשורנאלן, טעאטערן, ראדיא, שולן, אונזי ווערסטעט אד"גל.

מיר האבן דעריבער נאך מער פארשטארימט אונדזער עקד שנות און ווייטער פארגעזעצט די אנגעהויבענע באמיונגען צו שאפן נארמאלע באדינגונגען פאר דער יידישער קולטור אין פיל גערימטן ירושלים דליטא אונטער דער סאוועטישער הערשאפט.

די ווירקלעכקייט

כדי צו מאכן א מיטינג פון יידישע פארטיזאנער אין א גרויסן זאל, האב איר באדארפט באקומען די צושימונג פון פרייקשאסן, דער ערשטער פראפאגאנדע-סעקרעטאר פון צ"ק פון דער ליטווישער קאמפארטיי.

מען קען ניט זאגן, אז זיין אינטעליגענץ זאל אים געווען דינען צו זיין הויכן אמת (דערפאר האט מען באשטימט פאר זיין פארטרעטער דעם יידישן לערער און פארטיזאנער-פירער הר זימאן). אבער די סאוועטישע רעגירונג האט געוואלט ווייזן דער באפעלקערונג, אז בלויז ליטוויגען זיצן ביי דער רעגירונגס- און פארטיי-מאכט אין ליטע. ניט נאר דאס. די סאוועטן האבן אפילו איבערגעלאזן אויף זייערע אמתן א סך ליטווינער, וועלכע האבן מיטגעארבעט מיט די דייטשן און אפילו זיי געהאלפן אין די שהיטות. (דאקעגן זיינען פאר-שיקט געווארן אין סיביר די שרייבער יאקובענאס, א סא-

ציאלדעמאקראט און קאזיס באַרוטא — א סאַציאַליסט־רע־
וואַלוציאַנער, וועלכע האָבן אין דער אַקופאַציע־צייט געהאַפֿן
יידן.)

זענדיק, אַז מיט זימאַנען וועל איך גאַרניט קענען
אויפטאן (און אפשר האָט ער מורא געהאַט צו שטעלן אַלץ
אויף זיך). ביזן איך געוואָרן אַן אַרײַנגייער צו פֿרייקשאַסן.
שוין זיין ערשטער ענטפער וועגן מיטינג פון די יידישע
פֿאַרטיזאַנער האָט מיר געגעבן צו פֿאַרשטיין, אַז אויף קיין
גוטס פון אים וועל איך זיך ניט דערוואַרטן.

— נאָך וואָס דאַרפט איר אַ יידישן מיטינג — האָט ער
זיך ברוגזדיק געוואַרפֿן — נאָך וואָס? אַט ווען מיר וואַלטן
געהאַט אַזאַ ראַדיאַ־סטאַציע וואָס האָט די קראַפט איבערצור
געבן אייער מיטינג אין אויסלאַנד וואַלט עס געהאַט אַ ווערט,
אַבער סתם אַ מיטינג... צו וואָס?

עס האָבן ניט געהאַפֿן מיינע טענות וועגן דער וויכטי־
קייט פון אַזאַ מיטינג. פֿאַר די יידן אַליין. דאַרטן אויפֿן מי־
טינג, וועלן מיר רופן די יידישע באַפעלקערונג, די פֿאַרטיזאַ־
נער — האָבן איך געזאָגט — זיי זאלן זיך אַרײַנטאָן אין אויפֿ־
בויען צוריק די הרובע ווילנע און דאַס וועט זיין די גרעסטע
נקמה וואָס זיי וועלן נעמען אָן די נאַציס.

פֿרייקשאַס האָט זיך אַבער איינגעשפּאַרט:

— איך לאָז ניט — האָט ער געענטפערט — און אויב
איר ווילט קענט איר וועגן דעם זיך ווענדן אין מאַסקווע.
גלייכצײטיק האָבן מיר ניט גערוט, כדי צו פֿאַרווירק־
לעכן דאַס אַרויסגעבן דעם ערשטן אַלמאַנאַך פון דער שריי־
בער־גרופע (וועלכע זײַנען אַלע געווען מיטגלידער פון סאַ־
וועטישן שרייבער־פֿאַרבאַנד).

א שוועריקייט האָבן מיר געהאַט בלויז אין באַקומען ייִדיִשע שריפט. אין דעם האַט אונדז אַרויסגעהאַלפֿן דער דירעקט־טאַר פֿון מאַסקווער „עמעס־פּאַרלאַג ה' סטראַנגין (לעצטנס אַרעסטירט?) וועלכער איז געקומען אויפשטעלן אַ ייִדישע פּאַליגראַפֿישע באַזע אין ווילנע. ער האָט געשיקט ייִדישע שריפט אין ווילנע, און וואו ס'איז געווען פּריער די דרוקע־ריי „אלמנה והאחים ראם" און וואו ס'איז איצט אַ רוסיש־ליטווישע דרוקעריי, האָט געזאַלט געעפֿנט ווערן אַ ייִדישער אַפּטייל. אָבער ווי גרויס איז געווען מײַן אַנטוישונג, ווען האַבנדיק שוין דעם צוזאַג פֿון זימאַנען און פּרייקשאַסעס צו זאָג סטראַנגינען — האָט מען געענטפֿערט, אַז די פּראַצע וועגן אַרויסגעבן וואָס פּאַר אַ ניט איז שריפט אויף ייִדיש איז ניט אַקטועל איצט.

דאָס האָט אונדז וויי געטאַן, און זייענדיק נאָך „גרינע" סאָוועטישע בירגער האָבן מיר זיך ניט באַגנוגט מיט די אַפֿ־זאַגן, ווי ס'איז אין אַזאַ פּאַל אין סאָוועטן־פּאַרבאַנד, נאָר מיר האָבן געפרוּאוּט מזל דורך אַנדערע וועגן, וועגן וואָס איך וועל שרייבן באַזונדער.

די ראַדיאָ־נעץ האָט שוין פֿון די ערשטע טעג, זינט די שטאַט איז באַפֿרייט געוואָרן, געאַרבעט. איך בין אַוועק צום דירעקטאָר פֿון ראַדיאָ און געבעטן, מען זאָל אויסטיילן כאַטש אַ האַלבע שעה אין טאָג אויף ייִדיש.

— מען קען ניט. איך האָב ניט וועגן דעם קיין שום אַנ־ווייזונגען.

האַבן מיר אַרגאַניזירט אַ כאָר (אונטער דער אַנפֿירונג פֿון קאַמפּאָזיטאָר קליניצקי), קיינער האָט אונדז ניט געשטיצט. די זינגער זיינען דריי מאָל אַ וואָך געגאַנגען אין די פינצ־

טערע אונטן אויף די רעפעטיציעס. מיר האָבן געוואָלט, און
אונדזער געזאַנג זאָל דערהערט ווערן!

איך בין אַוועק ווידער צום ראַדיאָ־דירעקטאָר און גע־
בעטן, ער זאָל דערלויבן אויפצוטערעטן דעם כאָר אין ראַדיאָ.
— נאָר אין ליטוויש, פּויליש, אָדער רוסיש. — איז געקו־
מען דער ענטפער.

דער כאָר איז פּונאַנדערגעלאָן געוואָרן.

צרות האָט זיך אָנגעליטן די לערערין צילע ווילדשטיין.
זי פלעגט אָפט קומען צו מיר וויינען:

— מיינע פיס זיינען מיר שוין געשוואָלן געוואָרן פון
שלעפּן זיך טאַג־איינ טאַג־אויס צו פאַרשיידענע אָמטן. און
מעטום הייסט מען מיר קומען מאַרגן, קום איך מאַרגן, זאָגט
מען מיר ווידער מאַרגן.

אין מאָל איז זי געקומען אַ לייכטנדיקע, אַ שיינענדיקע:
— מען האָט דערלויבט צו עפענען אַ פּיר־קלאַסיקע
ייִדישע שול, אַ יתומים־אינטערנאַט און אַ קינדער־גאַרטן.
עס האָט זיך ניט געוואָלט גלייבן, אָבער אין עטלעכע
טעג אַרום איז קלאַר געוואָרן, אז אַזאָ דערלויבעניש איז
טאַקע פאַראַן.

איר גאַנץ לעבן האָט די לערערין צילע אַריינגעלייגט
אין בויען די שול. און ווער ווייס, צי די שול וואָלט געקענט
געעפנט ווערן, ווען ניט ייִדישע אָפיצירן, וועלכע האָבן זיך
גענומען דערצו. זיי האָבן אויף זייערע מיליטערישע מאַשינען
געבראַכט פאַר דער שול מעבל, האַלץ, שפּייז, דעם רעמאַנט
געהאַלפּן דורכפירן און מיט מזל — די קינדער־אינסטיטוציעס
זיינען געעפנט געוואָרן.

ס'איז געווען אַ שמחה. די קינדערלעך זיינען ווי פלאַ-
טערלעך אַרומגעפלויגן איבער זייער היים. לערער האָבן זיך
אָפגעפונען, דערציער.

און ווען די שול האָט שוין צום סוף שול-יאָר זיך צוגע-
שטעלט צו דער קינדער-אַלימפיאַדע פון דער ליטווישער
ראַטן-רעפובליק, האָט די יידישע שול פאַרנומען דעם ערשטן
אַרט! דעם ערשטן אָרט אין געזאַנג, אין טענץ, אין לערנען.
אַבער ווען מען האָט צום סוף שול-יאָר צוגעשטעלט אַ
בודזשעט אויפן קומענדיקן יאָר, וואו ס'איז פאַרויסגעזען צו
עפּענען פאַר די קינדער, וואָס האָבן געענדיקט דעם פּערטן
קלאַס — אַ פינפטן קלאַס, האָט דער בילדונגס-מיניסטער גע-
ענטפּערט, אַז מער ווי פיר קלאַסן קען די יידישע שול ניט
האַבן.

— ס'טייטש, וואָס זאָלן טאָן די קינדער פון פּערטן
קלאַס? וואו זאָלן זיי גיין?
— אין די ליטווישע אַדער רוסישע שולן! — איז גע-
קומען דער ענטפּער.

שפּעטער צו האָט מען זיך דערוואוסט, אַז די פיר קלאַסן
האָט מען דערלויבט בלויז צוליב דעם, ווייל די יינגערע
קינדער האָבן קיין אַנדער שפּראַך אויסער דער יידישער ניט
געקענט. אין דער פיר-קלאַסיקער יידישער שול האָבן זיי לויט
דער לערן-פּראָגראַם שוין געדאַרפט באַהערשן אויך די ליט-
ווישע און רוסישע שפּראַך, כדי מער ניט צו באַדאַרפן אַנ-
קומען צו דער יידישער שול.

טיפּע טראַגעדיעס זיינען פאַרגעקומען אין יתומים-אינ-
טערנאַט. לויטן באַפּעל פון דער מאַכט האָט מען דאַרט גע-
מוזט צוגעמען נאָר אַזעלכע קינדער, וועלכע האָבן זיך גע-
ראַטעוועט אין געטאָ, פון די וועלדער, באַהעלטענישן, לאַגערן.

אבער די עוואקואירטע יידישע קינדער וועלכע האָבן זיך צוריקגעקערט פון ראַטן־פאַרבאַנד צוזאַמען מיט די ליטווישע קינדער האָט מען אין יידישן יתומים־הויז ניט געטאַרט אַרײַנגעמען. די אַ קינדער האָבן געוואַלט בעסער זײַן צוזאַמען מיט יידישע דערציער און ניט מיט די ליטווישע, וועלכע האָבן זיך צו די יידישע קינדער באַצויגן שלעכט און זײ אפילו אַפט געשלאָגן. ניט האַבנדיק קײן ברירה, האָט די אַנפירונג פון יידישן אינטערנאַט געמוזט אויספירן די באַפעלן פון בילדונגס־מיניסטעריום. האָט געטראָפן אַפט פאַלן, ווען יידישע קינדער פלעגן אַנטלויפן פון די ליטווישע דערציאונגס־היזער, און קומען וויינענדיק, מען זאַל זײ צונעמען אין יידישן יתומים־הויז. מען האָט זײ אָבער גאַרניט געקענט העלפן. פלעגן די קינדער אַפט איבערשלאָפן אויף די טרעפּ פון יתום־מיס־הויז, אַרומוואַלגערן זיך הונגעריקע אין די גאַסן און דעמאַראַליזירט ווערן.

אַ גרויסן קלאַפּ האָט די יידישע שול באַקומען דורכן אַ רעסט פון איר גרינדערין, דער לערערין ווילדשטיין. צוועענדיק די שוועריקייטן וואָס די רעגירונג מאַכט פאַר דעם יידישן נאַציאָנאַלן קולטור־אויסבוי, האָבן הונדערטער יידן אין ווילנע באַשלאָסן אויסנוצן די מעגלעכקייט וואָס די סאַוועטישע רעגירונג האָט געגעבן ד געוועזענע פּוילישע בירגער אַוועקצופאַרן פון ווילנע. פאַרשטייט זיך, אַז קיינער האָט ניט געטראַכט וועגן בלייבן אין פּוילן, אַלעמענס דראַנג איז געווען אַוועקצופאַרן דורך פּוילן ווייטער. אָבער די ווילנער יידן, וועלכע האָבן, ווי נאָך אַנדערע צענדלינגער טויזנט־טער יידן, געוואוסט, אַז ניט אַלע מאַל קען מען זיך באַציען מיט צוטרוי צו די סאַוועטישע פאַראַרדענונגען (מען האָט זיך דערמאַנט וועגן די טויזנטער ווילנער יידן אין ביאַליסטאָק

און אנדערע ערטער, וועלכע האָבן זיך אין 1940 פאַר-
שריבן צוריקצופאַרן אין ווילנע און די סאָוועטישע רעגירונג
האַט דאָן אַלעמען פאַרשיקט קיין סיביר). האָבן מורא געהאַט
צו ערשט זיך צו פאַרשרייבן. אייניקע, מער געוואַנטערע האָבן
דאָס געפרואווט טאָן. צווישן זיי איז אויך געווען צילע ווילד-
שטיין, אָבער נאָך דעם ווי זי האָט זיך פאַרשריבן אַוועקצו-
פאַרן פון ווילנע, האָט איר באַהערשט אַ מורא, מען זאָל זי
קומען אַרעסטירן. אין דעם האָט זיך אונטערגערוקט
איינע אַ קאָוונער יידישע פרוי, וועלכע האָט פאַרטרויט
צילען אַ סוד, אַז איר קוזין האָט איבערגערעדט אַ סאָווע-
טישן פליער, וועלכער פליט צוויי מאָל אַ וואָך קיין בוקאַ-
רעשט. ער זאָל פאַר גוט באַצאָלט מיטנעמען אין יעדער פלי
זיינעם, עטלעכע מאָן. צילע האָט זיך דערפרייט. זי וועט גיט
דאַרפן פאַרן קיין פוילן און פון דאַרט ווייטער גנבענען גרע-
נעצן ביז ארץ-ישראל. פון בוקאַרעשט, האָט זי געהערט, איז
שוין דאָס פאַרן קיין ארץ-ישראל גאַר לייכט. האָט זי איינ-
געצאָלט די געפאָדערטע סומע געלט און זיך געזעגנט בסוד
מיט באַקאַנטע.

אין עטלעכע טעג אַרום איז אָנגעקומען אַ בריוועלע פון
צילען, וואָס עס האָט געבראַכט דער סאָוועטישער פליער פון
בוקאַרעשט. זי שרייבט, אַז זי איז בשלום אָנגעקומען און זי
וועט אין גיכן אָפּפאַרן קיין ארץ-ישראל.

אַזעלכע בריוועלעך האָבן אויך געשיקט די איבעריקע 5
מאָן, וועלכע זיינען אין געהיים מיט צילען געפלוין. דער-
הערנדיק, אַז אַלץ איז דורך בשלום האָבן זיך גלייך געפונען
נאָך בעלגים צו פליען, אַזוי איז אַוועקגעפלוין אַ צווייטע
גרופע, אַ דריטע און מיט אַ מאָל — אַ דונערדיקע ידיעה איז
בער דעם יידישן ישוב אין ווילנע: אַלע דריי גרופעס יידן

זיצן גאָר אין ווילנער לוקישקער תפיסה. ס'האָט זיך אַרויס־
געוויזן, אַז דאָס איז געווען אַ געמיינע פּראָוואַקאַציע פון דער
נקו"ד. ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אויפן לויטפּעלד הינטער
ווילנע, אין פּאַרובאַנעק, האָט אויף יעדער גרופּע שוין גע־
וואָרט די סאָוועטישע פּאַליציי, וועלכע האָט אַלעמען אַרעס־
טירט. אין תפיסה האָט מען יעדערן געוואונגען אַנצושרייבן
בריוועלעך מיט אַ באַשטימטן טעקסט צו זייערע פּריינד,
וועלכע דער פּלער האָט דערנאָך איבערגעגעבן.

אין אַ פּאַר חדשים אַרום, איז פּאַרגעקומען דער משפט
איבער די געכאַפטע און מען האָט זיי פּאַרמשפט ביז 10
יאָר פּאַרשיקונג קיין סיביר.

אויך די אַפט געקומענע געסט פון מאַסקווע (זשורנאַ־
ליסטן, מיליטער־לייט, שרייבער א"אנד) האָבן ניט געקענט
באַנעמען די פּירונג פון דער מאַכט לגבי די יידן. מען האָט
מיר געראַטן איך זאָל פּאַרן אין מאַסקווע, אויספּוועלן, אַז
דער יידישער אַנטיפּאַשיסטישער קאַמיטעט זאָל עפעס טאָן,
און אפשר וועט זיך מיר איינגעבן צו דערקריכן אין צ"ק פון
דער אַלק"פּ(ב), דאָס וואָלט געווען דאָס בעסטע.

אבער ניט יעדער קען פּאַרן אין מאַסקווע. מען דאַרף
דערצו האָבן אַ ספּעציעלע דערלויבעניש, אַ קאַמאַנדיראָוקע.
פּריינד האָבן מיר געהאַלפּן און איך האָב אַזאַ דערלויבעניש
ענדלעך באַקומען.

דער אייגנטלעכער בעל־הבית איבער זיי איז געווען דער
פּאַרוואַלטער פון דער סאָוועטישער אינפּאַרימאַציע־ביוראָ
(פּאַרקירצט — „סאָואינפּאַרימביוראָ“) לאַזאַווסקי. פון דעם
אַליין איז געווען געדרונגען, אַז דער „יידישער אַנטיפּאַ־
שיסטישער קאַמיטעט“ איז שוין פון פּאַרויס באַטראַכט געוואָרן

פאר אזא ארגאניזאציע, וואס איז בלויז באשטימט פאר אויס-
לאנד, קלארער געזאגט: פאר פראפאגאנדע אין אויסלאנד,
ווייל וואלט דער יידישער קאמיטעט באטראכט געווארן ווי
אז ארגאניזאציע וואס דארף רעפרעזענטירן די סאָוועטישע
יידן, וואלטן דאך געעפנט געווארן אויך אפטיילונגען אין אַנד-
דערע שטעט אין לאַנד, עס וואלט דערלויבט געווארן, אז עס
זאל כאַטש דערשיינען איין יידישע טאַגצייטונג, אַ חודש-
זשורנאַל. (דער מאַנגל אין פאַפיר, ווי אנדערע האָבן געוואלט
אויסטייטשן דאָס ניט דערשיינען פון יידישע אויסגאַבעס, האָט
דאָ אַבסאָלוט ניט געשפילט קיין שום ראל, ווען מען נעמט
אין באַטראַכט, אַז אויסגאַבעס אין אנדערע שפראַכן זיינען
דווקא יא דערשינען.) האָט דער קאָמיטעט געאַרבעט אויס-
שליסלעך מיטן ציל צו שיקן פראַפאגאנדע-מאַטעריאַלן אין
אויסלאַנד.

בולטער איז מיר דאָס אַלץ אויסגעקומען צו זען, ווען
איך בין געווען אין מאַסקווע אין 1944 און 1945. איך האָב
דאָן באַזוכט אין משך פון אַ פאַר חדשים אַלע טאַג דעם קאַ-
מיטעט. איך האָב צוגעזען, ווי אַזוי די אַרבעט ווערט געפירט
און ס'איז פאַרשוואַנדן געווארן פאַר מיר נאָך אַ טרוים: דער
טרוים, אַז דער קאָמיטעט קען מיט וואָס ניט איז לינדערן
די שווערע לאַגע פון די סאָוועטישע יידן, פון דער יידישער
קולטור. איך האָב געפילט דעם גרויסן צער וואָס עס האָבן
דערפון אַלע יידישע שרייבער, אַקטיאָרן און די טוער
אַרום די פאַר אנדערע יידישע אינסטיטוציעס (טעאַטראַלע
סטודיע, „עמעס“ פאַרלאַג און יידישע ראַדיאָ-אוידיציע).

לויט דער ליניע פון דער אויסלענדישער פּאָליטיק פון
ראַטן-פאַרבאַנד, האָט אויך לאַזאַווסקי געקערעוועט מיט זיין

עקספּאָזיטור מיט דעם ייד' אַנטיפּאַשיסטישן קאַמיטעט. ער האָט שטענדיק באַשטימט וואָס פּאַר אַ מאַטעריאַלן דער קאַמיטעט דאַרף שיקן אין אויסלאַנד. איז געווען מלחמה-צייט, איז געווען די אַרבעט פון קאַמיטעט, פאַרשטייט זיך, אויסשליסלעך צו שיקן אַזעלכע מאַטעריאַלן, וואָס זאָלן אַפּשפּיגלען די העל-דישקייט פון דער רויטער אַרמיי, פון די יידישע סאַלדאַטן, אַפּיצירן, פּאַרטיזאַנער אד"גל. האָט זיך געענדיקט די מלחמה, האָט מען געמיינט, אַז מען וועט קענען ברייט שילדערן פאַר אויסלאַנד אויך די גרויסע יידישע טראַגעדיע, וועגן אומקום פון הונדערטער טויזנטער יידן אין קיעוו, כאַר-קאָוו, מינסק, בערדיטשעוו, סמאַלענסק א"א"נ, אַבער בלויז אַ שפּליטער פון דעם איז דערגאַנגען אין אויסלאַנד, ס'איז גלייך געקומען אַ באַפעל צום קאַמיטעט צו שיקן מאַטעריאַלן, וועגן אויפבויע, ד"ה ווי אזוי דאָס ראַטנלאַנד בויט זיך אַפּ.

צו דעם אַלעמען האָבן זיך געמוזט צופאַסן ניט נאָר די זשורנאַליסטן, נאָר אויך די קינסטלער — פּראָזאַיקער און פּאַעטן.

ווי מען זאל אַבער די אַרבעט און די טוער פון קאַמיטעט ניט משפּטן, דאַרף מען אַבער צוגעבן, אַז לויט די רעכט וואָס עס איז זיי געגעבן געוואָרן, האָבן זיי געטאָן דאָס מעגלעכ-סטע און אַ מאָל אפילו דעם שטעקן איבעגעבויגן.

פון דעם אַריבערגעבויגענעם שטעקן פלעגן דער עיקר געניסן די יידישע שרייבער, וועלכע פלעגן אַפּט, אין גאַנצן ניט לויט דער פּאַרויסגעזענער ליניע, שיקן אַזעלכע מאַטעריאַלן, וועלכע זיינען שוין צום געגעבענעם מאַמענט געווען „ניט אַקטועל“, אַדער, ווען דער מאַטעריאַל איז באַשטאַנען אין „צו פיל“ קינסטלערישע ליטעראַטור.

אין מאסקווע

דאס וואָס ס'איז פאַר גאַטגלייביקע ירושלים, מעקקאַ
און רוים, איז מאַסקווע פאַר קאָמוניסטן אין גאַר דער וועלט.

פאַר דער יידישער באַפעלקערונג (ווי דער ניט יידישער)
אין ראַטן־פאַרבאַנד איז נאָך דערצו מאַסקווע אויך דער צענ-
טער פון וואַנען עס קומען אַלע געזעצן פאַרן לאַנד און אַלע
ידיעות פון אויסלאַנד.

גרויסע האַפענונגען האָבן יידן אין די ווייטסטע געגנטן פון
ראַטן־פאַרבאַנד אין דער מלחמה־צייט געלייגט אויף דעם
יידישן אַנטיפאַשיסטישן קאַמיטעט. אין דער מלחמה־
צייט האָט דער דאָזיקער קאַמיטעט אין די ראַמען פון זיינע
מעגלעכקייטן גרופירט אַרום זיך אַלע יידישע שרייבער,
אַקטיארן און אויך אַ באַדייטנדיקע צאָל יידן, וועלכע זיינען
געווען אויף אַנדערע וויכטיקע אַמטן (פּראָפּעסארן, מיליטער־
לייט, זשורנאַליסטן אד"גל) אין לאַנד.

יידן האָבן געמיינט, אַז דער קאַמיטעט איז באַמת די רע-
פּרעזענטאַנץ פון סאָוועטישן יידנטום און דעריבער זיינען
צום קאַמיטעט אָנגעקומען יעדן טאַג הונדערטער בריוו און
טעלעגראַמעס פון לאַנד און פון אויסלאַנד.

די טוער האָבן אָבער מיט באַדויערונג געמוזט פאַרשווייגן
די נישטיקע קאַמפּעטענצן וואָס זיינען זיי אָנגעטרויט גע-
וואָרן.

— וואָס ברענגט איר מיר אזוי פיל לידער? — האָט זיך
אַ מאל לאַזאַוסקי אָנגערופן צו דעם שפּעטער פאַרשטאַרבע-
נעם שכנא עפשטיין.

אָבער ייִדישע שרייבער דאַרפן לעבן, דער האַנאַראַר פאַר די ווערק פון די שרייבער איז געווען אַ גאַנץ גרויסער און ניט שטענדיק האָט מען געקענט נאַכיאַגן די ליניע. מיר זיינען באַ- קאַנט פאַלן פון עטלעכע ייִדישע שרייבער, וועלכע האָבן זיי ערע ווערק אין משך פון דער מלחמה כסדר איבערגעאַרבעט (לויט דער ליניע) און צום סוף, ווען זייערע ווערק זיינען שוין גרייט געווען צום דרוק, האָט מען זיי געמוזט אָפהאַלטן פון דרוקן, ווייל די ליניע האָט זיך אויף ס'ניי געביטן.

איינער פון די רעדאַקטאָרן פון די אַלע מאַטעריאַלן, דער פּעאַיקער שרייבער אַרלאַנד (געשטאַרבן אין סוף 1945), האָט זייער פיל ריזיקירט דורכלאַזנדיק אַפט מאָל די מאַטע- ריאַלן, וועלכע זיינען ניט אַלע מאָל געווען צו דער צייט גע- שריבענע, כאַטש זיי זיינען געווען גענוג פאַטריאַטיש, סאָ- וועטיש.

דעם שטעקן האָט מען זיכער אויך איבערגעבויגן דערמיט, וואָס אין לאַקאַל פון קאַמיטעט אויף דער קראַפּאַטקינג-גאַס פלעגן פון צייט צו צייט איינגעאַרדנט ווערן ייִדישע קולטור- אימפרעזעס, וועלכע האָבן ניט געהערט דירעקט צו די רעכט פון קאַמיטעט.

דער ווילן אָבער זיך צוזאַמענצוקומען, זיך צוגויפטרעפן מיט יידן, ריידן אַ ביסל אין די קולואַרן איז געווען אַזוי גרויס, אַז פון צייט צו צייט פלעגן אַזעלכע אימפרעזעס געמאַכט ווערן אונטער פאַרשידענע נעמען.

די אייגנטלעכע אַרבעט פון קאַמיטעט, האָט ווי געזאַגט, דורכויס געטראָגן אַ פראַפּאָגאַנדע-כאַראַקטער. יעדער בריוו, יעדער טעלעגראַמע אין אויסלאַנד אָדער פון אויסלאַנד האָט געמוזט פריער געוויןן ווערן לאַזאַווסקיין, וועלכער האָט אין הסכּם מיט די דירעקטיוון פון צענטראַל-קאַמיטעט

פון דער קאמוניסטישער פארטיי, וואס ער פלעגט באקומען, געזאגט זיין יאָר אָדער ניין־וואָרט, אָדער געמאַכט פאַרשיידן דענע צוגאַב־באַמערקונגען.

אָזוי איז אויך פאַרשטאַנען געוואָרן דורך דער סאָוועטי־שער רעגירונג די מיסיע פון די צוויי שלוחים אין אויסלאַנד איציק פעפער און שלמה מיכאַעלס.

און אינטערעסאַנט: פון די, וועלכע האָבן געהאַלטן, אַז דער קאָמיטעט פילט ניט אויס זיין אמתע אויפגאַבע פאַר די לעבנגעבליבענע יידן אין ראַטן־פאַרבאַנד, איז געווען אויך איליאַ ערנבורג. ער האָט פאַר מיר כסדר געטענהט. (וועגן מיינע באַזוכן ביי אים אין שטוב — ווייטער):

„עטאַ נייע יעוורעיסקי קאָמיטעט, עטאַ אַנטי־יעוורעיסקי קאָמיטעט“ (דאָס איז ניט קיין יידישער קאָמיטעט, נאָר אַן אַנטי־יידישער קאָמיטעט). ער האָט זיך געקריגט כסדר וועגן דעם מיט עפשטיינען, מיט פעפערן, ביז ער האָט זיך דערווייטערט פון קאָמיטעט און ניט מיטגעאַרבעט מיט זיי. (דאָס האָט ניט, פאַרשטייט זיך, צו דעם, וואָס זיין אונטער־שריפט צווישן די מיטגלידער פון קאָמיטעט פלעגט כסדר גען געבן ווערן ביז צום סוף פון דער עקזיסטענץ פון קאָמיטעט. אויף דעם האָט לאַזאַווסקי ניט געפרעגט קיין דערלויבעניש...)

יעדער איינער פון די טוער פון קאָמיטעט האָט מורא גע־האַט, טאַמער כאַפט ער אַריבער די מאַס און טוט עפעס אַ זויגט, וואָס איז ניט אין הסכם מיט דער ליניע.

איך וואָלט געקענט פיל דערציילן וועגן פינצטערן ציי־מערל אין בנין פון קאָמיטעט, אויפן ערשטן שטאַק, וווּ ס'זייט נען געלעגן די יידישע צייטונגען פון אויסלאַנד. בלויז יחידי סגולה האָבן געקענט פון דעם געניסן. אַהיים, וואָלט עס,

אפילו, ווען מען וואלט געקענט, אויך קיינער ניט גענומען
פלעגן זיך שרייבער אריינכאפן אהער בגובה, זיך פארשפארן
און ביי דעם פארקמורעטן עלעקטרישן לעמפל פלעגט מען
דורכקוקן דעם נידריארקער „טאג“ און די... „מארגן־פריי
הייט“.

אן אפצווייג פון דער ארבעט פון קאמיטעט איז אויך גע-
ווען די יידישע ראדיא־אוידיציע.

דאכט זיך, וואס וואלט געשאט, ווען מען זאל אויך לאזן
הערן די יידן אין ראטן־פארבאנד די יידישע אוידיציעס?
פאר וואס האט מען יא דערלויבט יידישע ראדיא־אוידיציעס
פאר דער מלחמה? אבער פרעגן טאר מען ניט, מען ווייס
בלויז, אז יידישע ראדיא־אוידיציעס ווערן אנגעגעבן
נאר פאר אויסלאנד (און אין אויסלאנד מיינט מען זיכער, אז
דאס קענען הערן אויך די יידן אין ר"פ) איז מיר אויסגעקור-
מען צוויי מאל ארויסצוטרעטן פארן מיקראפאן פון מאסקווער
ראדיא, וואו איך האב דערציילט די יידן פון אויסלאנד וועגן
ווילנע. אבער כ'האב זיך דערבויי ניט גוט געפילט, וויסנ-
דיק, אז די יידן אין ר"פ איז פארווערט צו הערן די אוי-
דיציעס.

די יידישע שרייבער האבן אבער געהאט כאטש דורך דעם
די געלעגנהייט „אויסצורידן זיך“ א ביסל פאר דער יידישער
וועלט. מארקיש און בערגעלסאן, פעפער און האלקין,
די איבעריקע יידישע שרייבער און אויך די שרייבער פון
פולין האבן דורך די 5-10-15 מינוטיקע אוידיציעס געקענט
לאזן הערן זייער שטים ליענענדיק פראגענטן פון זייערע
שאפונגען. דאס אויפטרעטן פארן ראדיא איז אויך גוט
באצאלט געווארן, און דאס איז די שרייבער שטארק צו נון
געקומען.

לויט די געגעבענע מעגלעכקייטן האט אויך געארבעט די יידישע שרייבער־סעקציע ביים פארבאנד פון די סאָוועטישע שרייבער אויף דער וואַראַווסק־גאַס. פון צייט צו צייט פלעגן זיי אַרגאַניזירן שעפּערישע אַוונטן ערגעץ אין אַ צימער פון פאַרבאַנד. זיכער האָבן די אַוונטן, דורך די באַריכטן אין דער אויסלענדישער פרעסע, געהאַט אַ גרעסערן אַפּקלאַנג אין אויס־לאַנד ווי אין לאַנד, אָדער אפילו ווי אין מאַסקווע גופאַ.

די מיטלען ווי אַזוי אַנצוזאַגן די מאַסקווער יידן וועגן אַזעלכע אַוונטן זיינען געווען מער נאָך ווי נישטיקע. בלויז אין דער „אייניקייט“ פלעגט וועגן דעם אַנגעזאַגט ווערן (דער ראַ) דיאָ און די רוסישע צייטונגען פלעגן ניט אַננעמען אַזעלכע מעלדונגען, און אַזוי ווי די „אייניקייט“ פלעגט זיך דרוקן ניט אין אַ גענוגדיקער צאַל עקזעמפלאַרן און אין מאַסקווע פלעגן זי באַקומען בלויז אַ קליינע צאַל אַבאַגענטן, פלעגן אויך די באַזוכן אויף אַזעלכע אַוונטן זיין אַפט שוואַכע. אָבער דאָך פלעגן זיך צו אַזעלכע אימפרעזעס צונויפֿן קלייבן ס'אַנצע שרייבערישע געזינדל און צוזאַמען מיט אַ פאַר צענדלינג סתם־יידן פלעגט זיך גאַר אַפט שאַפן אַ היי־מישע, האַרציקע, וואַרעמע סביבה.

אַזאַ אַוונט איז דוכט זיך מיר געווען אויך די אימפרעזע געווידמעט ווילנע, וואו איך האָב דערציילט וועגן ווילנע בעת דער אַקופאַציע, וועגן ווילנער יידישע פאַרטיזאַנער, און וועגן דער ווילנע פון נאָך די מלחמה־טעג. אין אַוונט האָבן זיך דאַן אויך באַטייליקט פּרץ מאַרקיז, וואָס האָט זיך געהאַט צוריק־געקערט פון ווילנע, וואו ער איז געווען אַ וואַך צייט, אַ קוש־ניראַוו, וואָס האָט געדינט אין אַ מיליטערישער אַפּטיילונג אין ווילנע, משה בראַדערזאָן, היים גראַדע, און א. סוצקעווער, וועלכע האָבן געלייענט לידער געווידמעט ווילנע.

דער ווייטיקדיקסטער ענין ביי די יידישע שרייבער, ווי בכלל ביי די יידן אין גאנצן לאַנד, איז דאָן געווען: פאַר וואָס קוקט זיך די ראַטן־רעגירונג ניט אום אויף די צעמאַטערטע יידן? פאַר וואָס לייגט ניט קיין אַכט די ראַטן־רעגירונג אויף די קול־טור־באַדערפענישן פון די יידן?

די בעסטע זאך וואָלט געווען, האָט זיך זיכער ניט איי־נער געטראַכט, ווען מען קען דערגיין צו סטאַלינען אַליין, אויסלייגן פאַר אים די גאַנצע לאַגע, ער וועט זיכער זען, אַז מען איז לגבאי די ענינים פון יידן אומגערעכט. ניט איינער האָט אַבער צוריקגעטראַכט: ווייס דען ניט סטאַלין וועגן דעם? מען האָט אפילו דערציילט, אַז ניט איין שרייבער האָט געשריבן בריוו צו סטאַלינען וועגן דעם, אַבער אין קול וואָן עזנה, אויך ביי זשאַנאַוון, וואָס איז דאָן געווען דער דירעקט־טער ממונה אויף די ענינים, האָט זיך ניט איינגעגעבן אויפגע־נומען צו ווערן. איז געווען דערבער אַ גרויס גליק, ווען מען האָט זיך דערוואוסט, אַז לאַזאַר מאַיסעיעוויטש קאַגאַנאַ־וויטש איז גרייט אויפצונעמען אַ דעלעגאַציע פון ייד־אַנט־פאַשיסטישן קאַמיטעט.

בלויו געציילטע טוער האָבן זיך באַראַטן ווי אַזוי צו פרעצירן פאַר קאַגאַנאַוויטשן די ענינים וואָס מען דאַרף באַרירן. מען האָט צווישן זיך אַ סך דיסקוטירט און לסוף באַ־שלאָסן זיך אַפּשטעלן אויף צוויי וויכטיקסטע ענינים: נאָכן באַקאַנען אים מיט דער געשאַפענער לאַגע פון די יידן און פון די יידישע שרייבער אין לאַנד, בעטן אים, אַז די פאַרטיי זאל באַוויליקן, אַז די „אייניקייט“ זאל אַנשטאַט דריי מאָל אין וואָך אַרויסגיין ווי אַ טאַג־צייטונג און אַז עס זאל באַוויליקט ווערן איין יידישער חודש־זשורנאַל.

ווי ס'איז צו זען, איז דאס געווען א פשוטע, ווייניקער
נאך ווי א באנציע-שווייג-בקשה. וועגן מער האט מען אפילו
ניט געהאט די דרייסקייט צו ריידן.

און אט איז מען ענדלעך ביי קאגאנאוויטשן.
אויפגענומען האט ער די דעלעגאציע (מיכאעלסן און
פעפערן) זייער פריינדלעך. ס'איז געווען פאר אים א גייעס
א סך זאכן, וועגן וואס די דעלעגאציע האט אים פרטימדיק
דערציילט. גאר געוואונדערט האט ער זיך, ווען ער האט זיך
דערוואוסט, אז די יידישע שרייבער האבן אפילו ניט קיין
איין אויסגאבע זיך צו רעפרעזענטירן פארן לאנד און פאר
דער וועלט. ער האט טאקע דעריבער צוגעזאגט צו ריידן
מיט זשאנאוון וועגן דערלויבן ארויסגעבן א יידישע טאג-
צייטונג און א יידישן חודש-זשורנאל.

צופרידענע פון דער אויפנאמע און פון צוזאג זיינען די
דעלעגאטן אוועק פון קאגאנאוויטשן. מען איז געווען זיכער,
אז היינט-מארגן וועט אַנקומען אַן אַרויסרוף אין צ'ק פון
דער פארטיי, וואו עס וועלן געגעבן ווערן די גענויע אינסטרוק-
ציעס וועגן די ביידע אויסגאבעס.

האט מען געווארט און מען האט געהאפט. זיינען אוועק
וואכן און חדשים און יארן. זשאנאוון איז פאר דער צייט גע-
שטארבן, אבער ווען ער וואלט געלעבט, וואלט דער ענין
אויך ניט דערליידיקט געווארן. ס'איז קלאר געווארן, אז די פאר-
טיי האט קיין שום אינטערעס ניט, זיך צו פארנעמען מיט
יידישער ארבעט.

ניט ביי איין יידישן טוער האט זיך דאן געשטעלט א
הארבערע שאלה: ווי אזוי איינצוהאלטן די ארעמקייט,
וואס עס איז שוין פאראן, וואס איז דערלויבט, נעמלעך די
שוואכע, „אייניקייט“, דעם דלותדיקן „עמעס“ פארלאג און די

עטלעכע יידישע טעאטערן. (וואָס שייך די צוויי פּיר־קלאַ-
סיקע שולן אין קאָוונע און ווילנע און די שול אין טשערנאָבֿ-
וויץ, האָט מען פאַרשטאַנען, אַז „דאָס איז אויף דערווייל“.)

דאָס איז געווען זייער אַ האַרבע שאלה צו פאַרענטפּערן
אין דער פּראַקטיק. האַרב... ווייל אַזוי האָבן זיי געוויס פּאָ-
רויסגעפילט, געשפּירט, כאַטש קיינער אין דער וועלט און
אויך זי, די יידיש־סאָוועטישע שרייבער, האָבן גיט גערעכנט,
אַז אַזוי גיך זאָל קומען צו אַזאַ שוידערלעכן סוף.

אויף דער סטאַראַפּאָנסקע־געטל נומער 1 האָט זיך גע-
טונען דער „עמעס“־פּאַרלאַג. גיט איין מאָל בין איך דאָרט גע-
ווען. עס ליגט נאָך ביי מיר אַ קאָנטראַקט וואָס איך האָב גע-
מאַכט מיטן פּאַרלאַג וועגן אַרויסגעבן מיינע אַ זאַמלונג. אויך
דאָ בין איך געבליבן אַ געפלעפטער, ווען איך בין צום ערשטן
מאָל אַהער אַריינגעקומען. פינצטערע, שמאַלע טרעפּ, אַ פינצ-
טערער קאָרידאָר, און אויך אין דעם ענגן קאָרידאָר געהערן
גיט אַלע צימערן צום פּאַרלאַג. עטלעכע צימערן פאַרגעמט
גאָר אַ ביוראָ פון אַ שניידער־קאַאַפּעראַטיוו.

אַבער כאַטש אין אַרעמקייט, האָט דאָך דער פּאַרלאַג
בראָש מיטן ענערגישן אַנפירער סטראַנגין, אויסגעפירט
איינע פון די וויכטיקסטע קולטור־שליחותן אויף דעם יידישן
קולטור־געביט גיט נאָר פאַר דער יידישער סאָוועטישער לי-
טעראַטור.

די קאַלאַסאַלע שוועריקייטן ביים אַנפירן און רעדאַגירן
אַ פּאַרלאַג אין ראַטן־פאַרבאַנד קענען ווידער גענוג פאַר-
שטיין נאָר די וועלכע האָבן געהאַט צו דעם אַ שייכות, וועל-
כע זיינען דאָרט געווען. אַ וויפל מאָל אַזעלכע אַנפירער צו
רעדאַקטאָרן האָבן זיך שוין אויף דעם וועג אויסגעגליטשט.

און כאָטש פאַראַנטוואַרטלעך פאַרן אַרױסלאָזן אַ בוך צום
דרוקן איז דאָך דער גלאַזוואַליט (סאַוועטישע צענזור). זײַנען
אויך די שרײַבער ווי די רעדאַקטאָרן און אַרױסגעבער קײן
מאַל נײַט געווען זיכער, צי זײ האָבן נײַט דורכגעלאָזן עפעס
„טרייפּט“. אָבער צי דאָס בוך וועט נײַט ווערן אויס כשר אין
10 צי אין 20 יאָר אַרום און זײ וועלן דאַרפֿן טײַער
באַצאלן.

ס'וועט נאָך אַ מאַל זיכער געשריבן ווערן וועגן דער גע-
שיכטע פון דער סאַוועטישער צענזור. ערשט דאָן וועט מען
זיך קענען דערוויסן שטויבענדיקע פרטים פון אַט דער האַלב-
סודותדיקער אינסטיטוציע.

ווען דײַטשלאַנד איז אָנגעפאלן אויף דעם ראַטן־פאַרבאַנד
און די נאַציס זײַנען דערגאַנגען ביזן מאַסקווע, האָט זיך אין
דער סאַוועטישער הױפּטשטאָט פּונאַנדערגעבושעוועט אַן
אַנטימלוכהשער און אַנטי־יידישער פּאַגראַם. מען האָט גע-
בראַכן שױבן פון מאַגאַזינען, פון הייזער, מען האָט גערויבט,
מען האָט געשלאָגן און ביז וואַנען זײ מאַכט האָט אײַנגע-
שטעלט די אַרדענונג איז ביזן לבינו אויך חרוב געוואָרן די
דרוקעריי פון „עמעס“־פאַרלאַג.

זײער שווער איז אָנגעקומען דערנאָך דעם פאַרוואַלטער
אויפצושטעלן די דרוקעריי איבער אַ נײַס. אָבער די ליבע און
די איבערגעגעבנקייט צו דער אַרבעט פון אַ רײ פריינד פון
דער יידישער קולטור האָט זי אינסטיטוציע אָפגעבױט. מען
האָט זיך געשטיקט אין זײ ענגע צימערלעך. מען האָט זיך גע-
שטיקט אין דער ענגער זעצעריי. מען האָט געמוזט אַריבער-
טראָגן דרוקן דעם זאַץ אין אַנדערע דרוקערייען, אָבער די
אַרבעט איז געטאָן געוואָרן. סטראַנגלין, די שרײַבער פאַל-

קאוויטש, פרומקין, רויטמאן און דער טעכנישער פערסאָן
נאל האבן אלץ געטאן כדי די אַרבעט פון פארלאַג זאל
קלאַפן און צוזאַמען מיט זיי איז די יידישע שרייבער־משפחה
געווען צופרידן, הערנדיק אַז אמעריקאַנער יידן האָבן
אַרויסגעשיקט אויך פאַרן „עמעס“־פאַרלאַג אַ נייע דרוק־מאַַ
שין. און אַט איז אַנגעקומען די דרוק־מאַשין. אָבער עס איז
ניט געווען וואו זי צו שטעלן און מען האָט זי אַריינגעשטעלט
אין אַז אַנדער דרוקעריי און צו יידן איז דאָס קיין
מאַל שוין ניט אַנגעקומען, אַזוי ווי עס זיינען כמעט ווי ניט
דערגאַנגען צו זיי טויזנטער פאַקעטן מיט שפייז און קליי־
דער פון אויסלאַנד.

אויפן אַדרעס פון קאַמיטעט פלעגן אַנקומען צענדלינגער
וואַגאַנעס בגדים פון אויסלאַנד פאַר דער יידישער באַפעל־
קערונג פון ראַטן־פאַרבאַנד. קיין מאַל האָט אָבער דער קאַ־
מיטעט זיי ניט געקענט אַפנעמען. ווען איד האָב זיך באַקלאַגט.
אַז ווילנער יידן, קינדער און פרויען, גייען אַרום האַלב נאַ־
קעטע, האָבן טוער פון קאַמיטעט געפרואוּט אינטערוויענירן,
מען זאל כאַטש אַרויסגעבן אַ 500 קאַמפלעטן בגדים פאַר
ווילנער קינדער. און ווי אַ סך אַנדערע זאַכן, האָט זיך אויך
די אינטערוויענץ געענדיקט מיט גאַרניט.

פאַרשטייט זיך, אַז אויך דעם ייִדישן טעאַטער האָב איך
ניט אויסגעלאָזן. געשטעלט האָט מען דאָן אַ מאַנטאָש פון
ייִדישע פאַלקסלידער אויפגעשטעלט פון מ. שניאור א״נ
„פריילעכס“. גראַד דעם אָונט, וואָס איך בין געווען, איז גער
ווען אין טעאַטער אַ סענסאַציע. עס זיינען געקומען זען די
פאַרשטעלונג די געוועזענע סאַוועטישע דיפלאַמאַטן אין
אויסלאַנד, די יידן ליטווינאַון און מאַיסקי, צוזאַמען מיט זיי
איז אויך געקומען לאַזאַווסקי מיט זיין טאַכטער.

די טעאָטער־טרופע און די שפּיל האָט זיך מיט גאַרניט אַרויסגעהויבן פון אַ פשוטער פאַרשטעלונג פון יידישע טע־ אַטער־טרופעס אין פּוילן. אָבער „פּריילעכס“ האָט געצויגן טאַג־איין טאַג־אויס אַ גוואַלדיקן עולם צוליב די יידישע פאַלקסלידער, ניגונים, טענץ און סצענעס פון אַמאָליקן שטייגער־לעבן. ס'איז געווען אַ מין רעווי פון ליד און טאַנץ, וואָס האָט אָפּגעשפיגלט אַן אַמאָליקע יידישע חתונה. דער עולם האָט גוואַלדיק הנאה געהאַט און מען פלעגט גיין זען און הערן די פאַרשטעלונג ניט איין מאל.

לויטן אויסדרוק אויף די פּנימער פון די יידישע דיפּלאַ־ מאַטן האָב איך באַמערקט, אַז זיי זיינען אויך צופּרידן, כאַטש ווען דער פאַרהאַנג פלעגט זיך אַראַפּלאַזן און דער עולם האָט אַפּלאַדירט האָבן זיי די צופּרידנקייט דורכן אַפּלאַדירן ניט אַרויסגעוויזן.

שפּעטער צו האָט דער יידישער טעאָטער באַקומען אפּי־ לוי איינע פון די סטאַלין־פּרעמיעס פאַר דער „פּריילעכס“ אויפּפירונג. איך וויל ניט זיין קיין נביא, נאָר אויב די סאָ־ וועטישע „קריטיק“ לאַזט ניט צו רו דעם טויטן מיכאַעלס, האָב איך שטאַרק מורא, אַז מען וועט זיך נעמען אויך צום ספּעק־ טאַקל „פּריילעכס“ וואָס ער האָט רעזיסירט, אפילו ווען די פאַרשטעלונג איז פּרעמירט געוואָרן. אַזעלכע פּאַסירונגען אין סאָוועטישן לעבן זיינען שוין געווען.

מען האָט געבענקט צו די צייטן פון דער... יעווסעקציע. איך האָב זיך צוערשט געוואונדערט, אָבער מען האָט מיך סוף כל סוף „איבערצייגט“. איך האָב פאַרשטאַנען די פאַר־ ענטפּערונגען: אַז ווען די יעווסעקציע איז געווען, האָט עס געהייסן, אַז די רעגירונג און די פאַרטיי געפינען איין, אַז ס'איז נייטיק אַן אַרבעט אויף דער יידישער גאַס און דער־

בער האָבן זיי געפונען פאַר נייטיק צו שאַפן אַ „יעוורעיס“ קאַיאַ סעקציאָ“ (יידישע סעקציע), לדי די וועלכע שטייען בראש פון דער אַרגאַניזאַציע זאָלן אַנפירן מיט פון פאַרויס באַשטימטע אַרבעטן צווישן די יידישע מאַסן. די טוער פון אַט דער סעקציע האָבן דעריבער געטאָן פאַרשיידענע קול-טור-אויפקלערערישע אַרבעטן אויף דער יידישער גאַס. אין ראַטן-פאַרבאַנד זיינען דאָן דערשינען אַ ריי יידישע טאַגזייטונגען, זשורנאַלן, צענדלינגער יידישע שולן, אינ-סטיטוטן, קאַטעדראַס, טעאַטערן און דאַס גלייכן.

דער באַרג-אַראַפּ פון דער יידישער קולטור, האָבן מיר אַבער געזאַגט די קדיש-זאַגערס נאָך דער יעווסעקציע. האַט זיך אַנגעהויבן אין ראַטן-פאַרבאַנד דאָן, ווען די פאַרטיי האַט באַשלאָסן די יעווסעקציע פּונאַדערצולאָזן. דאָן, הייסט עס, האַט די רעגירונג באַשלאָסן, אַז ס'איז שוין ניט וויכטיק צו פירן קיין באַזונדערע אַרבעט אויף דער יידישער גאַס.

איך האָב ניט געוואָלט וויי טאָן מיינע יעווסעקציע-פאַר-טיידיקער, נאָר אין געדאַנק איז מיר דוכגעשוואומען ניט-וויילנדיק די יידנראַטן אין אַ ריי געטאַס, וועלכע האָבן אונ-טערן דרוק פון די נאַציס מיטגעהאַלפן הרוב מאַכן אַ ריי געטאַס און דערנאָך זיינען זיי אַליין אויך אומגעקומען.

איך ווייס, אַז ווי די מערסטע אַנפירער פון די יידנראַטן האָבן אויך געוויס די מערסטע אַנפירער פון דער יעווסעקציע געגלייבט, אַז ס'וועט זיך זיי דאָך איינגעבן וואָס צו ראַטע-ווען. אין אַט דעם ווילן זיינען פיל נכשל געוואָרן און אומ-געקומען פאַר דער באַשטימטער צייט. אַבער די אַרבעט פון די בילדע מינים יידנראַטן און זייער אייגענער סוף ביי די ביידע רעגירונגס-סיסטעמען איז דאָך געווען דער זעלבער: ליק-ווידאַציע.

גיט דאָ איז דאָס אַרט צו משפטן די יידנראַטן אין נאַציי־
 דייטשלאַנד און אין ראַטן־פאַרבאַנד, ס'איז צו אַ קאָמפּליציר־
 טער ענין כדי עס זױז אויבנאויפיק צו באַהאַנדלען. ווען מען
 זאל זיי דאַרפן משפטן, וואָלטן דאָך צוערשט געדאַפּט גע־
 משפט ווערן אויך די רעגירונגס־סיסטעמען, וואָס האָבן גע־
 בראַכט, אפילו די גרעסטע גייסטער, צו די גרעסטע מענטשלע־
 כע נסיונות, בין צום אויסקלייב: לעבן אָדער טויט, פרייהייט
 אָדער פאַרשיקונג, זיין צוזאַמען מיט דער משפּחה אָדער
 ווערן אויף אייביק צעשיידט. איך ווייס גיט, צי מענטשן,
 וועלכע זיינען גיט געווען אין אַט די באַדינגונגען, קענען גע־
 נוג אַריינדרינגען אין אַט דעם קאָמפּליצירטן לאַבירינט פון
 מענטשלעכע לעבנס. אָבער אינעווייניג, אין זיך זיינען סוף
 כל סוף מענטשן די זעלביקע ווי זיי זיינען פריער געווען, גר־
 טע אָדער שלעכטע, ביזע אָדער צוגעלאָזענע.
 אַ ביישפּיל פון אַט דעם געזאַגטן האָב איך פאַר זיך
 געהאַט, ווען איך בין בייגעווען אין יענער צייט אין מאַסקווע
 אויף דער קאָנפּערענץ פון די פּוילישע יידן אין ראַטן־פאַר־
 באַנד.

צו די פּוילישע יידן זיינען דאָך אויך געקומען זיך אַנוואַר־
 רעמען די יידישע סאָוועטישע שרייבער. וועל איך קיין מאל
 גיט פאַרגעסן די דערעפּענונגס־זיצונג, ווען דער חזן משה
 קוסעוויצקי (איצט אין אַמעריקע) האָט געמאַכט אַן אל מלא
 רחמים נאָך די פאַרשניטענע מיליאָנען יידן. דער פּולגע־
 פאַקטער עולם אין זאל איז צוזאַמענגעבראַכן געשטאַנען און
 יאַמערלעך געוויינט און העכער פון אַלע האָט זיך געטראָגן
 דער געיאַמער פון יידישע שרייבער פון ראַטן־פאַרבאַנד. דער
 איינדרוק איז געווען אַ דערשיטערנדיקער.
 אַנטקעגן וואָס איך דערצייל עס? קעגן דעם, מען זאל

ניט משפטן פון ווייטן מענטשן, גיט פלואוונדיק פליער אַרײַנ-
דרינגען אין די טיפסטע טיפענישן צו זײַ. ס'איז מיר דאָן
אויסגעקומען זיך איבערצייגן, אַז ס'איז נאָך קיין מאָל ניט
געווען אַזױ צוגעפאַסט דאָס באַקאַנטע ווערטעל „אל תדין
את חברך עד שתגיע למקומו“ (זאַלסט ניט משפטן דיין חבר,
ביז וואָנען דו וועסט ניט זײַן אויף זײַן אָרט). ווי דאָן, ווען
איך בין געווען אויף דער קאַנפערענץ פון די פּוילישע יידן
אין מאַסקווע, אָדער ווען איך האָב זיך געענטער באַקאַנט
מיטן לעבן, שאַפן און אַנדערע פרטים, וועלכע האָבן געהאַט
אַ שייכות מיט די ייִדישע שרייבער אין ראַטן־פּאַרבראַנד.

און אַז איך בין שוין באַקאַנט געוואָרן מיט אַלע ייִדישע
שרייבער, אַקטיאָרן און טוער פון ייִדישן מאַסקווע, האָב איך
שטאַרק געוואָלט זיך אויך זען און דורכשמעסן זיך מיט „אונ-
דזער“ איליאַ ערנבורגן, וועלכער איז אין יענער צײַט געווען
פון די באַרימטסטע פּערזענלעכקײַטן, מיט וועמען אויך מיר,
יידן אין לאַנד האָבן זיך שטאַרק געגרייטט.

בײַ ערנבורגן

געוויס האָבן די לייענער געהערט, אָבער עס שאַט ניט
איבערצודערציילן נאָך אַ מאָל :

אין מאַסקווע האָט זיך מיט אַ געוויסער צײַט צוריק אַג-
געהויבן אויך אַ קאַמפּאַניע קעגן ערנבורגס בוך „שטורעם“.
און אז מען זוכט און מען געפינט ניט, מוז מען, אויב מען
דאַרף, עפעס געפינען. די „קריטיקער“ האָבן אָנגעהויבן אַטאָ-
קירן פאַרשיידענע שטעלן פון זײַן בוך און פאַר אײַן וועגס
האַט מען זיך אַ נעם געטאָן אויך צו זײַנע איבעריקע ווערק.
אויך די ביוראָ פון די סאָוועטישע שרייבער האָט גענומען
אַ וואָרט אין דעם ענין. ס'איז צונויפגערופן געוואָרן אַן אַל-

געמיינע פארזאמלונג פון די מאַסקווער שרייבער, וואו אויך
ערנבורג איז געקומען, כדי „שעפערײש“ צו באהאַנדלען זיין
נע ווערק.

דער בעל-דבר זיצט זיך אויבן אָן, אָבער פאַררוקט אין אַ
ווינקל און הערט זיך צו, ווי עס פליען אויף זיין אַרעס די
שוין באַקאַנטע ווערטער פון סאַוועטישן „קריטיקער־לעקסי-
קאָן. מען זשאַלעוועט אים ניט. אויף דעם פערדל האָבן זיך
דאָ אַרויפגעכאַפט דער עיקר די יעניקע, וועלכע האָבן שוין
פון אַ לאַנגער צייט זיך געוואָלט מיט אים אַפּרעכענען, וועל-
כע האָבן ניט געקענט צווען ערנבורגס עולה לגדולה ווערן.
און ווען קען מען דען האָבן זערו א געלעגנהייט ווי אין
אַזאַ מאַמענט?

אין גאַנג פון דער ריסקוסיע בעט אויך דער אָנגעגריי-
פּענער אַ וואָרט.

ערנבורג שטעלט זיך אויף און הייבט שטיל אָן :

— חשובע חברים, איך דאַנק אייך זייער פאַר אייערע
וויכטיקע באַמערקונגען וועגן מיין שאַפונג. איך האַלט אָבער,
אַ סאַוועטישע שרייבער און קריטיקער וואָלטן זיך אויך באַ-
דאַרפט צוהערן צו דער שטיים פון פאַלק, פון די לייענער-
מאַסן. און אַט וועל איך פאַרלייענען אַ בריוו פון אַזאַ לייענער
צו מיר, וואָס איך האָב די טעג באַקומען. ערנבורג נעמט
אַרויס פון בוועם־קעשענע זיין פאַלאַרעס, נעמט אַרויס פון
דאָרט אַ פאַפיר. דער עולם שרייבער קוקט אויף אים מיט
אומצוטרוי און אפילו מיט הווק. ס'הייסט, „וועמען וויל ער
דאָ אַריינזאָרן?“ נאר ערנבורג לייענט שוין: — „טייערער
איליאַ ערנבורג, איך האָב נאָר וואָס פאַרענדיקט לייענען איי-
ער בוך „שטורעם“. ס'איז מיר זייער שטאַרק געפּעלן געוואָרן.

שרייבט וויסער לטובת דער סאָוועטישער ליטעראַטור. —
טאָלין.

ערנבורג האָט זיך גלייך צוריקגעזעצט אויף זיין אָרט.
עס איז געוואָרן אַן אומגעוויינלעכע קאָנסטערנאַציע אין זאל.
אַ מתומה. פנימער זיינען בלייב געוואָרן. גיט איינער פון די
רעדנער האָט זיך פאַרשאַלטן דאָס לעבן, וואָס ער האָט גער-
וועט. דאַקעגן די איבעריקע, וועלכע האָבן נאָך גיט גער-
האַט גערעדט, האָבן גליקלעכע שוין דערנאָך דערווייזן, ווי
סיף קינסטלעריש און סאָוועטיש ערנבורג איז אין זיינע ווערק
און וואָס נאָר אַ פעלערן דאָ האָבן געמאַכט די פריער אַרויס
געטרעטענע רעדנער...

עס מאַכט זיך גיט זעלטן אין מאַסקווע, ווען די אַפיציעלע
אינסטאַנצן ווילן אויספרובירן די שטימונג ביי זייערע ביר-
גער. דאָס ווערט געטאָן אַפּט אויף אַ גראָבן אופן. איך האָב
שוין דערמאָנט וועגן דעם, ווי אַזוי מען האָט דורכגעפירט
צווישן יידן־פּליטים אַפיציעלע רעגיסטראַציעס, ווער עס וויל
פאַרן אין זיין וווינארט, און דערנאָך האָט מען אַלעמען
פאַרשיקט אין סיביר. אַזוי ווערט אויך פון צייט צו צייט
אויסגעפאַרשט די פאַסריאַטישקייט פון דער סאָוועטישער
אינזעליגענץ, וואָס אַ בולטער ביישפּיל דערפון איז אויבן
געווען געוואָרן.

ווען איך בין דאָס ערשטע מאָל געקומען צו ערנבורגן
אין שטוב, איז געווען עטלעכע טעג גאַכדעם, ווי
אין מאַסקווע האָט מען גערעדט אַז סטאַלין האָט אָנגעקלונ-
גען צו ערנבורגן אין שטוב און אים אויסגעדריקט אַנערקע-
נונג פאַרן בוך „דאָס פּאַלן פון פאַרזיז“. מען האָט גערעדט
וועגן דעם וואָסן לאַנג און מען האָט געזען אין דעם אַ סימן,
אַז ערנבורג שטייט פעסט אויף זיינע פאַרנומענע פּאָזיציעס.

דאָס האָט אים אויך צוגעהאַלפֿן צו באַקומען אויף דער
 חשובער גאַרקירגאָס נומער 8 אַ דירה. אָבער צוליב דעם,
 וואָס די דירה האָט זיך געפונען אויפֿן זעקסטן שטאַק און דער
 עלעווייטער האָט, ווי געוויינלעך, זייער אָפט ניט געאַרבעט,
 האָט ער, זיין פֿרוי און טאָכטער ווי אַלע איבעריקע איינ-
 וווינער פֿון הויז און די געסט, וואָס פֿלעגן קומען צו אים,
 געהאַט אַ גאַנץ שווערע אַרבעט, ביז וואָנען זיי פֿלעגן אַרויפֿ-
 גיין די צענדלינגער טרעפֿ. אָבער דאָס גליק צו באַקומען אַן
 עטלעכע צימערדיקע דירה אין סאַמע האַרץ פֿון מאַסקווע
 האָט איבערגעווייגן אַזעלכע קלייניקייטן.
 דריי מאָל איז מיר אויסגעקומען צו זיין ביי ערבֿנורג
 אין שטוב און שטענדיק האָב איך אים געטראָפֿן אַרומגע-
 רינגלט מיט בערג בריוו. וואָס ער פֿלעגט באַקומען פֿון גאַנצן
 לאַנד.

טאַקע פֿון אַט דער קאַרעספּאַנדענץ פֿלעגט זיך אויך אַנ-
 הייבן אונדזער שמועס. ער דערציילט, וואָס פֿאַר אַ גוואַלדי-
 קער היסטאָרישער מאַטעריאַל די בריוו זיינען. ער ווייזט אַ
 גרויסן בוך, וואו אַלע בריוו און אַלע מאַטעריאַלן וואָס ער באַ-
 קומט פֿון גאַנצן לאַנד וועגן די שחיטות אויף דער ייִדישער
 באַפֿעלקערונג זיינען אין אַרדענונג אויסגעלייגט, און וואָס
 מען קען זיך פֿון זיי דערוויסן. אין שמועס קומט מיר אויס
 צו באַרירן דעם ווייטערדיקן ענין, פֿאַר וואָס די סאָוועטישע
 באַפֿעלקערונג, וועלכע איז געווען אַקופירט פֿון די דייטשן
 האָט מיט גאַרניט געהאַלפֿן די יידן, נאָר פֿאַרקערט, גאָר אַ
 גרויסער טייל פֿון זיי, דער עיקר די יוגנט, האָט גאָר גע-
 האַלפֿן די דייטשן אין די שחיטות.

ערבֿנורג האָט וועגן דעם גאַנץ גענוי געוואוטט. ער האָט
 אַפּיפּצנדיק געשוויגן אַ וויילע און דערנאָך אַרויסגעצויגן אַ קאָ-

פיע פון זיינעם א בריוו וואס ער האט געשיקט צו א פויער אין אוקראינע, א פויער וואס האט אויסגעהאלטן א יידיש מיידל דעלע.

— זיינען אייך באקאנט, חבר ערנבורג, א סך אועלכע פאלן? — פריעג איך.

— ליידער, ליידער... — האט ער געענטפערט.

סאיז פאר אים שוין ניט געווען קיין איבערראשונג די מארד-באציאונג פון דער סאוועטישער באפעלקערונג לגבי די סאוועטישע יידן.

ניט ווייניקער איבערראשונגען האב איך אים אבער גע-מאכט, ווען איך האב אים דערציילט וועגן מיינע איבערלע-בינגען אין די וועלדער. דאס האט אים זייער אינטערעסירט, ווייל מיט די העלדנטאטן פון די יידישע פארטיזאנער האט ער זיך זייער א סך אפגעגעבן. ער האט מיר אפילו גלייך מיט שטאלץ אנגעוויזן אויף א צוועלפיעריקער יידישער מיידעלע פון פינסק, א פארטיזאנקע, וועלכע ער האט אדאפטירט און ער און זיין פרוי פרוואון פארבייטן דאס מיידעלע אירע אויס-געמארדעטע עלטערן.

ערנבורג האט זיך זייער אינטערעסירט ווי אזוי עס לעבן די יידן אין ווילנע, ווי אזוי עס לעבן דארט די יידישע פאר-טיזאנער. (ער איז געווען הינטער ווילנע ווען פאר דער שטאט זיינען נאך געגאנגען קאמפן און זיך געטראפן דארט מיט די קעמפניקע יידישע פארטיזאנער.)

ער האט אויפמערקזאם אויסגעהערט וואס איך דערצייל און אויך ער איז געווען ביי דער מיינונג, אז די מאכט-אר-גאנען אין ליטע פירן ניט אויס די באפעלן פון דער צענטראל-לער מאכט בנוגע די נאציאנאלע מינדערהייטן. ער האט דע-ריבער מיך פארבונדן מיט א הויכן באאמטן פון סאוואיג-

פארמביורא, פאר וועמען איך האב ווידער אלץ אויסדערציילט.
דער לעצטער האט צוגעזאגט מיך צו פארבינדן מיט דעם פאר-
וואלטער פון די קולטורן פון די נאציאנאלע מינדערהייטן
ביים צענטראל-קאמיטעט פון דער פארטיי.

פאר אזא באגעגעניש האב איך זיך שוין אליין אויך
איבערגעשראקן. ווער ווייס, האב איך געטראכט, צי איך זאל
דארט זאגן דעם גאנצן אמת, אדער צי זאל איך זיך אפשטעלן
בלויז אויף עטלעכע פון די סאמע וויכטיקסטע פונקטן און...
און אפשר בין איך גארניט דער וואס דארף רעפרעזענטירן
דעם יידישן ישוב אין ליטע... איך האב אבער דערנאך אויפ-
געהערט מער צו טראכטן וועגן דעם, ווייל מען האט מיר
געגעבן צו פארשטיין, אז ס'איז נאך ניט קיין ראיה, אז איך
זאל אויפגענומען ווערן אין אזא פלאץ, וואס איז דער וויכ-
טיקסטער אין גאנצן לאנד.

אויפן דריטן טאג האט מען געקלונגען צו מיר אין יידישן
אנטיפאשיסטישן קאמיטעט, אז ס'איז פאר מיר אויף מארגן
11 א זייער פרי אפגעלייגט אין איינע פון די פענצטערלעך
פון דער פראפוסקן-ביורא (דערלויבענישן-ביורא) פון צ"ק פון
דער פארטיי א דערלויבעניש אריינצוגיין אין איינעם פון די
בנינים פון צ"ק צו דער חברטע פעטראָסיאָן. איך בין גלייך
אריין צו די טוער פון קאמיטעט זיך אן עצה האלטן וואס איך
זאל פאדערן.

קינער האט מיר אבער קיין קלארן ענטפער ניט געגעבן.
כמעט יעדער האט מיר געעצהט איך זאל זאגן וואס איך פאר-
שטיי אליין. האב איך באשלאסן צו זאגן אלץ אזוי ווי עס איז.
דעם גאנצן אמת. קיין זאך ניט פארשווייגן.

צו דער באשטימטער צייט בין איך שוין געווען אין דער
גרויסער פראפוסקן-האלע. נאך א געוויסער הקידה-ודרישה פון

מייגע דאָקומענטן איז מיר אַרױסגעגעבן געוואָרן די דערלוי־
בעניש.

וואָס ניט צו טאָן מיט דער עצם טעמע, ווי אַזוי איך
בין ענדלעך דורכגעגאַנגען די מיליטערישע קאַנטראָל.
איך האָב זיך געפונען אין ניט קיין גרויסן צימער מיט
אַ פּרוי אין די מיטעלע יאָרן. איר שוואַרצער קאַפּ האָר איז
דורכגעפעדעמט שוין מיט גרויען זייד. איר טונקעלער פּנים
און אויך די פאַמיליע אירע — פעטראַסיאַן — זאָגט, אַז זי
דאַרף זיין אַן אַרמענערין. קען אַבער זיין, אַז איך מאַך אַ
טעות.

זי ווייס שוין ווער איך בין, פון וואָנען איך קום, זי
טראַגט מיך, ווי איז דורכגעגאַנגען מיין רעפּעראַט אין שריי־
בער־הויז וועגן ווילנע, ווי האָב איך דורכגעלעבט די אַקור־
פאַציע־צייט, מיט וואָס פאַרנעמט איך זיך איצט. עס געפּעלט
מיר איר איירעלעך טאָן. נאָכן ענטפּערן אויף אירע פּראַגעס,
זאָגט זי מיר דאָן:

— נו און איצט, חבר קאָטשערגינסקי, דערציילט דער־
ציילט אַלץ, שטערט זיך ניט. זשאַלעוועט ניט קיין פּרטים,
צייט האָט איר דאָך?

נו, האָב איך אָנגעהויבן פון סאַמע בראַשית איבערגעבן
אַלץ וואָס איז מיר געלעגן אויפן האַרצן, דערציילט אַלץ,
אַלץ, אַלץ. און זי איז געזעסן קעגן מיר, געקוקט מיר אין
די אויגן אַריין, פון צייט צו צייט עפעס פאַרציכונט, איי־
בערגעפּרעגט וואָס און ווידער געהערט.

ווען איך האָב געענדיקט, האָט זי מיך געפּרעגט, וואָס
מיין איך קען זיין זיי סיבה פון אַט דעם אַלעמען וואָס איך
האָב דערציילט. איך האָב געענטפּערט, אַז לויט מיין מיינונג
וויילן דערמיט די רעגירונגס־ און פאַרטייאַניסטאָנצן אין ליטע

צוציען די מערהייט פון דער ליטווישער באפעלקערונג, וואס איז אַנטיסאָוועטיש, צו זיך. איך זע אָבער ניט — האָב איך צוגעגעבן — אַז אַזאַ סיסטעם זאָל זיין אַ גערעכטער.

— איך זע דאָס ניט איין! — האָט גלייך צוגעגעבן די פֿרוי פֿעטראַסיאַן — און וואָס זאָגט אויף דעם סוסלאָון? צי ווייס ער פֿון דעם אַלעמען? ער איז דאָך, ווי איר ווייסט, גע־שיקט געוואָרן פֿון אונדז אַנצופֿירן מיט דער אַרבעט אין ליטע.

דאָס קען איך אייך ניט זאָגן, ווייל צו חבר סוסלאָון איז זייער שווער אַנצוקומען — האָב איך געענטפֿערט.

— וועל איך אייך געבן אַ בריוול צו אים. — האָט זי גלייך טאַקע אַנגעהויבן שרייבן — וויפל יידן זייגען איצט פֿאַר אַן אין ווילנע און קאַוונע?

— ביי 5 טויזנט אין ווילנע און 3-4 טויזנט אין קאַוונע גע און שאָוול.

— הכלל, אָט האָט איר דאָס בריוול. איך שרייב צו סוס־לאָון, אַז ס'איז אַ וויכטיקער פֿאַליטישער ענין און ער זאָל אייך אויפֿנעמען. איך מיין, אַז עס וועט אַלץ אויפֿגעקלערט ווערן. סיידין... — זי האָט זיך אַ וויילע פֿאַרטראַכט און שוין ביי דער טיר צוגעגעבן — סיידין מען וועט דאַרפֿן די יידן פֿון ליטע פֿאַר דער אַלגעמיינער זאַך מקריב זיין!

איך בין אַרויס פֿון איר מיט דער האַפֿענונג, אַז עפעס וועט זיך דאָך מוזן איצט אַ ריר טאָן. ס'איז דאָך ניט קיין קלייני־קייט, אויפֿגענומען צו ווערן אין צ״ק פֿון דער פֿאַרטיי און באַקומען פֿון דאָרט אַ בריוול צו סוסלאָון אַליין. (איצט איז דער זעלבער סוסלאָון איינער פֿון די סאַמע וויכטיקסטע פֿיר־גורן אין דער פֿאַליטביוראַ.)

איך האב וועגן דעם באַזוך איבערגעגעבן אין קאָמיטעט
און אויך ערנבורגן, וואָס איז געווען זייער פאַראינטערעסירט
צו וויסן וואָס מען האָט מיר אין צ״ק געענטפערט.
און מיט האַפענונג בין איך צוריקגעפאָרן אין ווילנע.

צערונגענע האַפענונגען

ווי נאָר איך בין אַראָפּ פון באָן אין ווילנע און געקומען
אין מוזײ, האָט מען מיך אויפגענומען מיט אַן אַלאַרמירנדיג־
קער ידיעה:

דער „סאָוואַטיל“ האָט לענגער ניט געקענט וואַרטן
ביז וואָנען מיר וועלן צונעמען די עטלעכע צענדלינג פּעק מאַ-
טעריאַלן און נייטיקנדיק זיך אין אַ פּלאַץ, האָט ער אלע
מאַטעריאַלן אין אַ וואַג פון דרייסיק טאָן (70 טויזנט פונט)
אַפגעשיקט אויפן באָן, וואו זיי דאַרפן היינט־מאַרגן געלאָדער
וועט ווערן אין די וואַגאַנעס כדי ווי מאַקולאַטור איבערגע-
שיקט צו ווערן אין פּאַפיר־פאַבריקן אויף פּאַפיר.

איך בין גלייך אַוועקגעלאָפן אויף דער סטאַנציע און גע-
פונען ביי דער ראַמפּע אָנגעוואַרפן צענדלינגער פּעק אַרומגע-
בונדענע מיט בלעכענע פּאַסן. איך האָב אַרױסגעשלעפּט פון
עטלעכע ערטער, וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט און דער-
זען אין איין אַרט — אַ כתב־יד פון אַ טעאַטער־פּיעסע, פון
אַ צווייטן — אַ ספרל פון הייקל לונסקיס ביבליאָטעק, פון
אַ דריטן — אַ העפּט פון אַ ביאָגראַפיע פון אַ יוגנטלעכן גע-
שריבן פאַרן קאַנקורס, וואָס דער ייִוואַ האָט איינגעאַרדנט
צווישן די יוגנטלעכע פאַר דער מלחמה.

איך בין אַרױף צום אַירעקטאָר פון דער סטאַנציע און
נאָכן פאַרשטעלן זיך, אַ פרעג געטאָן:

— ווען ווערט געלאָדן דער מאַטעריאַל צום אָפּשיקן ?
— ווען עס וואָלטן געווען וואַגאַנעס, וואָלט עס נאָך
געכטן אַוועק.

— צי ווייסט איר וואָס דאָ געפינט זיך ?
ער האָט אויסגעלאָצט אויף מיר די אויגן :
— וואָס הייסט צי איך ווייס... מען זעט ניט ? פּאַפּיר-
אַפּאַל.

— ניין, חבר דירעקטאָר, דאָ ליגן אוצרות, און איר מוזט
עס אָפהאַלטן אַרויסשיקן ווייטער. ליידער האָבן מיר דערווייל
ניט קיין טראַנספּאָרט דאָס צוצונעמען.
— ווען איר וואָלט אפילו יאָ געהאַט טראַנספּאָרט, גער-
הערט עס שוין אויך ניט מער צו אייך און אפילו ניט צו מיר.
דער מאַטעריאַל געהערט שוין איצט דער צענטראַלע פּון
„סאַיוואַטיל“ אין מאַסקווע.

— וואָס זשע בלייבט מיר צו טאָן, חבר דירעקטאָר ?
— פּרעג איך ווייטער אַ באַאָמרוואַיקטער.

— ווענדט זיך צום צ״ק פון דער פּאַרטיי אין ליטע.
איך בין אפילו אין שטוב ניט אַוועק. גלייך בין איך אַריין
אין פּראָפּוסקן-ביוראָ פון צ״ק אויף דער מיצקעוויטש-
גאַס, געבעטן מיך פּאַרבינדן מיט זימאַנען און אים דערציילט
די גאַנצע געשיכטע. צו מיין צופרידנקייט האָט ער מיר פּאַר-
זיכערט, אַז ער שיקט תּיקף אַרויס אַ קאַמיסע פעסטצושטעלן
וואָס דאַרט טוט זיך.

אויף מאַרגן בין איך ווידער אַוועק צו דער באַן-סטאַנ-
ציע. עטלעכע אַרבעטער האָבן מיר איבערגעגעבן, אַז די קאָ-
מיסיע וואָס איז באַשטאַנען פון ליטווינער, האָבן אפילו ניט
געבעטן פּונדערפּאַקן אפילו איין פּאַק. זיי האָבן בלויז פון

אויבן אַ קוק געטאן אויף די איינגעשמוצטע צעריסענע פּאַפּירן
און זיינען אַוועק גאַרניט זאַגנדיק.

בין איך ווידער אַוועקגעלאָפּן צו זימאַנען און אים ניט
געטראָפּן. אויף מאַרגן האָט ער אויף מיר אַנגעשריען (אין
טעלעפּאָן). איך זאַל אים אויפהערן צו דרייען אַ קאַפּ.

איך האָב אָבער ניט איינגערוט און ווידער אַוועק צו דער
באַר־סטאַנציע. צו מיין אומגליקלעכער איבערראַשונג איז שוין
אבער די ראַמפּע געווען ליידיק. די פּעק זיינען פאַר טאַג
אַוועקגעפירט געוואָרן אין אַן „אומבאַקאַנטער ריכטונג“.

וואָס טוט מען? וואָס טוט מען?

איז מיר איינגעפאַלן אַ געדאַנק אַנצושרייבן אַ בריוו צום
יידישן אַנטיפּאַשיסטישן קאַמיטעט אין מאַסקווע און אַ בריוו
צו ערנבורגן. ביז היינטיקן טאַג ליגט נאָך ביי מיר אַ קאַ-
פּיע פּון אַזאַ בריוו. עס וועט זיכער זיין אינטערעסאַנט פאַר
די ליינער צו ברענגען דעם פּולן טעקסט פּון בריוו:

„ליבער איליאַ ערנבורג,

כאַטש קיין וועזנטלעכע נייעס איז ניטאָ ביי אונדז, דאָר
האַלט איך פאַר מיין חוב, אייך באַקאַנט צו מאַכן:

1. די קאַמיסיע ביים יידישן מוזיי פאַרן שוואַרצבור איז
געשאַפּן געוואָרן. וועגן וואָס עס האָט אייך שוין געשריבן
דער סעקרעטאַר פּון דער קאַמיסיע ח' אַשעראָוויטש.

אין דער נאַענטסטער וואַך ווערט אייך אַרויסגעשיקט מאַ-
טעריאַלן און פּאַטאַס. עס וואַלט געווען געוואונטשן, איר זאַלט
אונדז צושיקן אייערן אַ בריוו מיט אַ בקשה צו די מאַכט-
אַרגאַנען אונדז מיטצוהעלפּן אין דער אַרבעט ביים באַקומען
מאַטעריאַלן, פּאַטאַגראַפּירן אַביעקטן, דאַקומענטן אד"גל.

2. דעם בריוו פּון צקווק"פּ(ב) האָב איך איבערגעגעבן
דעם ח' סוסלאָוו. אויפגענומען מיר האָט ער אָבער דערווייל

נאך ניט, צוליב דעם וואס ער האט געדארפט ארויספארן
אויף דער סעסיע.

3. כ'האב זיך דירוואוסט, אן די ווילנער אפטיילונג פון
„סאיוואוטיל“ האט ארויסגעשיקט ביז 30 (דרייסיק) טאן
מאקולאטור אין א פאפיר-פאבריק, אבער אין דער מאקולא-
טור געפינט זיך א ריזיקע צאל אוצרות: ביכער, כתבי-ידן און
ארכיוור-מאטעריאלן פון יידישן וויסנשאפטלעכען אינסטיטוט.
סטראשון-ביבליאטעק, ביבליאטעק פון חייקל לונסקי א"אנדי.
דעם מאטעריאל האבן די דייטשן אויפגעזאמלט און געוואלט
פארניכטן. די רויטע ארמיי האט אים געראטעוועט. און איצט,
צוליב דעם, וואס דער מוזיי האט ניט געהאט קיין מאטעריעלע
מעגלעכקייטן אים צוצונעמען, האט מען עס אפגעשיקט אין
דער פאבריק. כ'האב וועגן דעם געמאלדן דעם צקווק"פ (ב)
פון ליטע, דעם ח' זימאן (צווייטער סעקרעטאר פאר פראפא-
גאנדע). און כאטש ח' זימאן האט געשיקט מענטשן א קוק צו
טאן די מאטעריאלן, האט מען זיי אין ווילנע ניט אי-
בערגעלאזן.

דער בעל-הבית איבער אלץ איז דער „סאיוואוטיל“ אין
מאסקווע, אויף דער ב. טשערקאסקי-גאס נומער 6, פארוואל-
טער איז וויינער.

כ'בעט אייך וועגן דעם אנגעמען אלע מיטלען, כדי די
אוצרות זאלן ניט פארוואנדלט ווערן אין שפייז פאר די פא-
פיר-מאשינעס.

א בריוו וועגן דעם שיק איך ארויס אויך דעם יידישן
אנטיפאשיסטישן קאמיטעט אין מאסקווע.

4. פון נארקאמפראס (בילדונגס-מיניסטער) האב איך נאך
אלץ ניט קיין שום מאראלישע און מאטעריעלע אונטערשטי-
צונג פארן מוזיי, אזוי ווערן צוליב די מאטעריעלע און מא-

ראלישע סיבות א סך זאכן וואס האבן א שייכות צו יידישע
קולטור-ווערטן — הרוב, פארניכטעט און פארלוירן.
עס גריסן אייך די ווילנער קולטור-טוער ביי וועמען איר
זייט ליב און טייער.

מיט פריינדשאפט

ש. קאטשערגינסקי

ווילנע, 23.4.1945

איך האב מיט אומגעדולד געווארט אויף רעזולטאטן פון
מיינע בריוו. איך האב אלץ געווארט, אן סוסלאוו זאל מיך
אויפנעמען. (זעט בריוו פון פרוי פעטראסיאן האב איך איבער-
געגעבן סוסלאוו'ס סעקרעטאר, וועלכער האט צוגעזאגט מיר
מודיע זיין, ווען סוסלאוו וועט קומען און וועט גרייט זיין מיך
אויפנעמען.)

די שוועריקייטן זיינען געוואקסן. פון פארלייכטערונגען
האט שוין קיין רייד ניט געקענט זיין.

עס האט זיך אונדז איינגעגעבן אונטער דער צייט, אין
נאמען פון דער שרייבער-גרופע, אויפצורופן עטלעכע צונויפ-
זאמלונגען אין גרעסערע זאלן, וואו ס'זיינען געקומען טויזנט-
טער יידן. גיך האט מען זיך אויך געכאפט אויף דעם „טריק“
אונדזערן און אנגעהויבן מאכן שוועריקייטן אין דעם.

אבער מיר לאזן די ארבעט ניט נאך. מיר ווילן דערהאלטן
דאס וואס עס איז שוין פאראן, כאטש — אוי, ווי שווער דאס
קומט אונדז אן!

מיט א מאל זאגט מען מיר אן, אז פון גלאווליט (צענזור)
זוכט מען מיך. איך האב ניט געדארפט גיין אהין, ווייל גיך
האט דער זוכער, א באקאנטער ווילנער שטעפער-ארבעטער

אַלטער חכם, מיד געפונען. ער פירט מיד גלייך אַוועק
צו זיין דירעקטאָר, וועלכער ווייזט מיר אַ טעלעגראַמע וואָס
לייענט זיך :

„תיכף טעלעגראַפירן וואָס פאַר אַ מאַטעריאַלן דער „סאַ-
יוואַטיל“ האָט אַרויסגעשיקט אין די פּאַפּיר-פּאַבריקן. אַלעק-
סאַנדראָוו.“

— קענט איר עפעס זאָגן וועגן דעם ? — פרעגט ער מיד
ביזלעך.

איך דערצייל אים די גאַנצע געשיכטע פון מיינע אינ-
טערווענצן.

— און ווי אזוי ווייס וועגן דעם מאַסקווע ?

— ניט קענענדיק גאַרניט פועלן ביי די היגע פּאַרטייא-
שע אינסטאַנצן, האָב איך וועגן דעם געשריבן צום יידישן
אַנטי-פּאַשיסטישן קאָמיטעט, צו ערנבורגן... און איך האָב
גלייך אויך צוגעגעבן — און צום סטאַלין.

— וואָס ? צו סטאַלינען האָט איר געשריבן ? ! — האָט
ער זיך ווי מאַכטלאָז צוריקגעזעצט אויפן שטול. — טאָ וואָס,
טייערער חבר, האָט איר דאָס געדאַרפט ?

איך האָב גלייך דערפילט, אַז דער נאָמען סטאַלין האָט
מיד דאָ געראַטעוועט. ווייל וואָלט איך זיך באַגנוגנט מיט די
ערשטע צוויי, וואָלט איך גאַר שלעכט אָפּגעשניטן צוליבן גיין
איבער די קעפּ פון די טוער אין ליטע. צו מאַסקווע. אָבער,
ווען איך האָב אַרויסגעזאָגט, אַז איך האָב געשריבן אויך צו
סטאַלינען, בין איך שוין געווען זיכער, אַז ער וועט ניט וואַגן
צו זאָגן מיר אַ וואָרט קעגן דעם, פּאַרקערט, לויט זיינע ווייכע
רייך און דעם רופן מיד „טייערער חבר“ האָב איך גלייך פּאַר-
שטאַנען, אַז ער וועט ניט וואַגן מיר וואָס שלעכטס צו טאָן.
— הייסט עס, אַז איר האָט געשריבן אויך צו סטאַלינען...

— קען ער זיך אלץ ניט באַרואיקן. — און פאַר וואָס זייט איך
צוערשט ניט געקומען צו מיר ?

— איך האָב ניט געוואוסט, אָו איך דאַרף וועגן דעם גיין
צו אייך. איך האָב געמיינט, אָו דער צ״ק פון דער פאַרטיי
וועט אלץ דערליידיקן. קען מען ניט טעלעגראַפירן, אָו מאַסן
ווער „סאַיוואטיל“ זאָל אָפּהאַלטן די עקזעקוציע איבער די
מאַטעריאַלן ?

— ס'איז שוין פאַרפאַלן. ס'איז שוין ניטאָ קיין פאַפירל
פון דעם...

ביי די ווערטער האָב איך זיך שוין אַוועקגעזעצט און
ניט געקענט מער אויסרייזן אַ וואַרט. „אַלץ פאַרפאַלן... אַזוי
ווי אין קרעמאַטאַריע, ניטאָ שוין...“ האָבן געדאַנקען מיך
כסדר געמאַטערט.

האַט מען וועמען באַשטראַפט דערפאַר ?

ניין, קיינעם ניט, כאַטש אַלעקסאַנדראָו האָט. ווי איך
האָב זיך שפּעטער דערוואוסט, געדראָט, אָו „ס'וועלן פליען צו-
ליב דער מעשה קעפּ“. געפּלויגן איז ער טאַקע שפּעטער, אָו
בער גאָר צוליב אָן אַנדער מעשה, צוליב זיינעם אַ בוך איבער
פּילאָסאָפּישע פּראַבלעמען, וואו ער ווייזט אָן, אָו דער מאַרק-
סיזם האָט זיין ווירקונג אויף דער וועלט אויך צו פאַרדאַנקען
אַ ביסל מערבֿ-אַייראָפּע.

אַבער איך האָב זיך שוין געדאַרפט איצט באמת היטן.
איך האָב געפּילט, אָו לענגער אַזוי גיין איבער די קעפּ פון
די טוער אין ליטע און בכלל צו פּיל דרייען זיי אַ קאַפּ וועגן
יידישע ענינים ווערט באַטראַכט ווי שעדלעכער נאַציאָנאַליזם.
איך האָב דערפּילט, אָו ס'איז ניטאָ וואָס צו טאָן פאַר
קיין יידישע קולטור-טוער אין דער אייביק טייערער ווילנע.
מיר פּילן זיך דאָ פּרעמד. אפילו דער ליטווישער נאַמען פון

דער שטאָט „ווילניוס“ קלינגט פרעמד. (ווי ווילד עס קלינגט די באַצייכענונג „ווילניוסער גאָן“.) די יידישע שרייבער איז מען מזכה פון צייט צו צייט מיט אַן איבערזעצונג אויף ליטײַז וויש, דאַקעגן די ליטווישע שרייבער, צווישן זיי אַ גרויסער טייל, וועלכע האָבן געדינט די נאַצישע אַקופאַנטן, זיינען געװאָרן גאַנצע מיוחסים, אַזוי ווי נאָך אַ סך אַזעלכע מיוחסים אויף אַנדערע געביטן פון קולטור־געזעשאַפטלעכן לעבן.

ס׳איז ניט קיין וואונדער דעריבער, וואָס די צאָל פאַרשריײַבענע יידן אוועקצופאַרן פון ווילנע קיין פּוילן איז געוואָרן פון טאָג צו טאָג אַלץ גרעסער. די נאָך ניט פאַרשריבענע גייען אַרום ווי מבולבלע, זיי ווייסן ניט וואָס צו טאָן ? זיי האָבן דאָך געמיינט, אַז ווארוואו, אָבער אין ווילנע וועט זיך איינגעבן צו שאַפן אַ יידיש־נאַציאָנאַל לעבן און צום סוף גייט צום סוף אַפילו דאָס ווייניק פאַראַנענע.

בלײַבן — הייסט דאָך, אויב אַזוי, נאַציאָנאַלער אומ־קום. ליינען נאָר ליטווישע אָדער רוסישע צייטונגען (די „אייניקייט“ פון מאַסקווע האָט דאָך ניט געקענט פאַרבייטן קיין יידישע צייטונג אָדער יידישער זשורנאַל), שיקן די קינדער אין ליטווישע אָדער רוסישע שולן, פאַריגעסן הייסט עס, אַז מען איז אַ ייד, קלאָרער געזאָגט : ווערן אַ ליטוויין :

צוליב דעם זיינען מיר לעבן געבליבן ? פאַר דעם האָבן

מיר געקעמפט ?

און טאָמער איז נאָך ווייניק וואָס מיר זעען אַליין צו, ווי עס ווערט ניט דערלאָזן קיין שפור פון יידישן נאַציאָנאַלן קיום, זיינען נאָך ווי אַ צולאָג דערצו דערגאַנגען צו אונדז די ידיעות דערצייילטע פון סאָוועטישע יידן, ווי אַזוי מען האָט נאָך פאַר דער מלחמה אָנגעהויבן פאַרמאַכן די ערשטע קלאַסן פון די יידישע שולן אין אוקראַינע, וואָס האָט געמיינט אין

א געוויסער צייט ארום די ענדגילטיקע ליקווידאציע פון די שולן. ווי אזוי איז פארמאכט געווארן די יידישע טאג צייטונג „דער עמעס“ אין מאסקווע. אז אין ביראבידזשאן זיין נען פאראן בלויז 10—11 טויזנט יידן און אז „אויך די זיצן אויף די טשעמאדאנעס“, און אז דארט איז קיין יידישע שול ניט פאראן; אז דער דארטיקער טעאטער שפילט מער אין רוסיש ווי אין יידיש... און נאך און נאך אועלכע שוידער־לעכע ידיעות.

מיר פרייען זיך שוין אפילו ניט מיט דער ידיעה, אז ס'איז אפיציעל באשטימט געווארן א „יידישער מוזיי אין ווילנע“. און דערביי ווערט געגעבן דאס רעכט צו האלטן אין מוזיי גאנצע... דריי (3) מיטארבעטער. דאס הייסט, אז וועגן פונאנדערשפרייטן א געהעריקע ארבעט קען שוין קיין רייד ניט זיין.

דאקעגן אבער קומען שפעטער צו רונערדיקע קלעפ: עט קומט דער בארימטער אקטיאר אברהם מארעווסקי, וואס איז ערגעץ אין דער מלחמה־צייט פארוואגלט געווארן אויף אוראל. ער קומט אין זיין געבורט־שטאט ווילנע, אין דער שטאט, וואו ער האט מיטגעשאפן די בארימטע „ווילנער טרוי פע“. ער וויל (און די געראטעוועטע יידן אין ווילנע ווילן הערן) ארויסטרעטן מיט א יידישן ווארט־קאנצערט אין גרויסן שטאטזאל צי אין אן אנדער זאל און די מאכט דערלויבט ניט.

עס העלפן ניט קיינע אינטערווענצן. ער פארט א פאר־שעמטער צוריק אוועק אין דער פארווארפנקייט שפילן טע־אטער אין רוסיש.

און אט קומט אן אנסאמבל בראש מיט דער יידישער וואָ־דעוויל־ארטיסטן אַנגאָ גוזשיק.

גרויסע פלאקאטן אויף די גאסן זאגן אן, אז דער אג' סאמבל גיט 10 פארשטעלונגען אין רוסיש און די לעצטע צוויי פארשטעלונגען אין יידיש. צו די לעצטע צוויי פארשטעלונגען זיינען אויספארקופט אלע בילעטן. יידן גארן הערן א יידיש ווארט.

און קומענדיק אין טאג פון די יידיש-פארשטעלונגען צום טעאטער, איז דער זאל פארמאכט. מען דערלויבט ניט שפילן אויף יידיש. מען טעלעפאנירט אין צ"ק, מען טעלעגראפירט אין מאסקווע, דער אנסאמבל פארט צוריק. ס'איז פארווערט צו שפילן יידיש טעאטער.

איך פראוואו נאך מזל און באזוך דעם פרעזידענט פון דער ליטווישער רעפובליק פאלעצקי. א וואילער, פיינפילנדיקער מענטש. ער פארשטייט אונדזער טרויעריקן געמיט, ער פארשטייט די שוועריקייטן. ער פארנאטירט ביי זיך א ריי פון מיינע אנקלאגעס. אבער ער זאגט מיר פארויס: — חבר קאטשערגינסקי, איך קען אייך ניט צוזאגן. צו זינעט וואס ווערן פון דעם.

ניט-ווילנדיק קומט מיר אויפן געדאנק די מאכט וואס פרעזידענטן פון אנדערע מלוכות האבן, און ווי נישטיק ס'איז די ראל פון א פרעזידענט פון א ראטן-רעפובליק. צו סוסלאוון קען מען זיך ניט דערשלאגן. אט איז ער דא און אט פליט ער אין מאסקווע. מען גיט מיר אבער צו פארשטיין, אז ווען ער וואלט געהאט אינטערעס מיך אויפצונעמען, וואלט ער שוין געפונען צייט דערצו.

יידן אין ווילנע ווערן מער און מער. עס קומען אהער סאך וועטישע יידן, עס קומען אהער יידן פון ליטע, עס איז שוין פאראן א קיבוץ פון 10—12 טויזנט יידן אין שטאט. אבער ווילנער יידן ווערן ווייניקער און ווייניקער. זיי, ווי פוי-

לישע בירגער, האַנדיק זיי מעגלעכקייט אַוועקצופאַרן, נוצן
אויס די מעגלעכקייט און פאַרן צוזאַמען מיט די פּאַלאַקן פון
ווילנע אַוועק.

די איבעריקע זיידן, די ביט־פּוילישע בירגער, זיינען מקנא.
הונדערטער פון זיי לאָזן זיך אויף געהיימע וועגן שוואַרצן
די נאָך ווייניק באַוואַכטע סאַוועטיש־פּוילישע גרענעץ. ביט
ווייניק פון זיי ווערן געכאַפט און פאַרשיקט קיין סיביר.

די ווילנער גרויסע אַלטע שאַט־שול, וואָס איז געווען אין
איר אַרכיטעקטור איינע פון די וויכטיקסטע יידישע היסטאָר־
לישע דענקמעלער אין פּוילן, האָט זיך ביט געקענט דער־
וואַרטן, מען זאָל זי רעמאָנטירן, האָט זי זיך אונטערגעגעבן
און איז זיך צעפאַלן...

איך טראַכט: ווען ווילנע וואַלט זיך איצט געפונען אין
אַן אַנדער לאַנד, וואַלט דאָך דאָ שוין אַ יידיש לעבן פון
לאַנג געברויזט, דאָ איז ווייזט אויס דאָס יידישע לעבן פאַר־
משפּט צום אונטערגאַנג.

ווי קען איך קוקן אן ווייטיק אויף דעם יידישן מוזיי?
וואָס וועט ווערן מיט די אוצרות, וואָס געפינען זיך דאָ?

אַט ליגט אַנגעוואַרפן אויפן הויף פון מוזיי אין אַ סקלאַד
אַ באַניג מיט ביכער, צייטונגען, דאָקומענטן. ס'איז ניטא
אפילו די מינימאַלסטע מיטלען אַוועקצוזעצן עטלעכע מענטשן
די מאַטעריאַלן צו סערגעירן און אויסלייגן אין אַרדענונג.
לינט אַריין אַפט אין סקלאַד וואַסער. מייז טוען זיך דאָס זיי־
עריקע, שוידערלעך, שוידערלעך.

וואָס וועט זיין פון געטא־אַרכיוו, וואָס מיר האָבן אין
אַזוי פיל סכנות געזאַמלט און אויסבאַהאַלטן:

זאָל דאָס אונזער גאַרטן זיין
אַט אַזאָ אין מאַרגנשיין?

ניט-ווילנדיק, מיט ווייטיק אין האַרצן, דערמאָנט זיך
משה לייבס שורות און זיין בייטיקער ענטפער :
אודאי אונדזער גאַרטן, וואָס דען, ניט אונדזער
גאַרטן ?

און ווי מאַדנע ווילד דאָס זאָל ניט קלינגען : מיר, אַ
גרופע טוער, קומען צום געדאַנק, אַז מען מוז אויך פון דאָ-
נען די אוצרות ראַטעווען ! אַז ניט, וועט עס פאַרשווינדן,
אומקומען. אין בעסטן פאַל, וועט עס די ליכטיקע שיין פון
דער יידישער וועלט ניט דערזען.

אַבער דאָס ראַטעווען די מאַטעריאַלן האָט אין זיך ניט
ווייניקער סכנות פאַר אונדזערע לעבנס, היינט ווי בימי
הנצי. אַבער ווי צעשיידט מען זיך מיט דעם ? אַליין אַוועקפאַרן
און דאָס אַלץ דאָ איבערלאָזן ? ס'איז דאָך פאַר אונדז דאָס
זעלבע, ווי מען וואָלט פון אונדז געפאַדערט אַפצוטיילן דעם
גוף פון דער נשמה.

און צו מיר, ווי צום דירעקטאָר פון מוויי, קומען טאַג-
איין טאַג-אויס אַגענטן פון נקוו"ד און פרעגן זיך נאָך, צי
איך האָלט זיך שטרענג ביי די באַפעלן ניט אַרויסצוגעבן
לייענען אדער פאַרשן די מאַטעריאַלן, ווען זיי זיינען נאָך ניט
דורכגעקוקטע פון גלאָוולייט (צענזור), און צי האָט שוין דער
גלאָוולייט דורכגעקוקט די ביכער פון אונדזער ביבליאָטעק. אַט
דערזעט אַן אַגענט צוויי יאָרגענג פון דייטשישע, ליטווי-
שע און פּוילישע צייטונגען, וואָס זיינען דערשינען אין דער
אַקופאַציע-צייט. דער אַגענט „באַרגט“ עס כלומרשט, ווייל
ער דאַרף דאָס דורכקוקן צו זען וואָס זיי האָבן געשריבן. אַבער
מער זעען מיר זיך שוין ניט מיט דעם.

די אַגענטן פרעגן מיך, פאַר וואָס האָב איך ניט געמאַלדן,
אַז קאָווער איז אַוועקגעפאַרן, אַז רוזשקע (קאַרטשאַק) איז

פארשוואונדן. אן אנדערש מאל קומט דער יידישער אגענט
באלד אַ צעצאָרגטער: מען האָט געכאַפט אויף דער סאָוועטיש־
רומענישער גרענעץ דעם מיטאַרבעטער פון מוזיי, דעם ד"ר
אַמאַראַנט, מיט מאַטעריאַלן פון מוזיי — צי ווייס איך וואָס
מיר קומט דערפאַר ?

איך פאַרענטפער זיך: וואָס קען איך טאָן? וואָס בין איך
שולדיק? איך האָב דאָך אפילו ניט קיין געלט אויף שלעסער
פאַר די שאַפעס אין מוזיי. איך קען דאָך ניט זיין פאַראַנטוואָרט־
לעך פאַר אַלצדינג. איך פאַרשטיי, אַז ס'איז קיין תּרוּץ ניט, איך
פאַרשטיי, אַז אַ סאָוועטישער באַאַמטער, אַרבעטער און ווער
רעדט נאָך אַ דירעקטאָר מוז, ווייל דאָס איז איינע פון זיינע
אויפגאַבעס, מעלדן וועגן אַלץ, וואו מען דאַרף. אונדז די
גרינע ווערן נאָך געוויס געשענקט דערווייל געוויסע דורכ־
רייסן, אבער מיט דער צייט וועלן מיר ווי אַלע סאָוועטישע
בירגער ווערן אויס יחסנים.

אָוועקפאַרן, אָוועקפאַרן — דאָס איז געוואָרן מיין איינצי־
קער באַגער.

אויב אין גאַנצן לאַנד זיינען די רעגיסטראַציעס פון די
פּוילישע בירגער אָוועקצופאַרן קיין פּוילן פאַרגעקומען גאַנץ
אַפן און ס'איז ניט געווען קיין חטא זיך רעגיסטרירן אָוועקצו־
פאַרן, איז אין ווילנע אַזוי ניט געווען. די סאָוועטישע טוער
האַבן געקוקט דער עיקר אויף די יידן, וועלכע האָבן זיך פאַר־
שריבן צו פאַרן, מיט אומצוטרוי. ניט איין ייד איז אונטערן
אויסרייך, אַז מען דאַרף אים האָבן צו דער סאָוועטישער
ווירטשאַפט, פאַרהאַלטן געוואָרן און... ווער ווייס וואָס ס'איז
געוואָרן מיט אים.

וועלנדיק אויסמיידן אַזאָ ניט גאַר קיין אַנגענעמע איבער־

ראשונג, האב איך מיין אפפאר צוגעגרייט בטור. קודם־כל האב איך געבעטן דעם בילדונגס־מיניסטער, מען זאל מיך באפרייען פון מיין אַמט ווי דער דירעקטאָר פון מוזיי. ניט לייכט איז עס מיר אָנגעקומען. כ׳האָב געדאַרפט זאָגן פאַר וואָס. אָנגעבן גענויע סיבות. אַז איך האָב שוין די סיבות געפונען, האָט מען מיך געפרעגט, צי איך האָב אַ פאַרטרעטער. האָב איך סוף כל סוף געפונען אַ פאַרטרעטער. ענדלעך, ענדלעך האָב איך באַקומען אַ באַפרייונג. ס׳איז מיר געוואָרן לייכטער. ווי אַ מיטגליד פון סאַוועטישן שרייבער־פאַרבאַנד בין איך ניט געווען מחויב, ווי אַלע אַנדערע בירגער, זיין צוגעפעס־טיקט צו אַ באַשטימטער אַרבעט. איך האָב דעריבער גענוג צייט געהאַט זיך צוצוגרייטן צום אַפפאַר און האָב אויך דערווייל געטאָן אַלץ וואָס ס׳איז מעגלעך געווען, איבערצושיקן דורך געוויסע וועגן אַ טייל פון אונדזערע מאַטעריאַלן (וואָס מיר האָבן אָפגעפונען אין די געהעריקע יידישע אינסטיטוציעס) קיין אויסלאַנד.

וועט קומען אַ מאָל אַ צייט און אויך אַזאַ קאַפיטל פון יידישער גבורה און מסירת־נפשדיקייט וועט דאַרפן גענוי געד־שריבן ווערן. איינס אָבער דאַרף געזאָגט ווערן, אַז ס׳איז אָפגעטאָן געוואָרן גאָר אַ וויכטיקע אַרבעט. וואָס אַ דאַנק דעם איז געראַטעוועט געוואָרן ניט איין וויכטיק קאַפיטל געשיכטע פון יידישן פּאָלק. די וויכטיקייט פון אַזאַ אַרבעט קען מען אויך אַפשאַצן איצט, ווען דער יידישער מוזיי אין ווילנע, איז, ווי ס׳זיינען דערגאַנגען צו מיר קלאַנגען, פאַרמאַכט געוואָרן: אַ טייל ביכער זיינען אַריבער צום ליטווישן אוניווערסיטעט און די גרעסטע טייל ביכער צוזאַמען מיט אַלע מאַטעריאַלן — ווער קען וויסן, וואו מען האָט זיי אַרעסטירט, פאַרשיקט און צי מען וועט זיי גאָך אַ מאָל אָפגעפינען.

ווען איך בין שוין געווען אויסער די גרענעצן פון ווילנע (אנהייב 1946), אין לאדזש, האב איך זיך דערוואוסט פון ד"ר בוראק (איצט אין אמעריקע), וואס איז אויך אַנגעקומען פון ווילנע קיין לאדזש, אַז מען האט אים עטלעכע מאל גערופן אין נקור"ד, וואו מען האט אים געפאַרשט, ווי אַזוי ער איז גע- בליבן לעבן. (ד"ר בוראק איז געווען אין ווילנער געמאַ.) איין מאל האט מען אים געפּרעגט, אין וועלכע שטיבער גייט ער אַרײַן. וועלנדיק וויינן, אַז ער איז אַ געטרייער בירגער, האט ד"ר בוראק געזאָגט, אַז ער גייט אַרײַן צו קאַטשער־גינסקין, וועמענס שטוב ער האט געהאַלטן פאַר אַ שטרענג כשרער, אָבער ווי דערשטימט איז ער געוואָרן, ווען ער האט דערהערט: --אַזוי גאר, איר גייט אויך צו קאַטשער־גינסקין, וואו ס'זאָמלען זיך אַלע נאַציאָנאַל־שאַוויניסטן?

ס'איז פאַר מיר דעמאָלט קלאַר געוואָרן, אַז איך בין צו דער צייט אַרױסגעפאַרן, אַז מײן גורל וואָלט נישט געווען קיין אנדערער, קיין בעסערער, ווי דער גורל פון די איבעריקע ייִדישע שרייבער און קולטור־טוער אין ראַטן־פאַרבאַנד.

ל י נ ק . . .

און ווי ביים אנהייב פון דער ארבעט, זאל מיר דערלויבט זיין אויך ביים סוף פונאַנדערצוגלידעדיגן נאך א וואָרט, וואס האט אין דער אקופאַציע באַקומען גאר אַן אנדער באַטייט.

דאָס מאל נעם איך דאָס וואָרט לינקס.

אין דער פשוטער מענטשלעכער שפּראַך האט מען וועגן א מענטש וואס האט סאַציאַליסטישע איבערצייגונגען גע- זאָגט: „דער מענטש גייט אויף לינקס, אָדער ער האט לינקע איבערצייגונגען“.

גייט שוין א פאר צענדלינג יאר א מחלוקה צווישן די קאמוניסטן און סאציאליסטן, וועמען קומט די בכורה צו אט דער באצייכענונג. אין דעם פאל האבן אבער די קאמוניסטן געזיגט. אויב מען זאגט ערגעץ א שטייגער „אברהם איז א לינקער“, אדער „שרה גראוויטירט אויף לינקס“, איז קלאר, אז די אנגערופענע זיינען קאמוניסטן אדער סימפאטיקער פון אט דער ריכטונג.

אין דער צייט פון דער אקופאציע האט אבער דאס ווארט אנגעווארפן א שוידער און א שרעק אויף די אקופירטע, דער עיקר, פארשטייט זיך, אויף יידן.

אין די געטאס און לאגערן פלעגן די נאציס אפט דורכפירן סעלעקציעס. דאס איז באשטאנען אין אויפקלייבן די גאנצע באפעלקערונג אויף איין פלאץ און דערנאך זיי צעטיילן אויף לינקס און רעכטס.

האט מען שוין געוואוסט, אז די וועלכע זיינען אפגעשיקט געווארן צו גיין אויף רעכטס וועלן בלייבן (יעדנפאלס דער ווייל) לעבן. אבער וויי איז צו די, וועלכע זיינען אפגעשיקט געווארן אויף לינקס. זייער גורל איז געווען גלייך א קלארער : אומקום.

וועט איר הערן פון געראטעוועטע יידן פון די אקופאציע לענדער, ווען זיי דערציילן אייך וועגן אומגעקומענע :

— רחל מיט די קינדער זיינען אוועק אויף לינקס.

— דעם פראפעסאר חפץ האט מען געשיקט אויף לינקס. מער ניט. איר וועט שוין ניט איבערפרעגן, וואס דאס באטייט. איר וועט פארשטיין, אז די אנגערופענע זיינען אוועק געפירט געווארן צום אומקום.

איך גלייב, אז דאס זעלבע קען מען זאגן אויך וועגן די האלב סאוועטיזירטע „פאלקס־דעמאקראטיעס“, רומעניע, אונ-

גארן און טשעכאסלאוואקיע האבן אפילו ניט געלאזט ווארטן קיין דריי צענדלינג יאר, אזוי ווי דאס האט געטאן דער ראטן פארבאנד, ביז וואנען די יידישע קולטור-אינסטיטוציעס און אירע שעפער זיינען אוועקגעשיקט געווארן אויף לינקס. די „פאלקס־דעמאקראטיעס“ האבן אונדז פארמשפט גלייך פון אנהייב.

דארף מען נאך ברענגען ראיות דערצו? קיינער, אפי"ל די קאמוניסטן, וועלן ניט וואגן איצט צו זאגן, אז נאר אין א טאוועטישער ארדענונג קען בליען די יידישע קולטור. אויב זאגן יא, קען מען זאגן פונקט דאס פארקערטע.

ל י נ ק ס . . .

ווי מאדנע דאס זאל ניט זיין, נאר ווען איך גיב איצט א טראכט וועגן אונטערגאנג פון יידישן קולטור־לעבן אין ראטן פארבאנד, קומען זיך ביי מיר די ביידע באטייטן פון ווארט „לינקס“ צונויף.

איך ווייס אויפן סמך פון דעם, וואס איך האב געזען און דורכגעלעבט, און אויפן סמך פון דעם מצב פון דער יידישער קולטור אין די אזוי גערופענע „פאלקס־דעמאקראטיעס“, אז דארט וואו עס הערשט די לינקע ריכטונג, ר"ה די קאמוניסטישע, גייט די יידישע קולטור אוועק אויף לינקס — אזוי ווי דאס האט פארשטאנען דער נאצי: צום אומקום, צום טויט, צום אונטערגאנג.

פאמעלעכער, כאטש מיט א גענוג גיכן גאנג, גייט עס אויך אין פוילן.

איך בין דארט געווען א גאנץ יאר צייט (1946) און האב זיך גוט צוגעקוקט צו דער פירונג פון די קאמוניסטן אויף דעם יידישן קולטור־געביט. איך האב געזען, אז אין אזא

סיסטעם קען די יידישע קולטור קיין אנדערע דאליע ניט האָבן.

זי זיינען שולדיק אין דעם, ווי אנדערע מיינען, נאָר די יידישע קאָמוניסטן ?

ניין. אין דער קאָמוניסטישער באַוועגונג איז ניטאָ קיין שום ענין — אפילו ווען דאָס איז אַן ענין וואָס האָט צו טאָן בלויז מיט יידן — וואָס מען זאָל איבערגעבן צום באַטראַכטן, באַשליסן און אויספירן אין רשות פון די יידישע קאָמוניסטן. אַלץ ווערט באַשלאָסן דורך דער צענטראַלער פּאַרטייאַנפיר רונג אין יעדן פון די לענדער (וואָס באַקומט פּאַרשטענדלעך דירעקטיוון פון סאַמע צענטער — פון מאַסקווע).

עס זיינען געווען און עס זיינען פאַראַן ווייניק יידישע קאָמוניסטן, וועלכע זאָלן מיטן גאַנצן האַרצן זיין צופרידן מיט דער פּאָליטיק, וואָס זייער פּאַרטיי דיקטירט לגבי דעם יידישן נאַציאָנאַלן לעבן. די וועלכע האָבן די אומצופרידנקייט גאַנץ אַדער האַלב אַרויסגעוויזן זיינען פּאַרשטייט זיך אַ וועקגעשיקט געוואָרן אויף לינקס, די וועלכע האָבן גיט גער האָט די דרייטסיקייט אָפּגעער אַרויסצואווייזן זייער אומצו־פרידנקייט זיינען אין דער אַרבעט „באַמערקט“ געוואָרן און זיי זיינען „אוועק אויף לינקס“. האַלטן זיך נאָך דערהייל די, וועלכע קענען מער-ווייניקער לאַזורירן און די, וועלכע זיינען בלויז יידן לויטן אָפּשטאַם און די דירעקטיוון וואָס זיי באַקומען, פירן זיי אויס אַזוי געטריי לגבאי יידן, ווי דאָס וואַלטן געווען דירעקטיוון, לאַמיר זאָגן, וועגן באַקעמפן די קולאַקעס, סאַציאַליסטן, אַדער אנדערע קעגנער.

מענטשן פון דער מערבֿ-וועלט זיינען צוגעוויינט אַרונטער־צוגעמען אונטער איין דאָך אַלע קאָמוניסטן, אַדער אַלע אומפּאַרטייאישע טוערס, וועלכע געפינען זיך אונטער זייער

רעגירונגס-סיסטעם. אבער די וועלט וואָלט אויפגעשוידערט, דערוויסנדיק זיך, וויפל טראַגעדיעס עס קומען פאַר סיי צווישן די קאָמוניסטן און נאָך מער צווישן די אומפאַרטייאַר-שע. טראַגעדיעס פון טאָן אַנדערש, ווי עס זאָגן די אייגענע איבערצייגונגען; טראַגעדיעס, אין אונדזער פאַל, פון צוקוקן זיך, ווי עס ווערט הרוב די יידישע קולטור; טראַגעדיעס — וואָס אין אויסלאַנג מיינט מען, אָן די יידישע קולטור בלייבט, אַדער, אויב מען ווייס שוין וועגן הורבן, פאַרשווייגט מען עס אכזריותדיק, זיי די געפאַנגענע, קענען דאָך ניט שרייען. שוין אָפּגערעדט פון עפעס טאָן. די וואָס האָבן געטאָן זיינען דאָך אָן רחמנות, ווער דאָס זאָל ניט זיין, אַוועקגעשיקט גע-וואָרן אויף לינקס.

אָבער וואָס קען מען האָבן צו די געפאַנגענע, ווען עס געפינען זיך נאָך, צו אונדזער גרויסער הרפה, ברייטע שיכטן אין דער יידישער געזעלשאַפט וואָס פאַרטיידיקן, אַדער, אין בעסטן פאַל, וואָס פאַרשווייגן אָט די סיסטעם, וואָס ברענגט הורבן יידישקייט.

יידן אין דער פרייער וועלט, די גאַנצע יידישע געוועל-שאַפטלעכקייט, מוז זיך פאַרטראַכטן וועגן אַננעמען מעגלעך-כע מיטלען, כדי צו דעמאָנסטרירן פאַר דער וועלט, און קודם-כָּל פאַר די יידן אַליין, אָט זיי שוידערלעכע ליקווידאַציע פון יידישע ישובים. עס מוז געשאַפן ווערן אַ גרענעץ קעגן די יעניקע, וועלכע פאַרטיידיקן זיי מהבלים. זיי מוזן געשטעלט ווערן אויסער די ראַמען פון יידישן לעבן (כאַטש זיי פאַר-קליידן זיך אָפּט מיט יידישע אותיות), אַזוי ווי עס זיינען געשטעלט געוואָרן נאַטירלעכערהייט אויסער די ראַמען פון יידישן לעבן די מיסיאָנערן פון פאַרשידענע רעליגיעס (וועל-

כע קומען דאך אויך מיט דער הילף פון יידישו אלה-בית אונדז
ברענגען זייער גאולה).

עס גייט מיר ניט ארויס פון געדאנק איינער פון די לעצ-
טע גייסטרייכע פובליציסטישע ארבעטן פון מנחם באריישא
ע"ה, געווידמעט דער יידישער קולטור אין רומעניע, וואס
דאס מיינט אוודאי אויך די יידישע קולטור אין ראטן-פאר-
באנד און אין די אנדערע „פאלקס-דעמאקראטישע“ מדינות.

איך ציטיר לויטן ניו-יארקער „טאג“ פון 27סטן נאוועמ-
בער 1948. אונדזער גרויסער דיכטער ענדיקט זיין ארטיקל :

„זיינען דא מחנות „יידן“, קאמוניסטן ווי ניט קאמו-
ניסטן, אין רוסלאנד און רומעניע ווי אין אמעריקע, וואס בא-
טראכטן זיך אליין פאר וועלטבירגער און זייער יידישקייט
פאר אן אנשיקעניש. איז פאר זיי אלץ וואס פירט צו דער
פארשווינדונג פון יידישקייט א שריט צו גאולה, און די אויס-
ראטונג פון יעדער מין יידישקייט, מיט וואס פאר א ברוטאלע
מיטלען עס זאל ניט דורכגעפירט ווערן, איז במילא „פראג-
רעסיוו“. אבער יידן וואס לעכצן ניט צו באגיין נאציאנאלן
זעלבסטמארד מוזן זיך דערמאנען, אז אין אונדזער גאנצער
געשיכטע האבן מיר די מערדער פון אונדזער נשמה באטראכט
פאר ניט קלענערע שונאיישראל ווי די מערדער פון אונ-
דזער גוף. און עס מוז אויפקומען א געדאנק, צי האבן מיר
ניט דא צו טאן מיט א נייעם אַנטיסעמיטיזם, וואס וויל זיך
אליין ניט אנערקענען פאר אזעלכן און איז דאך ניט קיין
אנדער זאך ווי אַנטיסעמיטיזם. און אפשר איז ער גארניט
אזוי ניי. אַנטיסעמיטיזם האט אויך געוואלט יידן גוטס טאן מיט
דעם וואס ער זאל זיי באקערן צו זיין גאט. און די רוימישע
קיסרים האבן אויך געוואלט דאס זעלביקע. און די קאטויליי-

שע אינקוזיציע — וואָס אַנדערש האָט זי געוואָלט ווי
ראַטעווען יידן?

דער פאַרגלייך קוקט אויס משונהדיק אין דער ערשטער
מינוט, אָבער אפשר איז ער גאַרניט אַזוי משונהדיק. לאַמיר
א טראַכט טאָן.

געשריבן זיינען די ווערטער אין 1948. דאָס 1949סטע
יאָר האָט ליידער דעם פראַגנאַז פון פאַרשטאַרבענעם דיכטער
נאָך מער באַקרעפטיקט דורך די לעצטע מעשים פון דער
סאָוועטישער רעגירונג.

ס'איז משונהדיק און — קלאַר.

עס איז געקומען אַ צייט, ווען יידן, אָפּגעראַטעוועטע פון
לענדער אַקופירטע פון נאַציס זיינען לסוף געקומען צו די יידן,
וועלכע האָבן זיך געפונען אין די פרייע לענדער, מיטן יאָר
מער-געשריי:

— וואָס האָט איר געטאָן, ווען מען האָט אונדז פאַר-
שפאַרטע, צעפייניקטע, געמאַרדעט און געשענדעט?

די יידן אין די פרייע לענדער האָבן נאָך זייער ענטפער
ניט געגעבן. זיי וועלן אים אָבער מוזן ווען עס איז געבן.

זאָלן דעריבער די יידן אין די פרייע לענדער ניט וואַרטן
ביז צו דער צייט, ווען עס וועלן קומען אַנדערע באַפרייטע
יידן, שוין ניט פון נאַציזם באַפרייטע, און וועלן יאַמערן
מיטן זעלבן געשריי:

— וואָס האָט איר געטאָן, ווען מען האָט אונדז פאַר-
שפאַרט אין תפיסות און אין לאַגערן? ווען צענדלינגער טויזנט-
טער זיינען דאַרט אומגעקומען, און בלויז דערפאַר, וואָס

מיר האבן געטרוימט וועגן א גערעכטן אויסלייז פארן
יידישן פאלק? בלויז דערפאר, וואס מיר האבן ניט געוואלט
לאזן אונטערגיין דאס יידישע ווארט? בלויז דערפאר, וואס
מיר האבן מיט אונדזערע קינדער געוואלט לערנען דעם אלף-
בית? וואס האט איר געטאן?
און אויב איר האט טאקע באמת גארניט געטאן, טא
געדענקט, דער גורל וועט זיך אין אייך נוקם זיין!